

memo

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Plzeň 2021 / 1

Tato publikace byla vydána s přispěním České asociace orální historie.

MEMO 2021/1

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Vedoucí redaktorka / Senior Editor: Naděžda Morávková (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Výkonná redaktorka / Executive Editor: Marie Fritzová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Redakční rada / Editorial Board: Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Michal Louč, (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Karel Řeháček (Státní oblastní archiv Plzeň / State Regional Archives Pilsen, Czech Republic), Radikobo Ntsimane (University of KwaZulu-Natal, Pietermaritzburg, South Africa), Albert van Jaarsveld (University of Zululand, KwaDlangezwa, South Africa), David King Dunaway (Department of English Language and Literature of New Mexico, Albuquerque, USA), Taťána Součková (Katedra etnologie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave, SR), Kathryn Nasstrom (University of San Francisco, USA)

Redakční okruh / Editorial Advisory Board: Zdeněk Beneš (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague), Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Doug Boyd (University of Kentucky Libraries, Lexington, U.S.A.), Ivo Budil (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Mónica Patricia Cadenas Erazo (Lima, Peru), Ismail Demircioglu (Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey), Panos Dimisianos (Corfu, Greece), Karel Foud (Národní památkový ústav Plzeň / State Conservation Pilsen), Blažena Gracová (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Bohumil Jiroušek (Jihočeská univerzita České Budějovice / University of South Bohemia, České Budějovice), Jan Kumpers (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Dana Musilová (Univerzita Hradec Králové / University Hradec Králové), Nina Pavelčíková (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Jiří Petráš (Jihočeské muzeum České Budějovice / Museum of South Bohemia, České Budějovice), Valeria Rotershteyn (Moscow Economic School, Moscow, Russia), Michael Sesling (Audio Transcription Center, Boston, U.S.A.), Petra Schindler (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Ibrahima Thioub (Cheikh Anta Diop University, Dakar), Marta Ulrychová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Urbášek (Univerzita Palackého Olomouc / University of Palacky, Olomouc), Lukáš Valeš (Newton College, Brno), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Bohdan Zilynskyj (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague)

Obálka / Cover: Petr Lobaz

Grafická úprava, sazba / Graphic design, print rate: Petr Kuranda

Vydavatel / Publisher: Pro SOHI Plzeň vydává viaCentrum, s. r. o., Ztracená 34, Olomouc, 772 00

Adresa redakce / Address of Editors: Středisko orální historie SOHI při Katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 306 19, Česká republika
Telefon: +420 377 636 603

E-mail: moravkov@khi.zcu.cz, fritzovamarie@gmail.com

Online verze dostupná z URL / Internet Access: www.oralhistory.cz a www.sohi.maweb.eu

© Naděžda Morávková

© SOHI, Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni

© viaCentrum, s. r. o.

Evidence MK ČR pod číslem E 19999

ISSN 1804-753X (Print)

ISSN 1804-7548 (Online)

Vychází dvakrát ročně

Časopis objednávejte na adrese redakce / Order at journal editors

Ročník 11, číslo 1, 2021

OBSAH / CONTENTS

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Orální historie v čase krizí...

(Jiří Hlaváček)

6

STUDIE / STUDIES

Orální historie v oku hurikánu. Reflexe terénního výzkumu koronavirové krize v České republice a v zahraničí / Oral history in the eye of the storm.

Reflections on field research of the coronavirus crisis in the Czech Republic and abroad

(Miroslav Vaněk a Jana Wohlmuth Markupová)

8

Jak pandemie covidu-19 mění orální historii: příběhy doby koronavirové v anglo-americkém digitálním prostředí / How the coronavirus (COVID-19) pandemic has transformed oral history: coronavirus stories in the Anglo-American digitized world

(Radmila Švaříčková Slabáková)

22

Krise jako výzva, nebo výmluva? Některá úskalí realizace orálněhistorických projektů v průběhu „covidové“ krize (a po ní) / Crisis as a challenge or an excuse? Some pitfalls in the implementation of oral history projects during (and after) the “covid” crisis

(Lenka Krátká)

37

K otázce důvěry. Covid-19 jako inhibitor, či katalyzátor vztahu narátor-tazatel? / A few thoughts on trust. COVID-19 as an inhibitor a catalyst of the narrator-interviewer relationship?

(Hana Bortlová-Vondráková)

48

Covid, ergo zoom! Metodologické, technické a etické aspekty distančně vedených rozhovorů v období pandemie Covid-19 / Covid, ergo zoom! Methodological,

technical and ethical issues of remote interviewing during the Covid-19 pandemic.

(Jiří Hlaváček)

57

Virus v televizi – sonda do výroby zpravodajství ČT během koronavirové krize /

/ Virus in TV – Insight into Czech TV News Production in the middle of the Coronavirus Crisis

(Jan Šenkýř)

73

Lamentační narativ a exaltovaná sebe prezentace v orálně-historických rozhovorech s hudebníky na volné noze během pandemie koronaviru

(Přemysl Váček)

91

Ženy-matky v době covidové – narativní šetření v Plzeňském kraji /

/ Women-mothers in the time of the covid – narrative research in Pilsen Region

(Marie Fritzová)

109

ZPRÁVY / CHRONICLE

123

POKYNY PRO AUTORY / NOTES FOR CONTRIBUTORS

130

CALL FOR PARTNERS

134

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Orální historie v čase krizí...

Jiří Hlaváček

Když jsem na podzim 2019 psal úvodník k tehdy aktuálně poslednímu číslu časopisu MEMO, zamýšlel jsem se nad uplynulými významnými („osmičkovými“ a „devítkovými“) výročími a loučil se s čtenáři a čtenářkami větou, že v následujícím roce se „nepochybně máme na co těšit“, protože nás (podle mého skromného názoru) čeká brzká (r)evoluce v teoreticko-metodologické rovině orálně-historického výzkumu. Bez skrupulí přiznávám, že naplnění mé předpovědi předčilo v tomto ohledu (bohužel) všechna má očekávání...

Ještě před několika měsíci by si mnozí z nás asi jen těžko dokázali představit, že lidskou společnost v 21. století postihne natolik zásadní událost, která v krátkém čase významným způsobem ovlivní (ba přímo promění) každodenní život většiny obyvatel na Zemi, a to téměř ve všech směrech. Pandemii koronaviru se něco takového povedlo, a nutno říct, že celý adaptační proces byl překvapivě rychlý. Během několika týdnů se náš (nejen) akademický svět prakticky kompletně přesunul do online prostředí. Vědecká pracoviště, včetně univerzit, se uzavřela, mezinárodní i tuzemské vědecké konference probíhaly (a mnohdy stále probíhají) hybridně či pouze virtuálně, podobně jako výuka na vysokých školách. Pomineme-li drtivé dopady pandemie na osobní životy jednotlivců, v oblasti humanitních a společenských věd představovala v uplynulém období tíživý problém především otázka kontinuity řešených výzkumných projektů, což se významně dotklo právě orálně-historických výzkumů, které z principu předpokládají osobní kontakt s pamětníky a pamětnicemi.

Různým aspektům orálně-historického výzkumu v době pandemie byl proto věnován také téměř celý program VII. mezinárodní konference České asociace orální historie s názvem Orální historie v čase krizí, pořádané v polovině února letošního roku v pražské Troji ve spolupráci s Fakultou humanitních studií UK a Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR. Konference, jejímž hlavním (online) hostem byl přední italský orální historik Alessandro Portelli, se vzhledem k epidemiologickým opatřením uskutečnila v hybridní podobě, přičemž její celý záznam můžete zhlédnout na YouTube kanále Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Aktuální vydání časopisu MEMO, které právě držíte v rukou, přináší vybrané příspěvky z této konference v písemné podobě. Autoři a autorky v nich reflektují různorodé problémy, které s sebou provádění orálně-historického výzkumu v období pandemie přináší. Naleznete zde texty nejen metodologicky laděné (otázka navazování důvěry, „vytváření“ a „boření“ komunikačních bariér při rozhovoru, problematika technických aspektů distančně vedených rozhovorů), ale také přehledové (domácí i zahraniční výzkumné projekty zaměřené na aktuální prožívání koronavirové krize) a zejména pak výzkumné, které vychází z reflexe odlišných badatelských „terénů“ (prostředí televizního zpravodajství, uměleckého života na volné noze nebo každodenní peripetie žen-matek) v době covidové.

Ze všech těchto statí přitom vyplývá, že česká i zahraniční orální historie v loňském roce skutečně prošla jakousi pomyslnou revolucí (a současně též evolucí), pokud jde o teorii, metodu i etiku výzkumu. Nakolik nově ustanovené (post) covidové orálně-historické paradigma odolá – doufejme, že již brzkému – návratu do „normálu“ však ukážou teprve následující měsíce. Příjemné čtení!

STUDIE/STUDIES

Orální historie v oku hurikánu. Reflexe terénního výzkumu koronavirové krize v České republice a v zahraničí¹ / Oral history in the eye of the storm. Reflections on field research of the coronavirus crisis in the Czech Republic and abroad

Miroslav Vaněk a Jana Wohlmuth Markupová

Abstrakt

Článek přináší první reflexi terénního výzkumu koronavirové krize v České republice a nabízí taktéž přesahy do zahraničí. Nejprve charakterizuje motivace autorů, kteří se orální historii dlouhodobě věnují, dále popisuje tři typy pramenů, které se jim díky spolupráci se studujícími a absolventy navazujícího magisterského programu Orální historie – soudobé dějiny na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy podařilo od března 2020 získat. Jedná se především o deníkové zápisy z období vyhlášených nouzových stavů v ČR, fotografie, zachycující každodenní život v pandemii, a sbírku orálně-historických rozhovorů. Na závěr autoři nabízejí vhled do zahraničního kontextu jejich činnosti.

Abstract

The article presents the first comprehensive reflections on the field research of the coronavirus crisis in the Czech Republic and also offers overlaps abroad. First, it characterizes the motivations of authors who have been studying oral history for a long time, then describes three types of sources that they have managed to obtain since March 2020 thanks to cooperation with students and graduates of the Master's study program Oral History – Contemporary History at Faculty of Humanities, Charles University. These are mainly diary entries from the period of declared State of Emergency in the Czech Republic, photographs depicting

¹ Tato studie vznikla jako jeden z výstupů projektu „Byli jsme před koronou, budeme i po ní... Proměny metodologických aspektů (distančního) vedení rozhovorů v rámci společenskovědního výzkumu v období krize Covid-19 (březen 2020 – současnost)“, jejímž řešitelem je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a který byl finančně podpořen Akademií věd ČR v rámci programu Strategie AV 21: Paměť v digitálním věku.

everyday life in a pandemic and a collection of oral-history interviews. Finally, the authors offer insight into the foreign context of their activities.

Klíčová slova: Orální historie; soudobé dějiny; pandemie; covid; krize.

Key words: Oral history; contemporary history; pandemic; covid; crisis.

Úvod

Po patnáct měsíců trvající a dosud nekončící pandemie na území ČR představuje čím dál větší zátěž pro každého z nás, už jen proto, že se jedná o zcela bezprecedentní epidemiologickou událost. Navíc událost, kterou u nás nikdo nikdy nezažil, a tudíž chybí jakákoli zkušenost. V jednom okamžiku se změnil každodenní život všech obyvatel České republiky, podobně jako je tomu ve většině států světa.²

Každý z nás prožívá pandemii jinak. Někteří se drží v ústraní, jiní se snaží pomáhat. Ačkoliv dnes všichni žijeme nejaktuálnější současností, předpověďmi, tabulkami a grafy o počtu nakažených, uzdravených, naočkovaných, reprodukčním číslem R, počty spoluobčanů v nemocnicích, bohužel ale i počty těch, kteří nemoci podlehli, je mnohým jasné, že je (bylo již před rokem) potřeba myslet i na budoucnost. Co máme na mysli? Především fakt, že je nutné shromáždit všechny dostupné subjektivní informace od lidí žijících dnes v této zemi, paměť spoluobčanů, kteří pandemii zažívají den co den na „vlastní kůži“. To je samozřejmě obrovská výhoda, neboť můžeme zachytit nejnějnější a velmi emoční popis této éry, respektive vlastního jednání v kulísách doby, a zároveň se pro budoucí analýzu a interpretaci jedná i o metodologický oříšek (chybějící odstup od určitého děje, kdy ani netušíme, jaké následky bude tato krize mít).

Nelze pominout skutečnost, která se sama nabízí. Důslednou analýzou sebraných vzpomínek pamětníků současné „koronakrize“ se lze, jak věříme, na případnou obdobnou pandemickou událost, kterou si samozřejmě nepřejeme, po všech stránkách lépe připravit. Bezpochyby je současný pandemický prožitek mnohem drsnější, protože skutečnou realitou než jakýkoli, byť třeba 3D a Oscary ověřený hollywoodský biják o smrtícím viru zaneseném k nám buď z vesmíru, nebo z daleko bližší Asie, Číny, jako je tomu v poměrně realistickém filmu *Nákaza*, který by se mohl stát jakousi předlohou dnešní skutečnosti.³

² Podle World Health Organization (WHO) byl virus poprvé identifikován v prosinci 2019 v čínském Wu-chanu. Světová zdravotnická organizace vyhlásila v lednu 2020 propuknutí globální zdravotní nouze, následně v březnu 2020 WHO vyhlásila světovou pandemii. Do 30. dubna 2021 (odevzdání rukopisu) bylo ve 192 zemích celkem potvrzeno 150 110 310 případů nakažených, z toho 3 158 792 úmrtí, připisovaných covidu-19. World Health Organization. WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. [Online] Dostupné z URL: <https://covid19.who.int/> [Cit. 2021-04-30].

³ Česko-Slovenská filmová databáze. *Nákaza*. [Online] Dostupné z URL: <https://www.csfd.cz/film/273515-nakaza/prehled/> [Cit. 2021-04-30].

Jedním z prostředků v cestě k načrtnutému poznání soudobé historie se může stát orální historie, která prostřednictvím rozhovorů s pamětníky – neboli narátory – zachycuje jejich subjektivní vzpomínky, prožitky a pocity. V dobách různých krizí, pandemií či přírodních katastrof nabývá právě orální historie na naléhavosti. Ukázalo se to například již ve třicátých letech minulého století ve Spojených státech amerických, kdy v době Velké hospodářské krize byly díky orálně historickým rozhovorům v rámci *Federal Writer's Project (FWP)* zaznamenány její dopady na obyvatelstvo napříč regiony, profesemi i etniky.⁴

Americký projekt realizovaný pře 90 lety nás implicitně inspiroval i v našem probíhajícím „covidovém“ projektu. O podobnou reflexi jako svého času FWP vlastně usilujeme i v současné době. Oficiální události, tabulky a grafy, stejně jako mediální zamyšlení kolegyně a kolegů z oborů, které do zvládnutí pandemie promlouvají, bude poměrně jednoduché s odstupem času vyhledat, ale každodenní pocity kohokoli z nás nikoli. Z praxe víme, že čas je mnohdy milosrdný (i ve vzpomínkách na oběti na životech, včetně těch koronavirových, i nejbolestnější hrany se časem alespoň částečně zaoblí a zbude jen pietní vzpomínka k zemřelému), čas je ale naopak nemilosrdný, pokud jde o vlastní současné každodenní vzpomínky a hodnocení probíhající epidemie. Právě dennodenní zápolení s virem, často velmi stereotypní, po čase splyne jen do obecnější vzpomínky na těžké či zlé časy.

Rozhodnutí

Někdo šel na počátku pandemie na jaře 2020 roušky, jiný pomáhal nemocným, další v distribuci potravin starším spoluobčanům. Jakýmsi „heslem dne“ se stalo být užitečný svému okolí. Jak ale být užiteční a zároveň využít své profesní znalosti? Bez dlouhého váhání jsme se jako orální historici rozhodli. Využijeme své kvalifikace odborníků na kvalitativně pojaté výzkumy a budeme se věnovat lidské subjektivitě v době „koronakrize“.

Hlavními partnery se nám stali studující a posléze absolventi našeho navazujícího magisterského programu Orální historie – soudobé dějiny (dále též OHSD) na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Postupovali jsme

⁴ *Federal Writer's Project* měl, krom jiného, v době Velké hospodářské krize třicátých let přinést možnost výdělků alespoň zlomku z tisíců nezaměstnaných „intelektuálů“. FWP se stal doslova „hladovou zdi“ pro téměř 7000 historiků, novinářů, muzejníků a archivářů (tazatelé si přišli na 80 USD na hlavu měsíčně). Hlavním výsledkem sběru, mezi lety 1936–1939, se kromě sepsání proslavené edice průvodců po jednotlivých státech Unie (*American Guide Series*) staly záznamy vzpomínek lidí nejrůznějších profesí, etnické příslušnosti i regionálního původu. Tak byly např. zachyceny tradice a vzpomínky lidí napříč celými Státy, od příslušníků indiánských kmenů Středozápadu, přes dělníky pracující v továrnách na Východě až po bývalé otroky a jejich majitele z postupně mizejícího světa „starého“ amerického Jihu. THOMPSON, Paul, BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford : Oxford University Press, 2017. ISBN 978-0-19-933546-6, s. 55.

přítom – zpočátku spíše intuitivně – ve třech fázích podle toho, zda a případně jaký sociální kontakt zvolená metoda zaznamenání subjektivních zážitků vyžaduje.

I. fáze: deníky

V prvé řadě jsme studenty prvních ročníků požádali o zprostředkování vlastních subjektivních vzpomínek. Studenty jsme vyzvali, aby si psali deník. Dobrovolníci (zpočátku jich bylo 30) si každý den, po dobu vládou nařízeného nouzového stavu pro území České republiky z důvodu ohrožení zdraví v souvislosti s prokázáním výskytu koronaviru (SARS CoV-2), od začátku nouzového stavu (13. 3. 2020) až do jeho předpokládaného konce (17. 5. 2020) zapisovali poznámky o prožitém dni (různé míře stresu, naději, klidu v kruhu rodiny, obavách, starosti o své blízké či o zaměstnání atd.). Reflektovali rovněž role médií či politické scény, a to jak ústředních orgánů, tak i těch regionálních. Po vyhlášení druhého nouzového stavu jsme výzvu k zapisování deníkových záznamů dvakrát zopakovali. Ve druhé vlně se do psaní zapojila zhruba polovina z původního počtu a deníky ze všech tří vln poslalo 10 studentů a kolegů. Na vlastní analýzu je jistě brzy, avšak jedno se dá potvrdit již v tuto chvíli. V první vlně odpovědi na výzvu k sepisování deníků převládalo téměř nadšení pro zapojení se do vlastního psaní. „*Váš nápad se mi moc líbí a začala jsem jej realizovat prakticky okamžitě, jakmile jste napsal. Skvělý nápad.*“ (RM)⁵

„*Chtěla bych vám moc poděkovat, že jste přišli s nápadem, abychom si vedli deník v době koronaviru. I já jsem si každý den zaznamenávala události a pocity, ale vzhledem k tomu, že v podstatě většinu dne sedím u počítače kvůli práci a školním povinnostem, tak se mi nechtělo ještě večer rekapitulovat den písemně. Tudíž jsem si vždycky zážitky daného dne večer nahrála na diktafon. Postupně tyto nahrávky přepisují a věřím, že naše práce bude pro budoucnost užitečná.*“ (AJ)

I na druhou výzvu reagovali studenti stále pozitivně, bylo to především proto, že cítili odpovědnost k vědeckému projektu: „*říkala jsem si, kdy se asi zase ozve. Samozřejmě se zapojím, když už jsme to dotáhli až sem.*“ (BH). Ve třetí výzvě už reagovali oslovení méně „nadšeně“: „*Děkuji Vám za e-mail; zvážím účast i ve III. kole něčeho jako deník...*“ (MJ)

Pokud můžeme vyslovit nějakou hypotézu stran poklesu aktivity ve psaní deníků, pak kromě samotné složitosti si každý den nebo týden sednout k počítači a sepisovat své zážitky, bylo hlavním problémem, že se po počátečním „nadšení“ dostavila v průběhu „stále nekončící“ pandemie apatie a ztráta energie, kterou jsme všichni museli napřít k vlastnímu fungování ve zcela nové realitě. Mnozí z pisatelů deníku si rovněž uvědomili, do jaké míry jsou deníky osobní

⁵ Následující citace pocházejí z e-mailové komunikace Miroslava Vaňka se studujícími OHSD v průběhu let 2020 a 2021. Jména studujících a absolventů uvádíme pouze ve formě iniciál.

záležitostí: „*Snad moje psaní k něčemu bude, musím říci, že jsem odeslání trochu zvažovala, protože je to místy dost intimní zpověď, ale vím, že u Vás budou zápisky v dobrých rukou.*“ (HZ) Jindy si naopak museli přiznat, že již nemá cenu deník psát, protože v něm nemohou popsat vše a sami, jak se přiznávali, podléhali autocenzuře (to je ale samozřejmé, a to nejen při psaní deníků či memoárů v jakékoli době). Mnozí vlastní autocenzuru řešili tak, že deník bez toho, že by si ho po sobě přečetli, raději rovnou poslali: „*V příloze posílám druhou část „deníku.“ Raději tak činím hned, neboť vím, že pokud bych si to po sobě přečetla, celé bych to přepsala.*“ (BH)

Využití tohoto typu pramene je samozřejmě spíše otázkou budoucnosti. Jak je z výše uvedeného patrné, obsahují velice citlivé údaje, informace mnohdy nesdílitelné i nejbližším členům rodiny, a proto je s nimi nutné zacházet nanejvýš opatrně a eticky. Jako nejpravděpodobnější a zároveň nejvhodnější se nám v tuto chvíli jeví jejich archivace, případně doplnění o záznamy těch, kteří si deníky píšou i nadále a přislíbili nám jejich poskytnutí. Především bychom se však chtěli pokusit o trochu jiný typ orálně-historického rozhovoru, tedy s autory deníků – nad jejich deníky. Jak se změní jejich nahlížení událostí roku 2020 a 2021 s odstupem času a jak budou vnímat své vlastní zápisky?

II. fáze: obrazy každodennosti v pandemii (foto-výzva)

Zatímco v případě psaní deníků nebylo nutné, aby výzkumníci a výzkumnice navazovali jakýkoli sociální kontakt, s postupně se zlepšující situací, kdy lidé začali trávit více času i mimo domov, byť obvykle o samotě či pouze v okruhu rodiny, oslovili jsme 22. dubna 2020 naše studující a absolventy (celkem téměř 300 lidí) s prosbou o poskytnutí „fotografií každodennosti v pandemii“. Naše kolegyně a kolegové nám tak posílali jak obrázky prázdných měst a obcí, záběry ze šití roušek či front před galanteriemi, tak méně „dokumentární“ záběry, které zachycovaly jejich aktuální pocity a rozpoložení. Někteří v zasílání dokonce pokračují spontánně i nadále, aniž bychom tuto výzvu explicitně opakovali.

III. fáze: orální historie

Po okamžitých kladných odezvách na foto-výzvu z řad našich studujících a absolventů bylo však zřejmé, že jako orální historici nesmíme zapomínat na to hlavní, na čem stojí naše práce, a sice na zaznamenání subjektivních svědectví prostřednictvím rozhovoru. O den později, 23. dubna 2020, jsme proto zmiňované téměř tři stovky lidí obeslali opětovně s prosbou o pořízení rozhovoru s někým z jejich blízkého okolí v období vyhlášeného nouzového stavu. Vycházeli jsme opět z aktuální situace, kdy se již lidé v rámci rodin začínali znovu scházet, a výzva k setkání a natočení rozhovoru tak nebyla za dodržení všech opatření riskantní pro tazatele ani narátory.

Celkově tedy bylo osloveno 271 studujících a absolventů programu Orální historie – soudobé dějiny, kteří disponují potřebnými dovednostmi, aby i bez úvodního školení byli schopni narátora oslovit, vysvětlit mu projekt i rozhovor realizovat a zpracovat. Narátoři oproti tomu nebyli omezeni ničím – věkem, profesí, pohlavím, lokalitou ani zaměstnáním. Témat, která jsme chtěli postihnout, bylo několik, obecně je lze shrnout pod samotné prožívání pandemie, hodnocení situace, zaznamenání subjektivních pocitů, případné dopady na rodinný a pracovní život a podobně.

Snad i díky takto široce definované skupině potenciálních narátorů se nám podařilo ke spolupráci získat celkem 30 tazatelů a tazatelek, z čehož 19 bylo ze skupiny absolventů, 10 studujících a 1 vyučující. Zapojila se tedy více než desetina oslovených tazatelů, z nichž mnozí absolvovali studium i před více než 5–10 lety. Těchto 30 tazatelů nakonec v období od dubna do května, mimořádně června 2020 pořídilo rozhovory s 67 narátory, z čehož pouze dva rozhovory byly skupinové, tedy s více než jedním narátorem zároveň. Můžeme říci, že průměrně jeden tazatel (studující či absolvent OHSD) realizoval rozhovory alespoň se dvěma narátory, což lze interpretovat také jako velké ztotožnění aktivních tazatelů s naším projektem, který byl přitom spuštěn spíše impulzivně bez běžné přípravy, kterou provázejí například grantové projekty. Již tehdy jsme též uvažovali o možnostech na pořizené rozhovory v budoucnu navázat v rámci nějakého časosběrného projektu. Domnívali jsme se však, že se za narátory my nebo naši kolegové-tazatelé vrátíme až za mnoho měsíců či spíše let.

Jakmile skončily letní měsíce roku 2020, bylo ovšem jasné, že se epidemiologická situace počíná opět zhoršovat. Když byl 5. října českou vládou opětovně vyhlášen nouzový stav, oslovili jsme okamžitě „naše“ tazatele s prosbou natočit opakovaný rozhovor se stejným narátorem. Motivace byla zřejmá: zatímco ještě před několika měsíci jsme se domnívali, že se situace ve stejném rozsahu opakovat již snad nebude a společnost i orálně-historický výzkum se navrátí takřkajíc „do normálu“, skutečnost byla zcela odlišná. Chtěli jsme tak zaznamenat nejen opětovné aktuální rozpoložení narátorů (a skrze reakce a e-mailovou komunikaci i tazatelů), ale taktéž zachytit, jak prožili léto, jak reflektují opětovný nástup pandemie a jak hodnotí postup státu v jejím zvládnutí. Navrhovanými tématy pro druhé kolo rozhovorů v rámci roku 2020 se tak stalo zejména již zmíněné prožívání léta, percepce znovu nastalé situace, vnímání případných rozdílů oproti jarní vlně a jejich případné srovnání.

Do této druhé fáze našeho orálně-historického projektu prožívání pandemie se zapojila zhruba polovina tazatelů, potažmo narátorů, kteří přispěli již v první fázi. Zbývající studující a absolventy jsme již opakovaně neoslovovali – nejen z toho důvodu, že jsme je nechtěli obtěžovat případnými „nevyžádanými e-maily“, ale především jsme předpokládali, že by nás v případě zájmu vyhledali

sami. A zejména: bylo jasné, že se situace pozvolna mění a od prvotního entuziasmu a vzplanutí orálně-historických vášní k zachycení subjektivních svědectví pomalu (nejen) orálně-historická obec přecházela do stavu lehké únavy z opětně se zhoršujících čísel a statistik.

Jak tedy vypadá naše sbírka orálně-historických rozhovorů o prožívání pandemie koronaviru? Do obou kol rozhovorů se zapojilo 36 narátorů, s nimiž hovořilo 14 tazatelů, většinou již absolventů našeho studijního programu OHSD. Pouze do prvního jarního kola rozhovorů se zapojilo 31 narátorů, respektive 16 tazatelů. Kdo ovšem jsou tito lidé?

Zatímco tazatelé se sice liší co do věku i povolání, mají společnou jednu zásadní věc: všichni jsou či v minulosti byli vzdělávání jak v soudobých dějinách, tak (a v tomto případě zejména) v metodologických postupech orální historie, narátoři jsou skupina mnohem rozmanitější. Co se generační skladby týče, můžeme říci, že věkové rozmezí našich narátorů se pohybuje mezi 18 a 88 lety v době pořízení rozhovoru. Převážná většina však byla narozena v 70.–90. letech 20. století, v době rozhovorů jim tedy bylo mezi 20 až 50 lety. Rozhovory nám poskytlo 41 žen a 26 mužů, kteří pocházejí především z Prahy, Středočeského kraje, Libereckého kraje, Plzeňského kraje, Jihomoravského kraje, Královéhradeckého kraje a z Vysočiny. Velice heterogenní je skupina narátorů i po stránce zaměstnání: již z věkového rozpětí je zřejmé, že jsou zastoupeni studenti i senioři, dále například učitelé, zdravotníci, umělci, novináři, policisté, podnikatelé, architekti, sociální pracovníci či pečovatelé v domovech pro seniory. Takto rozmanitá skladba narátorů je přitom v orálně-historickém projektu vzácná, potvrzuje ale sekundárně to, co již bylo řečeno, totiž že pandemie je ostatně věcí nejen celospolečenskou, ale i celosvětovou.

To však není jediné specifikum naší sbírky. Naši tazatelé nám (oběma autorům tohoto článku) posílali jak nahrávky rozhovorů, tak oskenované informované souhlasy, podepsané narátory, a alespoň krátké protokoly rozhovorů a karty narátorů.⁶ Ze všech těchto výstupů přitom vystupuje napovrch nejen sdílené povědomí o závažnosti situace, ve které se rozhovory uskutečňovaly, a to pro obě strany, pro narátory i tazatele, ale též vysoká míra citového zapojení z obou stran. Zatímco narátoři mnohdy oceňovali možnost s někým vést po delší době obsáhlý rozhovor a „vypovídat“ se ze svých pocitů, tazatelé reflektovali jak ve svých protokolech, tak častěji v průvodních e-mailech – zejména v první fázi – vděčnost za naši iniciativu a znatelný pocit smysluplnosti jejich činnosti. Všichni ostatně mají k orální historii blízko a dobře si uvědomují jedinečnost situace i pramenů, které v ní mohou potenciálně vzniknout: *„Tento projekt je velice zajímavý a je mi ctí se na něm podílet. Navíc bylo příjemné si znovu připomenout orální historii.*

⁶ Blíže viz např. VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2931-5.

Děkuji za tuto příležitost. “ (MM) „Dobrý den, posílám dva rozhovory. Bylo zajímavé zase si sednout k diktafonu. “ (EB, absolventka) „Přeji dobrý den, v úvodu svého e-mailu bych ráda vyjádřila, jak moc jsem ráda za možnost přispět dílkem do terénního výzkumu koronavirové krize a jak mě obecně velmi těší váš přístup. “ (EB, studující) „Ačkoli rozhovor vznikl značně spontánním způsobem a není dokonalý, věřím, že v budoucnu může sloužit jako bezprostřední svědectví této doby. “ (OP)⁷ Nejen po stránce různorodosti narátorů, ale i „citové investice“ všech zúčastněných stran se domníváme, že se jedná o mimořádný projekt (nejen) české orální historie, na který již nyní někteří kolegové z Fakulty humanitních studií navázali či navazují.

Prvním hmatatelným výsledkem je diplomová práce Jana Šenkýře, která se zabývá prožíváním první vlny pandemie v týmu zpravodajství Událostí České televize, kde sám autor pracuje, a která byla obhájena v září 2020.⁸ Na to navazují již řešené bakalářské a diplomové práce, zabývající se prožíváním pandemie v oblasti gastrobyznysu, mezi učiteli na základní škole a mezi zdravotníky, které vede právě tým, odpovědný za tuto první českou orálně-historickou sbírku na Fakultě humanitních studií UK. S ohledem na aktuálnost a všemi oblastmi prostupující zkušenost očekáváme, že podobné projekty budou vznikat ve zvýšené míře i nadále.

IV. fáze: časosběr?

Výše jsme zmínili, že jsme již po prvním kole rozhovoru na jaře a v létě 2020 začali zvažovat možnosti časosběrného neboli longitudinálního projektu, kdy jsme ovšem na první rozhovory plánovali navázat mnohem později než na podzim 2020. I díky tomuto rychlému vývoji je nicméně nutné dodat ještě jedno specifikum našeho projektu: krom výše zmíněných je totiž charakteristický i tím, že se neplánovaně v průběhu jednoho roku uskutečnily s jedním narátorem dva rozhovory, zatímco se však vnější podmínky výrazně proměňovaly a odlišovaly tak oba rozhovory od sebe mnohem více, než je obvyklé. S nadsázkou můžeme říci, že se nám podařilo zachytit jakýsi „časosběr v (plánovaném) časosběru“. Mezi jarními a podzimními rozhovory již jsou totiž jasně přítomné posuny, rozdíly či zkrátka jen pokroky narátorů: někteří byli v jarní fázi plni entuziasmu, aktivně se zapojovali do různých iniciativ na podporu ohrožených skupin či pracovníků v tzv. první linii, ale na podzim se vyznávali z pocitů apatie a nedostatku energie, jako by veškerou vyčerpali na jaře, protože nečekali, že se tato situace vrátí v takové síle a tak brzy. Jiní naopak zvládali druhou vlnu lépe, neboť po jarních osobních krizích, spojených i s psychickými problémy, již tušili, jak se na izolaci připravit. Jak si však představujeme zmiňovaný „plánovaný“ časosběr?

⁷ E-mailová komunikace Jany Wohlmuth Markupové se studujícími a absolventy OHSD, 2020.

⁸ ŠENKÝŘ, Jan. *Vysílání v roušce – sonda do výroby zpravodajství České televize v prostředí koronavirové krize*. Diplomová práce. Praha : Fakulta humanitních studií UK, 2020.

Především je nutné podotknout, že časosběrné výzkumy jsou sice pro většinu lidí spojeny spíše s jinými oblastmi, než je orální historie – typicky s filmovou tvorbou a podobně. Nicméně i orální historie má již s podobnou metodou, kdy se za týmiž narátory tazatelé vydávají opakovaně v průběhu i několika desítek let a rozhovory navazují neustále na sebe, alespoň částečnou zkušenost. Ze zahraničních projektů je na místě zmínit především projekty o přeživších holocaustu či událostech na Tchien-an-men v Pekingu v roce 1989.⁹ Z českých pak stojí za povšimnutí zejména časosběrný projekt o studentských aktivistech z roku 1989, který jsme dokončili v roce 2019.¹⁰

Jak je patrné, na poli časosběrné orální historie lze tedy snad bez nadsázky – a podezření z přehnané samolibosti – hovořit o tom, že jsme jakýmsi jejími průkopníky nejen v českém prostředí. Právě to nás vede k plánům rozhovory s týmiž narátory zopakovat ještě jednou, ale s delším časovým odstupem a teprve až díky němu se pokusit o jejich hlubší zpracování. Právě aktuálnost a celosvětový dopad pandemie totiž otevírají dvě zásadní otázky do budoucna: téma mezinárodní spolupráce a nové výzvy orální historie v čase krizí.

Na globální pandemii s globálním výzkumem

Již v dubnu 2020 redaktori časopisu *Oral History* kontaktovali Miroslava Vaňka se zájmem o zprostředkování situace ohledně „koronakrizy“ v České republice. Článek s titulem „*Czech Republic: Oral history, memory and the coronavirus crisis*“ vyšel na přelomu let 2020/21.¹¹ *Oral History* pokračuje v mapování zájmu orálních historiků o průběh, respektive důsledky pandemie i v dalším čísle.¹²

V dubnu 2020 vytvořila Mezinárodní asociace orální historie (IOHA) mezinárodní síť sdružující vědce od Austrálie po Řecko, od Číny po Spojené státy americké, od České republiky po Finsko. Cílem stávajícího projektu je zdokumentovat globální povahu pandemie v éře globálních krizí a událostí. V základním dokumentu tohoto zatím spíše neformálního uskupení se uvádí, že podle kontextu má pandemie významný sociálně-zdravotní, ekonomický a psychologický dopad, často zhoršený nerovnostmi vyplývajících z rozličných forem sociální, rasové a politické nespravedlnosti. Hlavní myšlenkou této vědecké sítě

⁹ LAUB, Dori, BODENSTAB, Johanna. Wiederbefragt: erneute Begegnung mit Holocaust-Überlebenden nach 25 Jahren, *BIOS – Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*, vol. 20, no. 2, 2007, s. 303–315. British Library. Massacre in Tiananmen Square, China 1989. [Online] Dostupné z URL: <https://www.bl.uk/learning/timeline/item105757.html> [Cit. 2021-04-30]

¹⁰ VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Praha : Academia, 2019. ISBN 978-80-200-3027-6.

¹¹ VANĚK, Miroslav. Czech Republic: Oral history, memory and the coronavirus crisis, *Oral History*, vol. 48, no. 2, Autumn 2020, s. 21–22.

¹² International Work, *Oral History*, vol. 49, no. 1, Spring 2021, s. 18–30.

bylo zachytit globální charakter pandemie a vytvořit prostor pro orální historiky po celém světě, aby si mohli vyměňovat zkušenosti, nacházet zpětnou vazbu a společně přemýšlet o transformaci našich životů v pandemii.¹³

Hned od začátku se v této skupině angažují Miroslav Vaněk, Jana Wohlmuth Markupová (autoři článku) a Pavel Mücke. Ze zahraničních kolegů můžeme jmenovat například Roba Perkse (UK), Stephaniei Snow (UK), Marka Wonga (Singapur), Marka Cavea (USA) nebo Camerona Vanderscoffa (USA). Zejména na počátku sehrál v celosvětovém propojení významnou úlohu též Alessandro Portelli (Itálie).

Výzva v nejvyšší možné míře akcentovala úlohu orálních historiků, kteří by jako profesionálové v oboru měli prohloubit a vést vzájemný dialog napříč národními, regionálními a kulturními liniemi právě v této pandemické krizi.

Po roce diskuzí doslova napříč globem se zdá, že jsme došli k několika závěrům. Pomůžeme si opět shrnutím Riki van Boeschoten a jejího rukopisu pro IOHA, neboť naše zkušenosti jsou zatím obdobné.

- 1) Nejednoznačný dopad rozhovorů „na dálku“ (on-line) na intersubjektivitu – která má v orální ústřední roli. Ponecháme-li stranou – někdy nesmírné – technologické problémy, většina z nás souhlasí s tím, že „vzdálenost“ nena-pomáhá postupnému budování vzájemného vztahu důvěry umožňujícího „hluboké rozhovory“ a „hluboké naslouchání“. Na druhou stranu skuteč-nost, že „jsme v tom všichni“, může mít pozitivní dopad na budování vztahu tazatel – narátor.
- 2) Druhá věc, kterou jsme se naučili, je, že kvůli rychle se vyvíjející pandemii na celém světě musíme být připraveni na velice rozličné obtíže, být v našich výzkumných koncepcích velmi flexibilní a neustále vynalézat nové metody, abychom se přizpůsobili novým situacím.
- 3) Třetí bod se týká měnících se časových perspektiv, které chceme v rozhovo-rech zachytit. Longitudinální přístup, nyní se stále častěji prosazující i v pro-jektech orální historie, může mít zásadní vliv na pochopení současné situace, na rozdíl třeba od novinářských zpráv, které mají mnohem kratší platnost. Chápeme, že je důležité hned od začátku zachytit změny, které do života lidí přinesla pandemie. Jsme přesvědčeni o opakování rozhovorů s našimi nará-tory v dalších fázích. Zcela jistě se budou měnit vzpomínky našich narátorů na pandemii, měnit se ale budeme i my sami.
- 4) Čtvrtý a poslední bod se týká toho, co bychom mohli nazvat „multimodali-tou“ paměti. Zde se dotýkáme otázky pramenů orální historie. Ve srovnání

¹³ BOESCHOTEN, Riki van. Rukopis článku COVID 19: Can Oral History Capture the Global Character of the Pandemic?, e-mailová komunikace s Miroslavem Vaňkem, 2020.

s „pomalým“ výzkumem v „normálních“ dobách, kdy se obvykle pokoušíme srovnávat rozhovor s archivními nebo publikovanými sekundárními zdroji, musíme v „rychlých“ dobách rozvíjející se pandemie rozšířit spektrum pramenů. Orálně historické rozhovory je potřeba komparovat s paralelně psanými deníky, s písněmi nebo fotografiemi.¹⁴ Stále důležitější roli budou v tomto smyslu hrát nepochybně i internetové zdroje (různé vlogy, podcasty atp.).

Již zmiňovaná IOHA ostatně hraje v tomto propojení orálních historiků po celém světě stále větší roli, což nepochybně souvisí s celosvětovým rozměrem pandemie. Je totiž nutno dodat, že krom zmíněných debat je aktuálně v jednání též ustavení samostatného panelu/panelů na nadcházející konferenci IOHA, která se měla konat v Singapuru v červnu 2020. V důsledku pandemie byla přeložena, ale paradoxně právě přesun do on-line prostoru či hybridní formy (kombinace osobní účasti a účastníků připojených on-line) by v tomto smyslu mohl do budoucna napomoci ještě většímu propojení napříč kontinenty.

Závěrem aneb nové výzvy orální historie

Z tohoto výčtu aktivit našich zahraničních kolegů, jejich projektů, plánů i strategií je pozoruhodné mimo jiné i to, jak podobně, byť zpočátku zcela nekoordinovaně jsme postupovali. Většina z nás cítila potřebu „něco dělat“, a to nejen pro nás samotné, naše nejbližší, ale i pro budoucí výzkumné využití. Každý z nás během své výzkumné praxe zažil momenty, kdy si říkal: „kéž bych s ní/m mluvil již tehdy, kéž bych měl z té doby nějaké deníky“ a to bez ohledu na to, zkoumal-li jsme tzv. velké nebo malé dějiny. Svědectví přímo z průběhu zkoumané události je zkrátka neocenitelné nejen proto, že je pomíjivé, prchavé – nepořídíme-li jej okamžitě, nebude již dostupné nikdy –, ale především proto, že nám zprostředkovává pohled na události bez znalosti toho, co po nich bude následovat. Právě to je přitom souvislost, kterou historik obvykle zná dobře, ale historický aktér toho nebyl schopen. Naším ambicí proto je prostřednictvím shromáždění osobních či subjektivních výpovědí z „oka hurikánu“ do budoucna tuto propast alespoň pomoci přemostit.

Díky spolupráci se zahraničními kolegy jsme tedy na jedné straně byli s to posléze koordinovat postup společně, zároveň jsme mohli sdílet své zkušenosti z podobných situací. Přestože v České republice je takovéto využití orální historie zatím spíše raritní záležitostí, je nutno zmínit, že mezi přítomnými diskutéry na našich on-line setkáních, která probíhají takřkajíc napříč všemi časovými pásmy, je obvykle i již zmiňovaný Mark Cave, který působí jako hlavní kurátor orálně-historických sbírek v americké The Historic New Orleans Collection a je také spolu se Stephenem M. Sloanem autorem knihy *Listening on the Edge: Oral*

¹⁴ BOESCHOTEN, Riki van. Rukopis článku COVID 19: Can Oral History Capture the Global Character of the Pandemic?, e-mailová komunikace s Miroslavem Vaňkem.

History in the Aftermath of Crisis.¹⁵ V této publikaci shrnují a kriticky reflektují zkušenosti z orálně-historických projektů ze dvanácti světových krizí i způsoby, jakými tyto momenty proměňují orální historii. Prostřednictvím této spolupráce a zde představeného projektu jsme tedy vstoupili na pole dosud v českém prostředí blíže nepoznané, a sice do oblasti takzvané krizové orální historie (crisis and disaster oral history). Toto docela nové a v budoucnu nejspíše rozvíjené zaměření (nejen) české orální historie s sebou však přineslo množství možností i otázek.

Tu nejpalcivější, ze které všechny ostatní vyplývají, můžeme shrnout jednoduše: jedná se o orální *historii*, pokud rozhovory zachycují *žitou současnost*? Není to spíše jakýsi *záchranný výzkum pro futuro* ve smyslu výchozího bodu budoucího časosběrného projektu? A měli bychom nyní vůbec s rozhovory pracovat a vyvozovat z nich nějaké „konečné“ závěry ve chvíli, kdy nejen nářatoři, ale ani výzkumníci nemají od událostí odstup, neboť v nich – v tomto případě v pandemii – stále žijí?

Jak je již z výše řečeného pravděpodobně zřejmé, kloníme se alespoň prozatím k tomu, že je i v tomto případě nutné od získaných pramenů mít možnost alespoň trochu poodstoupit a získat potřebný nadhled. Je to ale i právě tento moment, který činí náš „koronavýzkum“ mimořádným. Zatímco obvykle řeší orální historikové problém příliš velké vzdálenosti od událostí, na které nářatoři vzpomínají, a bojují s působením individuální, kolektivní a veřejné paměti, jak ji akcentují média spolu s některými politickými reprezentacemi, v tomto případě se nacházíme jaksí na počátku „paměťotvorného období“. Jak ale upozornil Rob Perks, ředitel orálně-historických sbírek v British Library, na jedné z posledních schůzek výše zmiňovaného neformálního sdružení orálních historiků z celého světa na jaře 2021, kterého si dovolíme na závěr parafrázovat: „měli bychom se vyvarovat toho, že budeme pandemií *automaticky* nazírat jako nějaký historický milník. Mohlo by se stát totéž co s 2. světovou válkou: historici ji vidí jako jasný předěl, ale pro lidi možná bude zlomového ještě něco docela jiného...“ Tím se však již dostáváme na rovinu ryze spekulativní. Po prvotním prozkoumání získaných pramenů (psaných, vizuálních i orálně-historických) si nicméně dovolíme přece jen odhadnout, že nějak zásadní roli sehraje zřejmě pandemie v životě většiny nářatořů. Je sice možné, že s odstupem času nebudou *hovořit přímo o pandemii*, ale o jejích *důsledcích* – o ztrátě zaměstnání, o změně priorit, o proměnách vztahů, o zdraví, o rodině... Věříme nicméně, že právě tuto subjektivní stránku prožívání koronavirové pandemie se nám i díky již zahájenému projektu podaří jednou pochopit.

¹⁵ CAVE, Mark, SLOAN, Stephen M., eds. *Listening on the edge: oral history in the aftermath of crisis*. Oxford : Oxford University Press, 2014. ISBN 978-0-19-985930-6.

Použité zdroje / References

Literatura

CAVE, Mark, SLOAN, Stephen M., eds. *Listening on the edge: oral history in the aftermath of crisis*. Oxford: Oxford University Press, 2014. ISBN 978-0-19-985930-6.

International Work, *Oral History*, vol. 49, no. 1, Spring 2021, s. 18–30.

LAUB, Dori, BODENSTAB, Johanna. Wiederbefragt: erneute Begegnung mit Holocaust-Überlebenden nach 25 Jahren, *BIOS – Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*, vol. 20, no. 2, 2007, s. 303–315.

THOMPSON, Paul, BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press, 2017. ISBN 978-0-19-933546-6.

VANĚK, Miroslav. Czech Republic: Oral history, memory and the coronavirus crisis, *Oral History*, vol. 48, no. 2, Autumn 2020, s. 21–22.

VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-3027-6.

VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2931-5.

Kvalifikační práce

ŠENKÝŘ, Jan. *Vysílání v roušce – sonda do výroby zpravodajství České televize vprostřed koronavirové krize*. Diplomová práce. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2020.

Internetové zdroje

British Library. Massacre in Tiananmen Square, China 1989. [Online] Dostupné z URL: <https://www.bl.uk/learning/timeline/item105757.html> [Cit. 2021-04-30]

Česko-Slovenská filmová databáze. Nákaza. [Online] Dostupné z URL: <https://www.csfd.cz/film/273515-nakaza/prehled/> [Cit. 2021-04-30].

World Health Organization. WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. [Online] Dostupné z URL: <https://covid19.who.int/> [Cit. 2021-04-30].

O autorech

Prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D., je historik zabývající se českými soudobými dějinami, průkopník české orální historie a ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. V roce 2010 byl zvolen prezidentem International Oral History Association. Je autorem nebo spoluautorem více než dvaceti vědeckých publikací a téměř stovky odborných článků v domácím i mezinárodním prostředí. Působí i jako vysokoškolský pedagog, v roce 2008 založil na Fakultě humanitních studií UK magisterský studijní program Orální historie – soudobé dějiny.

E-mail: vanek@usd.cas.cz

Mgr. Jana Wohlmuth Markupová, Ph.D., vyučuje na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, kde v letech 2017–2020 působila také jako vedoucí navazujícího studijního programu Orální historie – soudobé dějiny FHS UK. V současnosti působí jako zástupkyně garanta. Mezi její odborné zájmy patří vedle orální historie především biografický přístup k výzkumu soudobých dějin a mikrohistorie. Je mimo jiné autorkou monografie *Ivan M. Havel: Od Puzuka k Sakatekovi (1938–1989)*.

E-mail: Jana.WohlmuthMarkupova@fhs.cuni.cz

Jak pandemie covidu-19 mění orální historii: příběhy doby koronavirové v anglo-americkém digitálním prostředí / How the coronavirus (COVID-19) pandemic has transformed oral history: coronavirus stories in the Anglo-American digitized world

Radmila Švaříčková Slabáková

Abstrakt

Pandemie koronaviru (covidu-19) na jaře 2020 změnila svět. Zároveň se vynořily různé iniciativy, jejichž cílem bylo zachovat tento historický moment pro budoucí generace. V anglo-americkém prostředí převládly projekty, které měly prostřednictvím internetu sesbírat osobní příběhy veřejnosti o tom, jak pandemii prožívá. Studie se zabývá tím, kdo byli iniciátoři těchto projektů, proč chtěli příběhy o prožívání pandemie získat, jaká byla forma a obsah těchto příběhů. Výsledky analýzy shrnuté ve studii naznačují, že pro orální historii znamenala pandemie zásadní zkušenost: většina projektů se neodvolávala na orální historii, přesto se jejich výsledky od orálněhistorických projektů příliš nelišily. Orální historie se stala rychlejší, kratší, odehrávala se někdy zcela výhradně v digitálním prostředí, dokonce bez přispění orálního historika. Budoucnost ukáže, co z těchto znaků krizové formy orální historie zůstane zachováno.

Abstract

In spring 2020, the coronavirus (COVID-19) pandemic changed the world as it used to be. Simultaneously, various initiatives have emerged intending to preserve this historical moment for future generations. In the Anglo-American world, the initiatives have predominantly focused on collecting personal stories from the public through Internet. In the article, this need to collect and share stories is analyzed. I explore who were the initiators, why they wanted to collect the experiences of COVID-19 and analyze the aspects of stories. I argue that within a short period of time, oral history has been transformed through this experience: most initiatives didn't need oral history to come into existence, yet their results are surprisingly comparable to the oral history projects. Oral history has become quicker, shorter, organized through digitized forms, even without oral historians. The future will show which features of this crisis form of oral history will remain.

Klíčová slova: Covid-19; koronavirus; pandemie; orální historie; krizová orální historie; osobní příběhy; digitalizace; internet.

Key words: COVID-19; coronavirus; pandemic; oral history; crisis oral history; personal stories; digitalization; internet.

Na jaře 2020 se změnil svět. Pandemie koronaviru (covidu-19) převrátila naruby naše osobní životy, politiku i ekonomiku. Byly zpřetrhány sociální vazby, narušen každodenní pracovní rytmus, přestali jsme trávit volný čas tak, jak jsme byli zvyklí. Opuštěné školy, zavřené obchody a prázdné ulice se staly realitou.¹

Miliardy lidí se ocitly v karanténě, desítky milionů se nakazily, statisíce zemřely. Již k 12. březnu 2020 evidovala Světová zdravotnická organizace přes 125 000 případů nemoci po celém světě a téměř 5 000 úmrtí,² přičemž tento počet neustále strmě stoupal. Do doby, kdy je psán tento článek (konec dubna 2021) infekce dosud nepolevila, navzdory tomu, že v mnoha zemích již několik měsíců probíhá očkování nejohroženějších skupin obyvatelstva rychle vyvinutými vakcínami.³ V únoru a březnu 2020 sledovala Evropa se znepokojením situaci v Lombardii a Benátsku v Itálii, prvním ohnisku infekce v Evropě.⁴ Ve Spojených státech amerických se stal od březnu 2020 epicentrem pandemie New York.⁵

¹ V České republice začal od středy 11. 3. 2020 platit zákaz osobní přítomnosti žáků a studentů na vzdělávání a studiu. Od 12. 3. 14 hodin byl vyhlášen nouzový stav, který s sebou nesl zákaz veřejných i soukromých akcí a zákaz vstupu veřejnosti do sportovních a kulturních zařízení. Od soboty 14. 3. byl zakázán provoz restaurací a některých obchodů. V pondělí 16. 3. se uzavřely státní hranice a byl zakázán volný pohyb osob. Od čtvrtka 19. 3. byl vyhlášen zákaz vycházení bez ochrany obličeje a od 24. 3. bylo zakázáno pobývat na veřejnosti v počtu více než dvou osob. Státní zdravotní ústav, <http://www.szu.cz/tema/prevence/mimoradna-opatreni>; Vláda České republiky, <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/vladni-usneseni-souvisejici-s-bojem-proti-epidemii-koronaviru---rok-2020-186999/#brezen> [Cit. 2021-04-26].

² World Health Organization (WHO), Coronavirus disease 2019, Situation Report-52, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200312-sitrep-52-covid-19.pdf?sfvrsn=e2bfc9e0_4 [Cit. 2021-04-26].

³ K 26. 4. 2021 Světová zdravotnická organizace registrovala téměř 150 milionů potvrzených případů infekce na celém světě, z toho přes 3 miliony úmrtí. WHO, WHO Coronavirus Dashboard, <https://covid19.who.int/> [Cit. 2021-04-26].

⁴ K 20. 3. 2020 měla Itálie nejvíce potvrzených případů infekce na světě, hned po Číně. K 15. 3. se jednalo o 25 000 nakažených. SAGLIETTO, Andrea et al. COVID-19 in Europe: the Italian lesson, *Correspondence*, vol. 395, no. 10230, s. 1110-1111, 24. 3. 2020, doi: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30690-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30690-5).

⁵ Od 29. 2. 2020, kdy byl v New Yorku odhalen první případ, se počet incidencí prudce zvyšoval až do konce května 2020. Diagnostikováno bylo přes 200 000 infikovaných, přes 54 000 osob, tj. 26,6 %, bylo hospitalizovaných a téměř 19 000 osob, tj. 9,2 %, zemřelo na následky infekce. THOMPSON, Corinne N., BAUMGARTNER, Jennifer, PICHARDO, Carolina et al. COVID-19 Outbreak — New York City, February 29–June 1, 2020, *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*, no. 69, 2020, s. 1725–1729, doi: <http://dx.doi.org/10.15585/mmwr.mm6946a2>.

Zákaz osobní přítomnosti žáků na vzdělávání ve školách, uzavření hranic, omezení pohybu začaly platit ve většině zemí v průběhu března 2020. V dubnu 2020 se více než polovina světové populace ocitla pod nějakou formou lockdownu: více než 3,9 bilionům lidí ve více než 90 zemích byl nařízen zákaz vycházení. Tento rozsah je považován v historii za dosud bezprecedentní.⁶

Současné s těmito událostmi, které díky pokročilé digitalizaci mohl každý sledovat doslova v přímém přenosu, se objevil pocit, že to, co se děje, by mělo být zaznamenáno. Vznikaly nejrůznější iniciativy, jejichž cílem bylo zdokumentovat a zachovat současné dění pro budoucnost. V České republice začala na jaře 2020 řada muzeí sbírat roušky, jež se staly symbolem pandemie a novou součástí našeho každodenního šatníku.⁷ Koronavirová pandemie představovala velkou výzvu pro fotografy, kteří tuto výjimečnou dobu velmi záhy reflektovali mimo jiné na online webových výstavách.⁸

Snad nejrozšířenějším způsobem, pomocí něhož měla být pandemie dokumentována, se stal osobní příběh. Tento trend je patrný zvláště v anglo-americkém prostředí, proto se na následujících řádcích zaměříme na něj. Bude nás zajímat, kdo subjektivní svědectví sbíral, s jakým cílem a jakým způsobem. Individuální prožívání nejrůznějších minulých událostí je už desítky let doménou orální historie, budeme tudíž pátrat po tom, jaké místo orální historii v této bezprecedentní snaze zachovat zkušenosti pandemie pro budoucí generace náleží.

Jako čtvrtou paradigmatickou revoluci orální historie označil Alistair Thomson její digitalizaci.⁹ Od 90. let 20. století, kdy se začala dle A. Thomsona rozvíjet, digitalizace radikálně transformovala dosavadní postupy orální historie. Změnila způsob, jakým jsou rozhovory nahrávány, uchovávány, katalogizovány, interpretovány, prezentovány i využívány. Lze se oprávněně domnívat, že stále probíhající koronavirová pandemie digitalizaci orální historie urychlila. K základním nařízením doprovázejícím pandemii patřila a patří sociální distance neboli společenský odstup. Nemožnost účastnit se společenských akcí a nutnost karantény vedla k strmému nárůstu užívání internetu.¹⁰ Stali jsme se závislími na používání digitálních služeb, které nám umožnily pracovat, učit se i bavit se

⁶ COVID-19 lockdowns, https://en.wikipedia.org/wiki/COVID-19_lockdowns [Cit. 2021-04-26].

⁷ Hospodářské noviny, 3. 4. 2020, <https://archiv.ihned.cz/c1-66745450-narodni-muzeum-uz-sbira-rouscky-i-tato-etapa-nasich-zivotu-bude-zachovana-a-zdokumentovana-rika-reditel-muzea-lukes> [Cit. 2021-04-26].

⁸ Czech Photo, Koronavirus 9x9, <https://www.czechphoto.org/cp/koronavirus-9x9/>, online galerie souborů fotografií devíti fotografů z března a dubna 2020 [Cit. 2021-04-26].

⁹ THOMSON, Alistair. Four paradigm transformations in oral history, *Oral History Review*, no. 1, 2007, s. 49–70.

¹⁰ KOEZE, Ella, POPPER, Nathaniel. The Virus Changed the Way We Internet. *New York Times*, 7. 4. 2020, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/04/07/technology/coronavirus-internet-use.html> [Cit. 2021-04-26].

z domu. Osobní příběhy se v mnohem větší míře přesunuly do internetového prostředí. Namátkový průzkum na internetu ukazuje, že v angloamerickém prostředí byl internet doslova zaplaven nejrůznějšími subjektivními svědectvími. Nelze se tudíž vyhnout otázce, jaký vliv může mít online sbírání subjektivních zkušeností a digitální zprostředkování covidových příběhů na metody, techniky i fungování orální historie jako akademického oboru.

Vycházím z námtkového průzkumu na internetu, který jsem prováděla v únoru až dubnu 2021. Do vyhledávače jsem zadávala výrazy coronavirus stories, COVID-19 stories, pandemic stories a lockdown stories. V každém případě se objevovaly desítky, možná stovky odkazů na nejrůznější iniciativy sbírající osobní příběhy o prožívání pandemie; samotných výsledků se ukázalo mnohem více.¹¹ Pravděpodobně je vůbec nemožné všechny tyto projekty postihnout a analyzovat, zaměřím se proto na iniciativy zastřešující a od různorodých původců s odlišnými přístupy ke sbírání i zveřejňování příběhů. Do svého průzkumu jsem nezahrnula výzvy ani příběhy publikované na sociálních sítích.

I když osobní příběhy pandemie iniciované v českém prostředí nejsou předmětem této studie, nelze si nepovšimnout nepopíratelného nepoměru v množství i významu, který je v anglo-americkém světě osobním příběhům dáván. Důvodem je pravděpodobně fakt, že v těchto zemích je orální historie již řadu desetiletí využívána nejrůznějšími komunitami.¹² Zcela zásadní roli ve sbližování akademického a veřejného prostoru v této oblasti zaujímá tzv. public history, historie dělaná s veřejností a pro ni. Pokud se pozorně podíváme na mapu projektu Mezinárodní federace pro public history, jenž byl nazván „Vy jste primárním pramenem: Iniciativy covidu-19 sbírající příběhy“, neunikneme nám, že se na území bývalého východního bloku žádné instituce zapojené do projektu nenacházejí.¹³ Jsou to především organizace v USA, Velké Británii, západní Evropě a Austrálii, které již k 29. dubnu 2020 sbíraly příběhy, foto nebo předměty doby pandemie. Do projektu federace se jich k tomuto datu zapojilo přes tři sta (obrázek č. 1).

¹¹ Prohlížeč Google Chrome ukázal 26. 4. 2021 75 500 000 výsledků pod heslem Coronavirus stories, 55 700 000 výsledků pod heslem COVID-19 stories. Spojení pandemic stories přineslo 34 300 000 výsledků a lockdown stories 19 500 000 výsledků.

¹² První z velkých projektů, reflektujících to, co můžeme nazvat „participatory citizenship“ (aktivní občanství), v jehož rámci bylo sesbíráno více než deset tisíc životních příběhů, se v USA uskutečnil již v době Velké hospodářské krize ve 30. letech 20. století (Federal Writers' Project). Iniciativu doprovázel pocit, že každý individuální příběh by se měl stát součástí americké historie a že jejich sbíráním se americké dějiny vlastně tvoří. LEVINE, Lucie. How to Gather the Oral Histories of COVID-19, *Daily Jstor*, 2. 12. 2020, <https://daily.jstor.org/how-to-gather-the-oral-histories-of-covid-19/> [Cit. 2021-04-26]. Srov. CURRENT-GARCIA, E. American Panorama: (Federal Writers' Project), *Prairie Schooner*, vol. 12, no. 2, 1938, s. 79-90; MORGAN, Mindy J. Constructions and Contestations of the Authoritative Voice: Native American Communities and the Federal Writers' Project, 1935-41, *American Indian Quarterly*, vol. 29, no. 1/2, 2005, s. 56-83.

¹³ International Federation for Public History, You Are the Primary Source: COVID-19 Story-Collecting Initiatives, <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1FMGFrGeloxVNCxESE-VkII9sPP5ZIC3Pb&ll=38.60388042487741%2C-74.31292491321403&z=2> [Cit. 2021-04-26].

Původci iniciativ

Pouhý letný pohled na původce iniciativ, jež se začaly na jaře 2020 zajímat o osobní svědectví z doby pandemie, ukazuje, že jimi byl prakticky kdokoliv. Jednalo se o veřejné podniky i soukromé osoby, instituce mající co do činění s historií, média i nejrůznější další organizace. Pomyslnou celosvětovou sbírku příběhů pandemie svými výzvami obohatili umělci i cestovatelé, častým objektem zájmu svých pedagogů byli studující. Na Kalifornské státní univerzitě v Los Angeles sepsali studující prvního ročníku jednoho z programů své příběhy pro nově založený Archiv koronavirových příběhů.¹⁴ Nové orálněhistorické koronavirové archivy, i když jen málokdy obsahující slovo „orální historie“, vznikly i na univerzitách v Princetonu, Wisconsinu, Arizoně a na celé řadě dalších.

Univerzitní pracoviště jsou tak důležitými iniciátory sběru příběhů pandemie, spolu s muzei, archivy a historickými společnostmi. Jejich seznam bychom měli najít na webových stránkách Americké historické asociace, která i v době psaní této studie stále vybízí veřejnost k tomu, aby se podělila o svůj příběh s výmluvným „Jaký je váš příběh“, jak dokumentuje obrázek č. 2.¹⁵

Snad nejrychleji se na nečekanou situaci podařilo reagovat žurnalistům. Garrett Graff, žurnalista zabývající se svědectvími útoku na newyorská dvojčata 11. 9. 2001, už 4. března 2020, tedy v době šokujícího nástupu koronavirové infekce v New Yorku, psal v časopise *Wired* o tom, že Newyorčané se s ohromným nárůstem případů i počtu obětí znovu ocitli v bodě nula.¹⁶ Uveřejnil první příběhy a vyzval obyvatele New Yorku k tomu, aby posílali další. Newyorčané byli opakovaně pobízeni, aby se podělili o to, co se změnilo v jejich rodině, práci, v jejich domě, na ulicích, v obchodech i v parcích.¹⁷ Jejich příběhy se měly stát součástí dlouhodobého projektu nazvaného *Covidové jaro* (obrázek č. 3), během něhož měly být každý týden publikovány v časopise „orální historie“, reflektující reakci Američanů na pandemii.

¹⁴ Od července 2020 bylo shromážděno kolem stovky příběhů a uspořádáno podle jmen pedagogů. The Coronavirus Stories Archive, WAC Clearinghouse, <https://wac.colostate.edu/resources/general/coronastories/collections/> [Cit. 2021-04-26].

Nejen studující se dělili o své příběhy, i vyučující byli vyzýváni k tomu, aby přispěli ze svými zkušenostmi s přechodem do výuky v digitálním prostředí.

¹⁵ American Historical Association, A Bibliography of Historian's Responses to COVID-19, Collecting Initiatives, <https://www.historians.org/news-and-advocacy/everything-has-a-history/a-bibliography-of-historians-responses-to-covid-19/collecting-initiatives/> [Cit. 2021-04-26]. Asi osmdesátka těchto institucí má získané příběhy zpřístupněny online. Další zhruba dvě stovky institucí a projektů své nové sbírky ještě online neotevřely: https://www.zotero.org/groups/2536422/historians_and_covid-19/library/ [Cit. 2021-04-26].

¹⁶ GRAFF, Garrett M. New Yorkers, Once Again at Ground Zero, in Their Own Words, *Wired*, 4. 3. 2020, <https://www.wired.com/story/new-yorkers-once-again-at-ground-zero-in-their-own-words/> [Cit. 2021-04-26].

¹⁷ GRAFF, Garrett M. Tell Us Your Pandemic Stories for Our Oral History, *Wired*, 24. 3. 2020, <https://www.wired.com/story/tell-us-your-pandemic-stories-for-our-oral-history/> [Cit. 2021-04-26].

Mezi nejrůznějšími institucemi dokumentujícími pandemii bychom našli i nemocnice, které se rády podělily o příběhy svých vyléčených pacientů.¹⁸ Sonja Schwartzbach, obyčejná zdravotní sestra v New Jersey, nebyla spokojena s tím, jak se o tom, co znamená covid-19 v nemocnicích, píše v novinách, vytvořila proto 19. března 2020 anonymní online Google dokument nazvaný *COVID-19: Mission for Masks*, reagující na tehdy největší problém, nedostatek ochranných pomůcek pro zdravotníky.¹⁹ S otázkami se v něm obrátila na podobné profese a za pár týdnů nashromáždila příběhy více než tisícovky zdravotních sester a zaměstnanců nemocnic, kteří veřejně sdíleli své příběhy o těžkém boji s pandemií v první linii.²⁰

Iniciátorem výzkumu se stal i vědecký časopis. Prestižní *Nature* uveřejnil na své webové stránce 2. dubna 2020, v době, kdy severní Itálie byla pandemií doslova decimována, osobní příběhy čtyř italských vědců o tom, jak jejich práci ovlivnila karanténa v důsledku šíření nemoci.²¹ Výzvy byly směřovány i na děti. Dětský fond OSN UNICEF, vědom si toho, že školy se pro stovky miliónů dětí zavřely, již na jaře 2020 natočil videa popisující, jak právě ony prožívají pandemii.²² V červnu 2020 vyzvala děti ke sdílení příběhů Britská národní knihovna v Londýně. Dětské příběhy měly být připojeny ke sdílením dospělých v nové sekci webového archivu věnovaného pandemii.²³

Proč se příběhy sbíraly?

Iniciativy zdůvodňovaly snahu shromáždit osobní příběhy doby pandemie velmi podobným způsobem. Nejčastějším vysvětlením bylo již zmiňované úsilí zachytit jedinečný moment v dějinách a zachovat jeho podobu pro budoucí generace. Šlo o přesvědčení, že žijeme v historické době, která mění to, jak svět funguje, a proto je třeba ji zaznamenat. Mnohé iniciativy zdůrazňovaly, že podstatu prožívání pandemie umožní nejlépe zachytit osobní příběhy, proto je důležité, aby se veřejnost se svými zkušenostmi podělila. Už je pryč doba, kdy historii zajímaly

¹⁸ John Hopkins Hospital v Baltimore, Coronavirus (COVID-19), Patient Stories, <https://www.hopkinsmedicine.org/coronavirus/patient-stories/> [Cit. 2021-04-26].

¹⁹ Mission For Masks: On the Front Lines of COVID-19, <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScqX7mNJv4cZtJTAasyb9Zef-9VOxIXk9xwVehO8sy0h5XKbbg/viewform>, MISSION FOR MASKS: ON THE FRONT LINES OF COVID-19 [Cit. 2021-04-26].

²⁰ LEE, Edmund. Nurses Share Coronavirus Stories Anonymously in an Online Document, *New York Times*, 25. 3. 2020, <https://www.nytimes.com/2020/03/25/business/media/coronavirus-nurses-stories-anonymous.html> [Cit. 2021-04-26].

²¹ PATERLINI, Marta. Lockdown in Italy: personal stories of doing science during the COVID-19 quarantine, *Nature*, 2. 4. 2020, <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01001-8> [Cit. 2021-04-26].

²² Kids' video diaries about life during COVID-19 | UNICEF, 19. 6. 2020, <https://www.unicef.org/coronavirus/kids-video-diaries-about-life-during-covid-19.dd> [Cit. 2021-04-26].

²³ K 31. 8. se podařilo nashromáždít 200 příběhů od dětí ve věku 3 až 17 let, které jsou dostupné na <https://childrenoflockdown.storychest.com/> [Cit. 2021-04-26].

jen příběhy slavných; postřehy a dojmy obyčejných lidí jsou rovnocenným nástrojem pro to, abychom porozuměli dějinnému okamžiku.²⁴ Ve výzvách bylo vysvětlováno, že jakákoliv zkušenost spojená s koronavirem je vítaná a že cílem je „obdržet příběhy tolika lidí, kolika to jen půjde, aby bylo možno postihnout různorodost zkušeností a vytvořit archiv, jenž bude vyprávět kolektivní příběh o tragédii, žalu i odvaze“.²⁵

Osobní příběh se stal patrně nejžádanějším pramenem, na jehož základě měla být doba pandemie pochopena a reflektována. Britská národní knihovna chápala individuální zkušenosti obrazně jako digitální časové kapsle, v nichž dalším generacím posíláme kousek dneška a připravujeme tak pro ně naše vlastní dědictví.²⁶

Osobní svědectví však měla sloužit i současné době. Měla představovat emocionální podporu, naději, sílu i vzpruhu pro ty, kteří se ocitli v těžkých životních situacích nebo v izolaci a nemohli se o své pocity a dojmy podělit s ostatními.²⁷ Byla aktivována terapeutická role osobních příběhů, o níž se v orální historii hovoří snad již od jejích počátků.²⁸ Psychologická podpora měla působit obousměrně. Povzbuzení se můžeme cítit nejen tehdy, když čteme, jak pandemii prožívají jiní, ale také, když příběhy sami poskytneme. Jestliže svůj příběh zveřejníme, pomáháme tím jiným překonat těžkou dobu.

Jiné z projektů se odvolávaly na význam osobních příběhů a jejich výjimečnost vedle ostatních dobových dokumentů. Příběhy jsou výmluvnější než fakta a strohé informace. Vlády by jich měly více využívat, nabádala jedna z iniciativ, například když chtějí občany přesvědčit o výhodách očkování.²⁹

²⁴ Tell Your Story – California during the time of COVID-19, <https://californiahistoricalsociety.org/initiatives/tell-your-story-california-during-the-time-of-covid-19/> [Cit. 2021-04-26].

²⁵ The Gotham Center for New York City History, History Now: The Pandemic Diaries Project, 27. ledna 2021, <https://www.gothamcenter.org/covidnyc-blog-page/history-now-the-pandemic-diaries-project> [Cit. 2021-04-26].

²⁶ SIMPSON, Fiona. #CHANCES4CHILDREN: YOUNG PEOPLE TO CREATE LOCKDOWN 'TIME CAPSULE' STORED BY BRITISH LIBRARY, *Children and Young People Now*, 9. 7. 2020, <https://www.cypnow.co.uk/news/article/chances4children-young-people-to-create-lockdown-time-capsule-stored-by-british-library> [Cit. 2021-04-26].

²⁷ Corona Diaries, Open source audio stories from around the world, <https://coronadiaries.io/about.html> [Cit. 2021-04-26].

²⁸ BAUM, WM. Therapeutic value of oral history, *Int J Aging Hum Dev*, vol. 12, no. 1, 1980-1981, s. 49-53, doi: 10.2190/bype-ee50-j1tp-hv2v. Srov. FREUND, Alexander. „Confessing Animals”: Toward a Longue Durée History of the Oral History Interview, *Oral History Review*, no. 41, 2014, s. 1-26, doi: 10.1093/ohr/ohu005. Alexander Freund ve své provokativní studii zpochybňuje to, že orálněhistorické interview je neutrální výzkumný prostředek. Domnívá se, že o rozhovoru je nutno uvažovat v linii dlouhého trvání církevních zpovědí, a roli orálního historika tak přirovnávat spíše ke knězi nebo psychoanalytikovi.

²⁹ ROGERS, Margie. Why telling stories could be a more powerful way of convincing some people to take a COVID vaccine than just the facts, *The Conversation*, 15. 2. 2021, <https://theconversation.com/why-telling-stories-could-be-a-more-powerful-way-of-convincing-some-people-to-take-a-covid-vaccine-than-just-the-facts-155050> [Cit. 2021-04-27].

Příběh je mocným nástrojem pro předávání kultury i vědění, má hluboký dopad na naši psychiku a jednání. Bylo poukazováno na výhody individuálních svědectví ve srovnání s tradičním učením, které je méně efektivnější a má menší vliv na naše navyklé představy a uvažování.³⁰ Když slyšíme příběh, dotýká se nás emocionálně a jeho poselství jen tak snadno nezapomeneme.

Znaky, forma a obsah iniciativ

Pro příběhy doby pandemie je zásadním znakem jejich digitalizace. Příběhy byly digitální cestou sbírány, sdíleny i zveřejňovány. Iniciátorům často stačilo vytvořit webovou stránku, publikovat výzvu o vkládání příběhů a na dané stránce je následně většinou v anonymní podobě uveřejnit. Takové jsou často projekty žurnalistické. Koronavirové zpovědi (obrázek č. 4), iniciované zpravodajským portálem americké televizní stanice NBC pravděpodobně v dubnu 2020, nabízejí prostor pro anonymní sdílení pocitů a zkušeností komukoliv.³¹ Stačilo si vybrat jednu z osmi kategorií, do nichž jsou příběhy rozděleny, a napsat sdělení. To však bylo limitováno 130 znaky, dvěma až třemi krátkými větami. Ač byl provoz stránky patrně ukončen, stovky sdělení vypovídajících o ztrátách, obětech, úzkostech i strachu obyvatel všech států USA zůstávají k dispozici.

Skupina novinářů Niemanovy nadace, jež pravidelně organizuje studijní pobyt žurnalistů na Harvardově univerzitě, iniciovala projekt Koronavirové deníky.³² Na rozdíl od právě zmiňovaných svědectví se však nejedná o příběhy písemné, ale zvukové. Platforma funguje podobně na principu „open-source“, což znamená, že každý doslova odkudkoliv může své sdělení samostatně nahrát a sdílet s ostatními. Reakce na otázku Jak se změnil váš život? nebo Co vám dnes dělá starosti?, jež bylo možno vkládat nejméně od dubna 2020, byly limitovány dvěma minutami. Proč iniciátoři zvolili zvukovou podobu příběhů? Mluvit o tom, co prožívám, je dle nich mnohem jednodušší než psát. Zvuk navíc dovede zachytit emoce lépe než psaný text. Když slyšíme druhého mluvit, vnímáme jeho blízkost a zvukový příběh tak více dovede povzbudit v současné izolaci a karanténě. Vznikne originální pramen, jenž může sloužit k dalšímu zpracování.

Výhradně na zvukových nahrávkách postavila od srpna 2020 svůj projekt Deníky pandemie Newyorská veřejná knihovna.³³ Zajímaly ji jakékoliv příběhy spojené s pandemií, protože „pandemie pronikla do všech oblastí našich životů“.

³⁰ ROGERS, Marg. Harnessing the power of cultural health narratives when working with parents of young children, *Children Australia*, vol. 44, no. 3, 2019, s. 105-109, doi:10.1017/cha.2019. 22.

³¹ Coronavirus Confessions: Share your anonymous stories in the time of COVID-19, NBC News, <https://www.nbcnews.com/health/health-news/coronavirus-confessions-share-your-anonymous-stories-time-covid-19-n1166556> [Cit. 2021-04-27].

³² Corona diaries, Open source audio stories from around the world, <https://coronadiaries.io/about.html> [Cit. 2021-04-26]. Platforma, obsahující přibližně 200 nahrávek především z USA a Velké Británie, je stále funkční a stále doplňována.

³³ New York Public Library, History Now. The Pandemic Diaries Project, <https://www.nysl.org/pandemic-diaries> [Cit. 2021-04-27].

Autoři, což mohl být kdokoliv nad 18 let věku, byli ujištěni, že všechny nahrávky se stanou součástí volně přístupné digitální sbírky pandemie, nezbytná revize a katalogizace však nějakou dobu potrvá. Ani v tomto případě se nejednalo o nahrávku v délce, na kterou jsme v orální historii zvyklí. Pravděpodobně technické limity vedly knihovnu k tomu, aby velikost nahrávky omezila na 25 megabytů, což je dle nich ekvivalent přibližně 25minutového povídání. Samozřejmě to je, podobně jako v jiných institucionálních projektech, že se autor může rozhodnout, zda příběh bude zveřejněn pod jeho jménem či anonymně.³⁴

„Vaše příběhy mohou ovlivnit, jak budeme rozumět našemu současnému světu a chápat jeho dění. Uchování příběhů může posílit vědomí, že jsme ti, kdo společně vytváří dějiny,“ těmito slovy vyzývala ke sdílení zkušeností z doby pandemie Kalifornská historická společnost.³⁵ V jejich případě se vyplňoval předpřipravený webový formulář. Obsahoval otázky jako: Jak pandemie ovlivnila vás, vaši rodinu nebo vaši komunitu? Zažívali jste významné životní události v jejím průběhu? Narození, výročí, smrt, promoci, svatbu atd.? Řekněte nám o tom, jak karanténa ovlivnila váš život. Myslíte si, že život se vrátí do normálních kolejí, až se vynoříme z našich úkrytů? K písemnému sdělení je možno přiložit fotografie či jakékoliv jiné dokumenty spojené s pandemií a formulář odeslat.

Jako orálněhistorický projekt označuje svou iniciativu, jež vznikla na univerzitě v Indianopolis, výzkumný tým složený převážně z magisterských studentů oboru Public history a American Studies.³⁶ Projekt byl zorganizován hned v březnu 2020, inspirován přístupem „rychlé reakce“, totiž okamžitým vyhlášením sbírky. Takovýto způsob shromažďování pramenů je dle iniciátorů již desítky let znám v oblasti public history a je i častou činností muzeí, když do svých sbírek chtějí získat materiální předměty spojené s probíhající historickou situací. Jako jeden z mála projekt nabízí možnost rozhovoru se členem týmu. Umožňuje však zároveň přispět nám již známou variantou, totiž zvukovou nahrávkou, kterou si každý pořídí sám a vloží na webové stránky. Tato „crowdsourced“ orální historie se v koronavirové době velmi rozšířila. Karanténa, izolace a lockdown znemožnily provádět rozhovory v jejich tradiční podobě, to znamená jako setkání dvou osob tváří v tvář. Roli tu patrně hraje i čas a množství. Prostřednictvím formuláře je možno získat mnohem více příběhů, než by to bylo možné při individuálním setkávání, byť v online podobě. Je patrné, že online

³⁴ V prosinci 2020 už bylo ve sbírce 91 audionahrávek. The Gotham Center for New York City History, History Now: The Pandemic Diaries Project, 27. 1. 2021, <https://www.gothamcenter.org/covidnyc-blog-page/history-now-the-pandemic-diaries-project> [Cit. 2021-04-27].

³⁵ Tell Your Story – California during the time of COVID-19, <https://californiahistoricalsociety.org/initiatives/tell-your-story-california-during-the-time-of-covid-19/> [Cit. 2021-04-27].

³⁶ IUPUI (Indiana University – Purdue University Indianapolis), The COVID-19 Oral History Project, <https://sites.google.com/iu.edu/covid-19oralhistoryproject/about> [Cit. 2021-04-27].

formuláře s otázkami či prostor pro audionahrávky mají v anglo-amerických projektech přednost před online vedenými rozhovory.

Podobné projekty dávají jasné najevo, že orální historii nemusí provozovat jen školený odborník. V „crowdsourced“ projektech se každý může stát svým vlastním orálním historikem. „V tradiční orální historii je tazatel a narátor. Ale jsou i jiné způsoby, jak vytvářet orální historie,“ nabádá zmiňovaná iniciativa.³⁷ Veřejnost je třeba jen vybavit sadou otázek a poučit ji o základních technických postupech. Potenciální autor je krok od kroku veden k tomu, aby natočil svou vlastní orální historii, ať už pomocí mobilu, tabletu, diktafonu nebo počítače. K dispozici má podrobné otázky, které naznačují, o čem má mluvit. Týkají se jak prvního setkání s infekcí (Když jste poprvé slyšeli o covidu-19, co jste si o něm mysleli?), tak i dalších oblastí: zaměstnání, rodiny a domácnosti, komunity, zdraví, postoje k dostávaným informacím, názorů na jednání vlády a konečně představ, jaké to bude, až pandemie skončí.

Posledně zmiňovaný projekt nás zajímá i kvůli svému obsahu. Na rozdíl od mnoha akademických projektů i iniciativ veřejných institucí, které evidentně potřebují čas, aby nové nahrávky zpřístupnily online, jsou příběhy získané v rámci tohoto projektu již volně dostupné. Téměř tři sta svědectví najdeme na stránce s výmluvným názvem Deník morového roku.³⁸ O profesionálním přístupu svědčí nejen katalogizační hesla, ale také transkripty, doprovázející všechny audionahrávky. Nepřekvapí nás, že první příběhy z konce března 2020 jsou nahrávány a vkládány veřejností. Co je však zarážející, to je délka jednotlivých audionahrávek. Zjišťujeme, že i přes velmi podrobné otázky, jež mají veřejnost navigovat, jde často o dvou až třiminutová svědectví, někdy osmi či desetiminutová.³⁹ Délka příběhů získaných prostřednictvím akademické orální historie se tak příliš neliší od žurnalistických iniciativ. Hranice mezi těmito původci je v tomto ohledu velmi nezřetelná, téměř mizí. Je zřejmé, že postupující uvolnění patrně vedla k častějšímu využívání tradičního způsobu, totiž orálně-historického rozhovoru. I tyto nahrávky jsou však krátké a doba jejich trvání někdy nepřesáhne půl hodiny.⁴⁰

³⁷ IUPUI, Upload My Oral History, <https://sites.google.com/iu.edu/covid-19oralhistoryproject/upload-my-oral-history> [Cit. 2021-04-27].

³⁸ IUPUI, A Journal of the Plague Year, <https://covid-19archive.org/s/oralhistory/page/welcome> [Cit. 2021-04-27]. Jednotlivé příběhy je možno si poslechnout po vyhledání na mapě, platforma funguje na podobném grafickém principu jako Corona Diaries.

³⁹ Ty nejkratší příběhy, v délce dvou až tří minut, jsou označeny jako mini orální historie.

⁴⁰ S pomocí tazatele byly pořizovány nahrávky z února až března 2021. Poslední nahrávka je z 21. 4. 2021.

Charakteristika příběhů pandemie

Na základě již řečeného lze shrnout, že příběhy pandemie se na internetu vyskytují v psané, ale velmi často také ve zvukové či obrazové podobě jako video-nahrávky. Jejich autory jsou obyčejní lidé, vypovídající o svých pocitech a o tom, jak pandemie změnila jejich životy. Příběhy jsou často sdíleny v anonymní podobě a nejsou vůbec nebo jen minimálně editovány, což je zvláště typické pro „open-source“ platformy. Akademické a profesionální instituce příběhy veřejnosti v mnoha případech dosud nezveřejnily, přesto se můžeme domnívat, že stručnost a omezený rozsah nebude výjimkou.⁴¹ Limitovaná délka příběhů má pravděpodobně dvě příčiny. Ta první souvisí s technickými možnostmi. Zvuková nahrávka je přitažlivější pro veřejnost a snadněji se sdílí, její rozsah je však pravděpodobně mnohem více technicky podmíněn, než by tomu bylo v případě zveřejnění pouhého přepisu textu. Druhý důvod vyplývá z formy, jakou byly ve velké míře příběhy získávány, totiž nahrávkami/písemným svědectvím od samotné veřejnosti. Laicky řečeno, člověk řekne, co „má na srdci“ a tím pro něj věc končí. Není nikdo, kdo by vyžadoval dovysvětlení či pokládal doplňující otázky. Svou roli hrají i očekávání čtenářů a posluchačů. Náročná a tragická doba zdá se nepřeje mnohahodinovým svědectvím, na jaké jsme v orální historii zvyklí. Překotný vývoj situace vyžaduje jasné sdělení a rychlý emocionální účinek. Bez nich by koronavirové zpovědi nemohly hrát svou terapeutickou roli, nemohly by sloužit jako povzbuzení v těžkých chvílích.

Příběhy doby covidové významně přispívají ke stírání národních hranic, jejich geografické působení je neohraňované. I když jsme se soustředili především na anglo-americké prostředí, „open-source“ platformy byly organizovány s tím, že podělit se se svým příběhem může opravdu každý, z jakéhokoliv kouta světa. Snad proto některé iniciativy využívaly map pro vyhledávání i umístění příběhů.

Na základě letného průzkumu nelze přesně stanovit (a pokusit se o něco takového by byla zřejmě sisyfovská práce), kolik z těchto iniciativ se hlásí k orální historii. Je však zřejmé, že mnohé projekty nepotřebovaly orální historii k tomu, aby ke svým výzvám přikročily. Naopak iniciativy, které ve svém názvu slovo orální historie měly, se svou formou a obsahem nemusely nutně lišit od projektů, jež se nazývaly jinak (deníky, zpovědi atd.). Toto zjištění potvrzuje Stephen Sloan, jenž v jednom z prvních článků reflektujících pandemii z pozice orální historie uvedl, že ze 130 projektů sbírajících covidové příběhy jich jen pět

⁴¹ Na stručnosti založila svůj projekt „open-source“ příběhů rovněž univerzita ve Washingtonu. Příběh limitovala 55 slovy. University of Washington School of Medicine (UW SM), 55-Word Stories. UW Medicine COVID-19 Support, <https://faculty.uwmedicine.org/55-word-stories/> [Cit. 2021-04-27]. Cílem projektu bylo poskytnout komunitě prostor pro vyjádření emocí a zkušeností spojených s covidem-19. Iniciátory zajímaly především příběhy o medicíně a to, jaké mají lidé zkušenosti s poskytováním lékařských služeb.

využilo pro tyto účely orální historii.⁴² Za zamyšlení stojí fakt, že i v projektech založených na orální historii se upustilo od nutnosti pořádit rozhovor, jenž by byl veden orálním historikem. Tato zjištění nás dovádějí k otázce, zda pandemie za velmi krátkou dobu nezměnila orální historii víc, než bychom si byli ochotni připustit. Tím, že rezignovala na rozhovor jako výsledek působení dvou intersubjektivit, nezačala podkopávat přímo základy orální historie?

Závěr: Jak mění pandemie orální historii?

Pandemie především nastolila otázku, zda není třeba orální historii modifikovat. Je orální historie, tak jak je v současnosti praktikována orálními historiky, dostatečně vybavená na to, aby reagovala na nenadálé situace jako je pandemie covidu-19? Orální historie se v anglo-americkém prostředí soustřeďuje především na marginalizované skupiny obyvatelstva a na komunity a jejich životní příběhy, teprve nedávno se začala rozvíjet tzv. krizová orální historie. Tento nový trend, v němž jde o výzkum teroristických útoků i přírodních katastrof jako povodně a zemětřesení, vyžaduje novou podobu orální historie. Marc Cave, jeden z editorů průkopnické publikace *Naslouchání na hraně* z roku 2014, seznamující orálněhistorickou obec s výsledky bádání o krizi, vnímá pozici orální historie v těchto situacích někde uprostřed mezi rychlým žurnalismem, hlubokou psychoanalýzou a dlouhodobou analýzou sociálních věd.⁴³ Princip je v tom, že rozhovory se nedělají až po obvyklé přípravě a s časovým odstupem, ale velmi brzy po dané události nebo už přímo během doby, kdy krizová situace probíhá. Dá se uvažovat, že s nástupem koronavirové pandemie se každý orální historik rázem ocitl v podmínkách krize. Nabízí se tak otázka, zda v této krizi orální historikové dostali své profesi a obstáli v ní.

Přestože se díky pandemii každý orální historik mohl stát „krizovým“, náš malý průzkum dává tušit, že žurnalisté byli pravděpodobně rychlejší. Podobný názor zastává historik Evan Faulkenbury a politolog Stephen Sloan, podle nichž z této zkoušky vyšli vítězně spíše žurnalisté.⁴⁴ Orální historie svou příležitost promarnila. Byli to žurnalisté, ne orální historikové, kteří iniciovali na jaře 2020 první projekty, v nichž vyzývali veřejnost ke sdílení osobních příběhů. Absenci orální historie v těchto projektech vnímají autoři jako problém. Jestliže orální

⁴² SLOAN, Stephen M. Behind the “Curve”: COVID-19, Infodemic, and Oral History, *The Oral History Review*, no. 2, 2020, s. 193–202, doi: 10.1080/00940798.2020.1798256.

⁴³ CAVE, Mark, SLOAN, Stephen M. (eds.). *Listening on the Edge: Oral History in the Aftermath of Crisis*, Oxford: Oxford University Press, 2014. Srov. HIGH, Steven, LITTLE, Edward, DUONG, Thi Ry (eds.). *Remembering Mass Violence*. Toronto: University of Toronto Press, 2014.

⁴⁴ FAULKENBURY, Evan. *Journalism, COVID-19, and the Opportunity of Oral History*, *The Oral History Review*, no. 2, 2020, s. 253–259, doi: 10.1080/00940798.2020.1791723. SLOAN, Stephen M. Behind the “Curve”: COVID-19, Infodemic, and Oral History, *The Oral History Review*, no. 2, 2020, s. 193–202, doi: 10.1080/00940798.2020.1798256. Rychlost, s jakou bylo publikováno v září 2020 číslo časopisu *Oral History Review* věnované pandemii covidu-19, zcela odpovídá intencím krizové orální historie.

historie přenechá pole působnosti žurnalistům, může ztratit kontrolu nad definováním a modelováním své praxe pro širší veřejnost.

Charakter výše zmíněných iniciativ naznačuje, že pandemie posunula orální historii blíže její krizové variantě. V situacích krize, jakou představuje koronavirová pandemie, se od institucionální orální historie očekává rychlá reakce. Není možno čekat měsíce na případný grant, zajišťovat si financování, dělat přípravy, promýšlet výzkumné otázky. Krizová orální historie si žádá okamžitou akci, protože zítra již může být pozdě. Bezprostřední zkušenost může rychle zmizet, krize odeznít. Snad proto mnohé z projektů fungovaly na bázi „crowdsourced“, kdy není třeba ani rozsáhlého finančního zajištění, ani početného výzkumného týmu. Podobné platformy je možno zřídit prakticky ihned za minimálních nákladů; zároveň umožní obsáhnout potenciálně velký okruh příjemců výzvy.

Vše nasvědčuje tomu, že situace krize nesvědčí dlouhým rozhovorům; to je memento covidu-19 orální historii. Už sama digitální podoba vyzývá ke zkrácení délky nahrávek. S tím souvisí fakt, že krizová situace se může vyvíjet a mít své fáze, koronavirová pandemie nás o tom v uplynulém roce nejednou přesvědčila. Jeví se tudíž nutností pořizovat rozhovory opakovaně, po týdnu, měsíci, roce. Při vědomí, že příběh bude sdílen několikrát, je pochopitelná jeho kratší podoba. Mnohé z iniciativ k opětovnému vložení nahrávky nebo k opakovanému zachycení zkušenosti vybízely.

Teprve čas ukáže, jakým způsobem pandemie ovlivnila orální historii. Jestliže však pandemie změnila svět, který už pravděpodobně nebude jako dřív, proč nepřijmout myšlenku, že stejná nemusí zůstat ani orální historie?⁴⁵

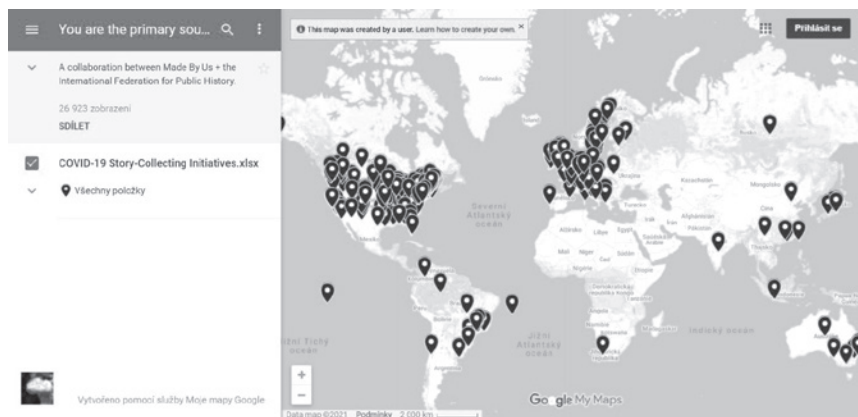
O autorce

Doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D., působí na Katedře historie FF UP Olomouc. Hlavní obory, kterým se věnuje: paměťová studia, orální historie, moderní dějiny, gender, dějiny emocí.

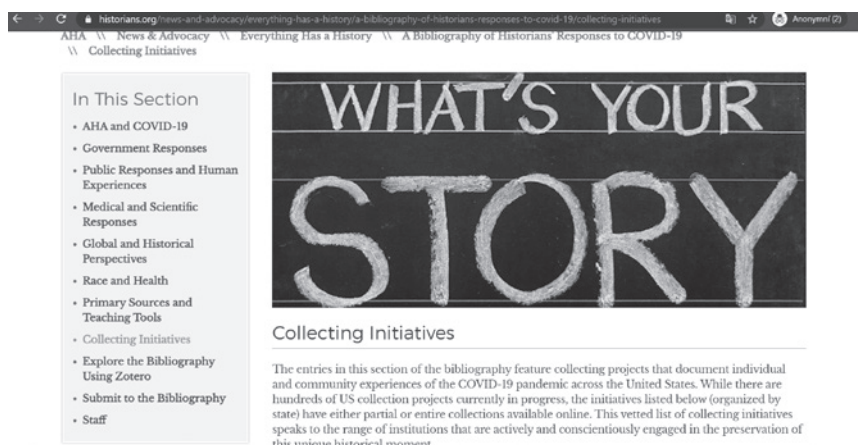
E-mail: radmila.svarickova@upol.cz

⁴⁵ Na základě myšlenky vyjádřené v FAULKENBURY, E. *Journalism, COVID-19, and the Opportunity of Oral History*, s. 257.

Obrázek č. 1: International Federation for Public History, “You Are the Primary Source”: COVID-19 Story-Collecting Initiatives⁴⁶

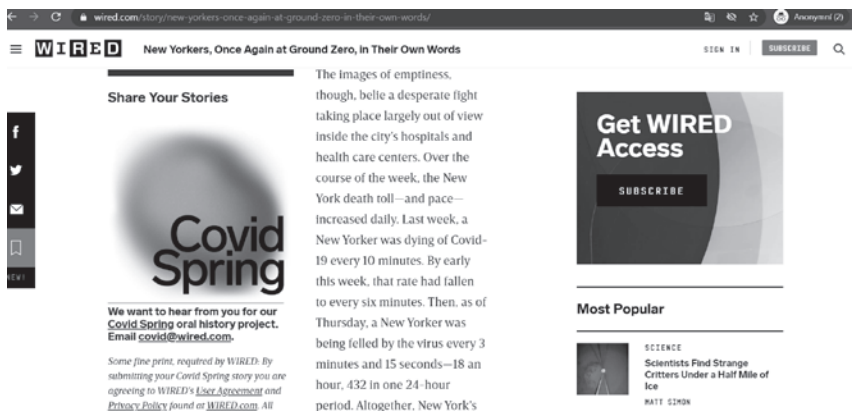
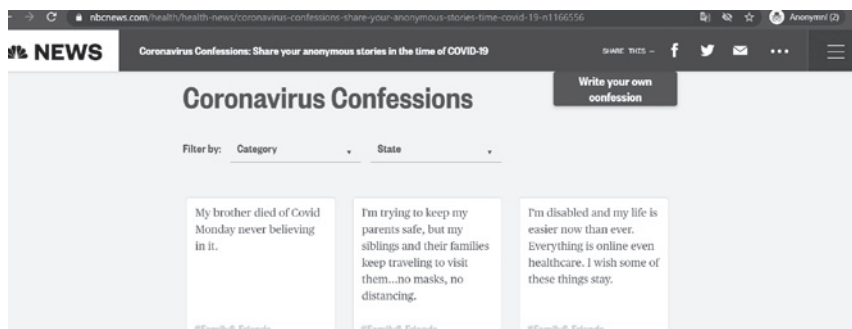

Obrázek č. 2: American Historical Association, Collecting Initiatives, What's Your Story⁴⁷

⁴⁶ <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1FMGFrGeIoxVNCxESEVkiI9sPP5ZI-C3Pb&ll=38.60388042487741%2C-74.31292491321403&z=2> [Cit. 2021-04-26].

⁴⁷ <https://www.historians.org/news-and-advocacy/everything-has-a-history/a-bibliography-of-historians-responses-to-covid-19/collecting-initiatives/> [Cit. 2021-04-26].

Obrázek č. 3: Covid Spring oral history project, *Wired*. 4. 3. 2020⁴⁸Obrázek č. 4: Coronavirus Confessions: Share your anonymous stories in the time of COVID-19, NBC News⁴⁹

⁴⁸ <https://www.wired.com/story/new-yorkers-once-again-at-ground-zero-in-their-own-words/> [Cit. 2021-04-26].

⁴⁹ <https://www.nbcnews.com/health/health-news/coronavirus-confessions-share-your-anonymous-stories-time-covid-19-n1166556> [Cit. 2021-04-27].

Krise jako výzva, nebo výmluva? Některá úskalí realizace orálněhistorických projektů v průběhu „covidové“ krize (a po ní) / Crisis as a challenge or an excuse? Some pitfalls in the implementation of oral history projects during (and after) the “covid” crisis

Lenka Krátká

Abstrakt

Text akcentuje klíčová témata realizace (zejména) orálněhistorických projektů v době krizí, respektive globální koronavirové krize, která v tomto ohledu slouží jako modelový příklad. Autorka věnuje pozornost především dopadům krize na realizaci rozhovorů, od proměny zájmu a priorit narátorů či narátorek, přes jejich intenzivní kontakty s výzkumníky v době po realizaci rozhovoru, až po proměnu vztahu tazatel–narátor v návaznosti na zdravotní rizika. Dotýká se také tématu prohloubení „psychoterapeutické“ role tazatele či tazatelky v projektech, pokud jsou realizovány v době krizí.

Abstract

The article emphasizes the key topics of (primarily) oral history projects' realization in times of crisis, respectively the global coronavirus crisis, which serves as a model example in this regard. The author pays particular attention to the effects of the crisis during various project phases: from the change in narrators' interest and priorities, through their intensive contacts with researchers in the time after the interview, to the change in the interviewer–narrator relationship due to health risks. The paper also touches on deepening the “psychotherapeutic” role of the interviewer in projects if they are implemented in times of crisis.

Klíčová slova: Covid-19; krize; metodologie; orální historie.

Key words: Covid-19; crisis; methodology; oral history.

Vzpomínka na jaro 2020

Ve chvíli, kdy dokončuji tento článek, pandemie onemocnění SARS Covid-19 trvá již déle než rok. V jeho průběhu si společnost i každý z nás prošel s různou intenzitou možná všemi „obvyklými“ fázemi krize, jak jsou známé z psychologie – tedy ohrožení, pocit zranitelnosti a nedostatku kontroly nad situací,

a nakonec předefinování krize, její vyřešení, ať již s využitím známých vyrovnávacích prostředků, nebo s pomocí nových způsobů řešení problémů.¹ Tento proces není zatím ukončený, globální krize není zcela vyřešena, můžeme však činit první předběžné závěry o tom, co „vzala“ a co „dala“. Takové hodnocení „ztrát a nálezů“ bude hodně závislé na konkrétní oblasti soukromého, pracovního či společenského života, jejíž optikou budeme krizi nahlížet.

Já v tomto textu na pozadí pandemické krize reflektuji klíčové změny, které zcela nová situace přinesla do bádání v oblasti společenských věd obecně (zvláště v první části příspěvku) i konkrétně do orálněhistorické výzkumné praxe (v druhé části). Jedná se o přehledový text, který shrnuje některé dosavadní zkušenosti, a možná klade více otázek než odpovědí. Především pak otevírá diskusi a upozorňuje na nové výzvy, zvláště metodologické a etické, které Covid-19 se všemi svými dopady před orální historičky a historiky postavil.

Pokud bych měla nějak charakterizovat výchozí pozici v úplně prvních dnech a týdnech krize, a to jak v životě soukromém, tak pracovním či badatelském, rozhodně bych použila slovo nepřipravenost. Do celkové charakteristiky bych však zahrнула také obavy, ohromení, někdy očekávání. Na počátku „covidové“ krize jsem zaznamenala – zvláště u mladších lidí – jistou formu přijetí nové situace, pokud již ne rovnou pozitivní hodnocení. Tu více, tu méně zřetelně se objevoval pocit jedinečnosti, že se dostáváme do jakéhosi bodu zlomu, kdy se „svět změní“, kdy nic nebude jako dřív a my máme šanci „být u toho“. Příjemná byla lidská sounáležitost tohoto období, z dnešního pohledu spíše naivní pak byla víra, že se svět sice promění, ale že brzy budeme žít opět „normálně“.

Očekávání se však změnilo v protahované čekání, z bodu zlomu se stala dlouhotrvající krize, ohromení se proměnilo v únavu a frustraci. To asi zažil a zažívá každý z nás. Tato situace a její dynamika se nevyhnutelně promítla také do všech výzkumných projektů, ať již těch, které finančně podpořily grantové agentury, nebo projektů realizovaných v rámci jednotlivých výzkumných institucí či univerzit, včetně prací studentských, diplomních a disertačních.

Skutečnost, že je současná pandemická krize unikátní a bezprecedentní, mimo jiné znamenala, že jsme jednak nebyli připraveni, jednak chyběl přijatelný „model řešení“, anebo alespoň adaptace, případně zvládání, který by bylo možné využít.² Tato okolnost, společně s pocitem ohrožení, možná až jakousi

¹ Například: VODÁČKOVÁ, Daniela a kol. *Krizová intervence*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-021207, s. 39–40.

² Nejčastěji se jako globální krize obdobného rozsahu a „významu“ uvádí pandemie španělské chřipky let 1918–1919/1920. (Například: TAUBENBERGER, Jeffery K. – MORENS, David M. 1918 Influenza. The Mother of All Pandemics. *Emerging Infectious Diseases* vol. 12, no. 1, 2006, s. 15–22. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3291398/>> [Cit. 2021-04-10].) Nicméně společenský kontext (například technologický pokrok, význam vědy a výzkumu, ale třeba i medializace) je natolik odlišný, že pro zvládání současné krizové situace

celospolečenskou paralýzou na straně jedné a očekáváním brzkého návratu k „normálu“ na straně druhé, vedla k narušení běžné denní rutiny, což se projevilo především ve zpomalení, případně v úplném přerušení prací. Ve výzkumných úkolech tak došlo k výraznému zdržení. Na nejednom pracovišti nastal až „prázdninový útlum“, doprovázený předpokladem, že situace se s příchodem léta 2020 vyřeší. Předpovědi o druhé vlně nebyly brány příliš vážně, respektive nikdo se na takovou situaci nepřipravoval.

Velké problémy v každodenní výzkumné praxi způsobilo uzavření knihoven i archivů. Knihovny postupně reagovaly zpřístupňováním svých digitalizovaných zdrojů a bezplatnou možností využití databází, jež nejsou běžně dostupné. Jeden z nezamýšlených pozitivních důsledků krize lze najít právě v této oblasti. Byť své závěry zatím nemohu podpořit kvantitativními „tvrďými“ daty, je velmi pravděpodobné, že právě díky vstřícnému kroku knihoven nejen studentské, kvalifikační, ale i jiné odborné práce více reflektují relevantní odbornou literaturu (z hlediska historického také svěbytný pramen). V době „před-covidové“ často nedostatek kapacit, někdy horší dostupnosti titulů, respektive knihoven, ale třeba i množství dalších aktivit, včetně volnočasových, vedly k tomu, že se badatel či badatelka (a neplatí to jen o studentech) snažili maximálně využít zdroje, které měli k dispozici ve svém nejbližším okolí, ale především na internetu. Najednou se tyto „knihovny obzory“ rozšířily, množství titulů dříve nedostupných bylo možné získat velmi snadno, aniž by se člověk zvedl z pracovní židle. Navíc online „brouzdání“ knihovnou mohlo být v čase jinak omezených možností i rozptýlením.

U archivů je otázka zpřístupňování dokumentů poněkud problematičtější, ať již z hlediska legislativy, nebo z hlediska zapracovanosti jednotlivých fondů a míry jejich digitalizace.³ Archivní pracoviště tak postupně reagovala spíše změnou procesů a pravidel pro badatelské návštěvy, při dodržení všech hygienických opatření, nařízení vlády a příslušných ministerstev. Současná praxe však ukazuje, že i při vši snaze jednotlivých institucí je ztížený přístup k archiváliím příčinou zpomalení a někdy dokonce pozastavení velké části projektových úkolů.

Pomyslná první fáze krize tedy přinesla určité výzvy a problémy, jejichž vyřešení nakonec vedlo třeba ke změně zaběhnutých postupů práce, často s důrazem na efektivnější využívání moderních technologií. Zcela nová a unikátní situace ovšem byla také inspirující. Vedla nejen k zamyšlení, k promýšlení někdy až existenciálních otázek, ale i ke snaze „něco udělat“, nějak reagovat, něčím

v každodenním životě tato historická zkušenost je využitelná jen malou měrou, nejčastěji je nabízena pouze jako historická paralela.

³ Viz například rozhovor s ředitelkou Národního archivu České republiky Evou Drašarovou: BAKOVÁ, Teresa. Digitalizace všech dokumentů by nám trvala asi tři sta let. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.mvcr.cz/clanek/digitalizace-vsech-dokumentu-by-nam-trvala-asi-tri-sta-let.aspx>> [Cit. 2021-04-10].

příspěť, podílet se na zvládání těžkého období. Dostávám se tak k „naší“ disciplíně, k orální historii, historickému poznání obecně. Orální historičky a historici i „nastupující“ generace, tedy ti, kteří teprve získávali první teoretické, metodologické a praktické zkušenosti v rámci studia orální historie, se rozhodli tyto své dovednosti a kompetence využít. A začali prostřednictvím rozhovorů s lidmi ve svém okolí, ale třeba také s využitím deníkových záznamů, zaznamenávat vlastní historickou zkušenost „s Covidem“. ⁴ Vznikl tak nenahraditelný pramen, základ pro další bádání o „časech koronaviru“, pro pozdější reflexi hodnot a postojů, které byly stejně unikátní jako sama krize, ale na které si možná mnoho z nás dnes již příliš nepamatuje, anebo je neumí ve vyprávění prožít se stejnou intenzitou.

Při rešerši relevantních oborových periodik, zde vybírám pro ilustraci jedno z předních, časopis americké asociace orální historie (Oral History Association) *Oral History Review*, je zřejmé a pochopitelné, že podobnou cestou se vydali také ostatní orální historici a historičky. I pro ně krize znamená výzvu jak osobní, tak profesní. Namátkou lze zmínit například jeden z projektů probíhajících v americkém prostředí, který vede Jason M. Kelly, ⁵ nebo zamyšlení nad metodologickým přínosem orální historie při zkoumání pandemické krize Stephena Sloana. ⁶ Obdobně reagovali i ostatní odborníci a odbornice, takže se poměrně spontánně začala vytvářet téměř celosvětová databáze svědectví o této krizi. Přitom sdílené zkušenosti, osobní příběhy, jež byly zaznamenány a uchovány s využitím principů „dobré praxe“ metody orální historie, poskytují pevné základy pro další bádání, další projekty, včetně těch mezinárodně komparativních.

Záměrně zde zdůrazňuji metodologické aspekty, protože vedle projektů orálněhistorických, případně projektů realizovaných v rámci příbuzných společenských věd (nejčastěji psychologie a sociologie), byla zachycena celá řada dalších osobních příběhů, reflexí a zpracováno množství deníkových záznamů. Nejednalo se jen o klasické rozhovory, ale často také o audiovizuální nahrávky k tématu pandemie, jejího vnímání a prožívání, v anglofonním světě souhrnně označované jako tzv. lock down stories, covid stories apod. ⁷ Tyto příběhy zaznamenávali

⁴ Zde odkazují konkrétně na aktivity Pracoviště orální historie – soudobé dějiny (navazující magisterské studium) na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, vedené Miroslavem Vaňkem a Janou Wohlmut Markupovou (reflexe projektu nabízí i tento sborník). Konkrétně se jednalo o realizaci rozhovorů a vytváření deníkových záznamů. V určitých obměnách, možná v menším měřítku se podobné aktivity rozvíjely i na dalších pracovištích, případně v rámci úzkých pracovních týmů.

⁵ KELLY, Jason M. (2020) The COVID-19 Oral History Project: Some Preliminary Notes from the Field. *The Oral History Review*, vol. 47, no. 2 (2010), s. 240–252. [Online] Dostupné z URL DOI: <10.1080/00940798.2020.1798257> [2021-04-20].

⁶ SLOAN, Stephen M. Behind the ‘Curve’: COVID-19, Infodemic, and Oral History. *The Oral History Review*, vol. 47, no. 2 (2020), s. 193–202. [Online] Dostupné z URL DOI: <10.1080/00940798.2020.1798256> [Cit. 2021-04-20].

⁷ Pro ilustraci odkaz na otevřenou webovou platformu, která je přímo připravena, aby zde lidé

jednotlivci i nejrůznější instituce, od univerzit a historických pracovišť, přes média, nemocnice, náboženské organizace až třeba po umělce či dokonce děti.⁸

V rámci letošní výroční konference České asociace orální historie se pak otevřela otázka, do jaké míry uvedené „projekty“ a iniciativy proměňují podobu orální historie.⁹ Myslím, že již hlavní charakteristiky „příběhů z lock downu“ naznačují, že se jedná o poněkud jiný typ pramene – nahrávky jsou spíše krátké, tematicky zaměřené, v mnoha ohledech se podobají tomu, jak lidé dnes sdílejí více či méně otevřeně „své životy“ prostřednictvím sociálních sítí. Zachycují jedinečný moment historie, umožňují sdílet osobní zkušenost, a mohou být svého druhu emocionální podporou v těžkých časech. Jsou svědectvím doby a ve společenských vědách mají své místo jako svěbytný pramen. A takto je vhodné zachycená svědectví zpracovávat. Chybějící metodologické ukotvení, někdy nedostatečné nebo dokonce žádné ošetření přístupu k nahrávkám (tedy ochrana osobních údajů, etika zpracování materiálu), ovšem nevyvolávají otázky o „potřebě“ orálních historiků a historiček, ale naopak stvrzují význam metodologicky správně realizovaných orálněhistorických projektů.

Sejít se, nebo se jen připojit?

Nyní bych chtěla pozornost obrátit od „covidových“ projektů k projektům v „době covidu“, k již avizované reflexi dopadů, změn a výzev, které krize přinesla do orálněhistorické teorie i praxe. U projektů, které byly v určité fázi rozpracovanosti, se interakce s narátory či narátorkami v průběhu „první vlny“ – také kvůli zásadnímu omezení osobních kontaktů – zintenzivnily, a to zejména v návazných projektových fázích. Velmi hezky tento vývoj ukazuje příspěvek Hany Bortlové-Vondrákové, která ve svém textu nejen rozšiřuje metodologický „background“ editace orálněhistorických rozhovorů, ale zároveň citlivě zachycuje nové dimenze vztahu narátor – tazatel. Naproti tomu při navazování nových kontaktů, domlouvání možností uskutečnit rozhovor, ať již osobně (při dodržení příslušných opatření) nebo formou elektronické komunikace, jsme naráželi především na nezájem. Lidé měli v danou chvíli „jiné starosti“, jakoby ostatní témata vedle „covidu“ ztratila svou naléhavost. Alespoň zpočátku.

Zásadním způsobem v neprospěch případných kontaktů intervenovaly oboustranné obavy ze zdravotních rizik. Jak velkou dynamiku mají nejrůznější

nahrávali a sdíleli své příběhy: <https://coronadiaries.io>. Nicméně v tomto konkrétním případě je předem pevně stanovena délka nahrávky dvě minuty.

⁸ Jedním z nejdůležitějších příspěvků je v této souvislosti projekt UNICEF: Kids' video diaries about life during COVID-19. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.unicef.org/coronavirus/kids-video-diaries-about-life-during-covid-19>> [2021-04-29].

⁹ Například příspěvek kolegyně z Univerzity Palackého v Olomouci: ŠVARČÍKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. *Jak mění krize a pandemie orální historii?* Viz: Program VII. mezinárodní konference COHA zveřejněn!. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.coha.cz/program-vii-mezinarodni-konference-coha-zverejnen/>> [Cit. 2021-04-15].

aspekty probíhající pandemie ukazuje problematika testování. Když na jaře 2020 někteří narátoři vyžadovali po tazateli, aby se prokázal negativním testem „na Covid“, bylo to cosi nového, navíc poměrně nákladného (s úhradou testu nepočítaly ani podmínky poskytnutí grantové podpory). Dnes je testování součástí každodenní reality a jeho význam pravděpodobně – alespoň dočasně – dále poroste.¹⁰ Mohli bychom diskutovat o kvalitě a průkaznosti testů, o frekvenci testování, ale to jsou otázky, které v danou chvíli nejsou uspokojivě vyřešeny v žádné ze sfér společenského života. Tento ilustrativní příklad však dokládá, jak naše schopnost reagovat na měnící „prostředí“, a to nejen v době krize, ovlivňuje, zda poskytneme „naším“ dárčům příběhů jistotu, zda si získáme tolik potřebnou důvěru.

Skutečnost, že pandemie postihla celou společnost, navíc způsobila, že zdravotní riziko, zdravotní problematika obecně ovlivnily i pomyslnou hierarchii vztahu tazatel–narátor. Ačkoliv je orální historie jedna z nejdemokratičtějších společenskovědních metod vůbec, stále v praxi svou roli hraje „expertní moc“ badatelů a badatelek, resp. tazatelek a tazatelů. Vychází to ze skutečnosti, že oni řídí projekt, vybírají vhodné narátory a narátorky, zaznamenávají svědectví, a také je interpretují, sdílejí s širším publikem. A co je obzvláště důležité z hlediska narátorů, zaznamenávají toto svědectví pro další generace.¹¹ Jelikož jsou zástupci badatelských institucí, bývá na ně také pohlíženo jako na ženy a muže s určitým kreditem, takže narátoři a narátorky, zejména z řad „obyčejných“ lidí, vůči nim vyjadřují určitý respekt. Ten může někdy vyústit až do momentu, kdy se stydí mluvit „normálně“, o obyčejných věcech, nepřipadají si důležití. I když se v orálněhistorickém rozhovoru jedná o vzájemný proces „vytváření pramene“, jsou to právě výzkumníci, nebo přinejmenším tazatelé a tazatelky, kteří jsou v interakci „hybateli děje“. Lidé, kteří sdílejí své životní příběhy, své názory i emoce, musí věřit vzájemným ujednáním, tomu, že rozhovor nebude zneužit, že se konkrétní badatel či badatelka a instituce, kterou zastupují, zachovají „správně“, tedy s dodržением všech etických principů. Někdy si to možná ani neuvědomí, ale důvěra v etický přístup druhé strany, který navíc nemají možnost ověřit, je činí v jistém ohledu zranitelnými.

V okamžiku, kdy do interakce tazatel–narátor vstupuje zdravotní riziko, riziko nákazy, se badatelé či tazatelé a tazatelky mohou cítit ohroženi, zvláště když vstupují do soukromého prostoru druhých lidí, což je velmi pravděpodobné v době uzavření veřejných míst, kde byly rozhovory dříve nahrávány (typicky v kavárnách, restauracích, na pracovištích). Někteří mi kolegové a kolegyně se

¹⁰ Viz aktuálně platné (k 26. 4. 2021) „balíčky pro návrat do normálního života“ ministerstva zdravotnictví (www.koronavirus.mzcr.cz). Jak dynamická je situace ohledně vývoje pandemie ukazuje skutečnost, že v době mezi odevzdáním tohoto příspěvku redakci a přípravou aktualizované verze dle recenzních posudků se stala mnohem naléhavější otázka očkování než testování.

¹¹ V konkrétním případě zde narážíme na širší problematiku tzv. sdílené autority; pro hlubší porozumění problematice: FRISCH, Michael. *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany: State University of New York Press, 1990. ISBN 0-7914-0133-2.

již dokonce ocitli v situaci, kdy narátor od nich požadoval test „na Covid“, ale nepovažoval za potřebné ani nabídnout, že se také nechá otestovat. K takovým situacím docházelo zejména v prvních týdnech, případně měsících pandemie, kdy bylo testování špatně dostupné a nákladné, což postoj narátorů částečně vysvětluje. Prakticky a velmi názorně však tento příklad ukazuje, jak zdravotní riziko mohlo oslabit pozici tazatele či tazatelky; už jenom kvůli tomu, že mohli cítit obavu o své zdraví, potažmo o zdraví svých blízkých, pokud by k nákaze došlo. Zkraje pandemie obdobné situace většinou vyústily v odložení rozhovoru.

Nezřídka však byly rozhovory odkládány i v duchu oboustranného optimismu, s vírou, že se jedná o posun termínu v řádech dnů, možná několika málo týdnů. Ve světle těchto konkrétních zkušeností je velmi překvapivé, jak naopak první pandemická vlna mohla ovlivnit chování narátorů a narátorek v těch fázích projektu, kdy již byl navázán vztah s výzkumníci, výzkumníkem. Typickým příkladem byla intenzivní spolupráce při editacích rozhovorů, která v některých konkrétních projektech přesahovala rámec toho, na co jsme doposud byli zvyklí.¹² Nabízí se otázka, do jaké míry participace narátorek a narátorů na této fázi projektu „jen“ suplovala chybějící kontakty, zmírňovala pocity izolovanosti a opuštěnosti. Účast v projektu však mohla být – v důsledku nových okolností krize – vnímána i jako jedna z mála šancí, které ještě lidé dostanou, aby zanechali svědectví o svém životě. Bezprecedentní pandemická situace, ohrožující všechny dosavadní jistoty, včetně vlastního života je bezpochyby důvodem k životnímu bilancování. Z hlediska výzkumné praxe se tak v dané souvislosti nejen potvrdila, ale ještě prohloubila svého druhu terapeutická funkce orálněhistorického rozhovoru.¹³ Tato pozice však klade na badatelky a badatele další nároky.

Co je nové a velmi zatěžující, je skutečnost, že výzkumníci a výzkumnice se v průběhu krize – kvůli jejímu globálnímu rozměru – nacházejí v obdobně problematické situaci, řeší obdobné problémy jako narátoři, možná pociťují i podobné či stejné obavy a strachy. Ale přesto od nás narátoři a narátorky očekávají (někdy jen nevědomky), že poskytneme stabilitu, podporu, pozitivní zpětnou vazbu. Skutečnost, že toto můžeme udělat, je z hlediska lidského neocenitelnou přidanou hodnotou orální historie. Z hlediska praktického je to však velmi náročné – jednak na psychiku, jednak na jakousi životní logistiku, především plánování času. Najednou se nemůžeme spolehnout na předchozí odhady, jež vycházely z praktické zkušenosti, z toho, jak dlouho bude trvat rozhovor, včetně fáze po skončení nahrávání, jak rozsáhlé budou editace, jak moc o nich budou

¹² Modelovým příkladem mohou být zkušenosti s editacemi rozhovorů kolegyně Hany Bortlové-Vondrákové, které jsou reflektovány v jednom z příspěvků a částečně také ve výsledné publikaci rozhovorů: BORTLOVÁ-VONDRAKOVÁ, Hana (ed.). Španělská vesnice. *Reflexe „ciziny“ ve vzpomínkách odborníků na hispánský svět*. Praha: Academia, 2021, v tisku.

¹³ JOSSELSOHN, Ruthellen. On Writing Other People's Lives. In: JOSSELSOHN, Ruthellen (ed.). *The narrative study of lives, Vol. 4. Ethics and process in the narrative study of lives*. SAGE Publications, 1996. ISBN 0-7619-0237-6, s. 60–71.

chtít narátoři a narátorky diskutovat, jak zásadní budou změny a úpravy již řečeného. Zjednodušeně, jak se připravit na to, že najednou mají narátoři v důsledku drastického omezení jiných běžných aktivit mnohem více času právě na samotný rozhovor, resp. na účast v orálněhistorickém projektu. Příklad uplynulého „covidového“ roku jasně ukazuje, že v „nenormální době“ nic není předem dané, vše má svou dynamiku, v závislosti na tom, jak se společnost i jednotlivci krizi přizpůsobují.

Jestli bych měla vybrat nějakou důležitou kvantitativní změnu, kterou první „rok krize“ přinesl, pak je to určitě nárůst rozhovorů realizovaných distanční formou, „prostřednictvím obrazovky“. Často byla důvodem pro využití online nástrojů k vedení rozhovorů potřeba badatelského týmu realizovat projekt navzdory omezením. A tak se výzkumníci a výzkumnice novému „trendu“ poměrně rychle přizpůsobili; v orální historii uplynulý rok přinesl nové zkušenosti i určitou jistotu při realizaci rozhovorů prostřednictvím tzv. nových médií. Přehledový text Jiřího Hlaváčka v tomto tematickém čísle pak vnímám i jako návod „jak na to“ a zejména, jakých chyb se ve vedení rozhovoru „na dálku“ vyvarovat. Může totiž nastat situace, že právě „technická zručnost“ se může stát jedním z momentů, prostřednictvím kterého v narátorovi či narátorce budíme důvěru.

Pozitivum v daném ohledu představuje skutečnost, že i lidé poměrně vysokého věku si rozšířili kompetence v oblasti elektronické komunikace. Online způsob komunikace pro ně často byl jediným spojením s nejbližšími a s rodinou, což je silně motivovalo k osvojení si příslušných dovedností. Pak už bylo snadné domluvit se s nimi na rozhovoru ve „virtuálním prostoru“, resp. distanční formou. Toto může být výhodou i v budoucnu, například pokud se narátor bude cítit nekomfortně při osobním setkání (obavy z cizích lidí) či bude limitován zdravotními omezeními. Dalším pozitivním efektem tohoto procesu je skutečnost, že zároveň získáváme více videonahrávek, takže můžeme při analýze a interpretaci využít také vizuální vjemy.

Spíše v rovině úvah je pak možnost uskutečnit rozhovory s více lidmi, jelikož online komunikace jednak šetří čas, tedy i náklady, jednak může mít větší rozsah. Typicky v anglofonním prostředí tato výhoda představuje třeba i možnost nahrávat rozhovory s lidmi napříč kontinenty, jelikož zde neexistuje jazyková bariéra. Obdobně si lze představit rozhovory realizované na rozsáhlých územích španělsky mluvících národů či v zemích bývalého Sovětského svazu, kde přinejmenším pamětníci a pamětnice starších generací „společný“ jazyk ovládají.

Jestliže se ale pohybujeme v českém prostředí, realizujeme projekty ve svém mateřském jazyce, naše možnosti jsou v tomto ohledu výrazně omezené. Na druhé straně se díky využívání online formy rozhovoru možná otevírá šance více zahrnout do výzkumů historickou perspektivu druhé části bývalé federace,

tedy Slovenska (ale také odlehlejších regionů českých zemí s perspektivou „regionu“ či „periferie“). Potřeba komparace, vůbec zahrnutí slovenské zkušenosti do vyprávění o předlistopadovém Československu je více než nezbytná. Umožní nám však pomyslné přesunutí části výzkumu do virtuálního prostoru takový přesah? Teoreticky jsme připraveni. Z praktického hlediska si myslím, že pro realizaci obdobných záměrů je nezbytné mít spolehlivého institucionálního partnera na „druhé straně“. Zároveň považuji za důležité, aby výzkumné závěry orálněhistorických projektů vycházely i z rozhovorů postavených na bezprostřední osobní interakci takzvané tváří tvář, nezbytné pro získání důvěry, potažmo otevřeného a upřímného životního příběhu.

Jde o to, že online „setkání“ vždy zůstane více či méně neosobní, takže může být obtížné akcentovat v rozhovoru citlivá témata, být druhému nablízku, když vzpomíná na krizové okamžiky svého života, na tragédie či naopak dojemné nebo šťastné chvíle. Jedním ze zajímavých momentů letos uskutečněné VII. mezinárodní konference České asociace orální historie s podtitulem Orální historie v čase krizi je tudíž pro mě právě intenzivní odborná diskuse o (ne)zbytnosti osobní interakce v rámci rozhovoru. Jakýmsi kompromisním závěrem této diskuse je, myslím, rozumná kombinace obou přístupů a také citlivá reakce na preference narátorů a narátorek.

A jak dál?

Z výše řečeného je patrné, že máme nástroje, jakými dokážeme reagovat na nové výzvy, kterým v souvislosti s krizí v projektech čelíme; a že pokud je to možné, dokážeme tyto výzvy využít ve prospěch poznání, ale také ve prospěch našich nejdůležitějších partnerů – narátorek a narátorů. Zbývá upozornit na jedno nebezpečí, které zmiňuji i v názvu článku, a to je krize jako výmluva. Svého druhu výmluvy, které přicházely od narátorů, byly zmíněny již výše, v části věnované rozhovorům, respektive kontaktování narátorů a narátorek, domlouvání schůzek. I zde trochu narážím na dynamiku celé krize – s tím, jak přetrvávají protiepidemická opatření, která omezují běžný život, mohou být naopak osobní setkání s výzkumníky vítaným „vychýlením“ z nenormální doby.

Z hlediska výzkumné praxe však závažnější problém představují situace, kdy krizi jako výmluvu využívají ti, kteří mají projekty realizovat. Sledovala jsem takové chování u studujících, u kolegů, četla jsem (stylisticky dobře formulované) množství výmluv stále znovu a znovu v nejrůznějších grantových zprávách i ve výkaznictví, s nímž se v každodenní praxi setkávám. Často tyto výmluvy vedly k dalšímu zdržení, které někdy narůstalo takovým způsobem, že samo o sobě působilo jako demotivační (až paralyzující) faktor. I z toho důvodu, že krize neměla a nemá ohraničený a předvídatelný konec. Někdy dokonce mentální přizpůsobení se dané situaci přicházelo se značným zpožděním za praktickými opatřeními k řešení krize, jež začala být po počátečním „šoku“ postupně přijímána a zaváděna do praxe.

Tady se ukázala orální historie jako nezpochybnitelná výhoda, protože navzdory určitým potížím a nevýhodám online komunikace, pořád jsme měli nástroj, jak sbírat informace, vytvářet pramen prostřednictvím realizace rozhovorů a postupovat v práci. Navíc orální historici a historičky, jelikož jsou zvyklí pracovat s tak nevyzpytatelným „pramenem“ jako je člověk, jsou mnohem lépe připraveni na zvládání krize, jejíž podstatou je nejistota. Nyní máme šanci se na svá témata dívat novou optikou. Máme šanci využívat nové postupy, osvojovat si nové zkušenosti. A máme „důkaz“, že osobní setkání nelze zcela nahradit. Ovšem stejně tak máme „důkaz“, že alternativní řešení prostřednictvím méně osobních interakcí nelze zatracovat. Bude jistě zajímavé sledovat, nakolik se výzvy, jež krize přinesla a v tuto chvíli stále přináší, promítnou do badatelské každodennosti – nakolik se například rozvine výzkum ve virtuálním prostoru, nakolik budou využívána tzv. nová média. Pandemická krize se stala důležitým historickým milníkem, a to jak „velkých“ dějin, tak dějin „malých“, dějin každého z nás. V tuto chvíli je však tématem nejen důležitým, ale v jistém ohledu také „módním“. Jako orální historici a historičky se musíme dívat za tento horizont módního tématu a připravit se na jeho kritické zpracování.

Použité zdroje / References

Literatura

BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ, Hana (ed.). *Španělská vesnice. Reflexe „ciziny“ ve vzpomínkách odborníků na hispánský svět*. Praha: Academia, 2021, v tisku.

FRISCH, Michael. *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany: State University of New York Press, 1990. ISBN 0-7914-0133-2

JOSSELSOHN, Ruthellen. On Writing Other People's Lives. In: JOSSELSOHN, Ruthellen (ed.). *The narrative study of lives, Vol. 4. Ethics and process in the narrative study of lives*. SAGE Publications, 1996. ISBN 0-7619-0237-6, s. 60–71

VODÁČKOVÁ, Daniela a kol. *Krizová intervence*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-021207

Internetové zdroje

BABKOVÁ, Teresa. Digitalizace všech dokumentů by nám trvala asi tři sta let. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.mvcr.cz/clanek/digitalizace-vsech-dokumentu-by-nam-trvala-asi-tri-sta-let.aspx>> [Cit. 2021-04-10]

KELLY, Jason M. (2020) The COVID-19 Oral History Project: Some Preliminary Notes from the Field. *The Oral History Review*, vol. 47, no. 2 (2010), s. 240–252. [Online] Dostupné z URL DOI: <10.1080/00940798.2020.1798257> [2021-04-20]

Kids' video diaries about life during COVID-19. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.unicef.org/coronavirus/kids-video-diaries-about-life-during-covid-19>> [2021-04-29]

SLOAN, Stephen M. Behind the 'Curve': COVID-19, Infodemic, and Oral History. *The Oral History Review*, vol. 47, no. 2 (2020), s. 193–202. [Online] Dostupné z URL DOI: <10.1080/00940798.2020.1798256> [Cit. 2021-04-20]

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. *Jak mění krize a pandemie orální historii?* Viz: Program VII. mezinárodní konference COHA zveřejněn!. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.coha.cz/program-vii-mezinarodni-konference-coha-zverejnen/>> [Cit. 2021-04-15]

TAUBENBERGER, Jeffery K. – MORENS, David M. 1918 Influenza. the Mother of All Pandemics. *Emerging Infectious Diseases. The Oral History Review*, vol. 12, no. 1, 2006, s. 15–22. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3291398/>> [Cit. 2021-04-10]

O autorece

PhDr. Lenka Krátká, Ph.D. vyučuje na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (pracoviště Orální historie – soudobé dějiny). Zaměřuje se na oblast hospodářských a sociálních dějin Československa po druhé světové válce, těžištěm zájmu v oblasti metodologické je interpretace narativních pramenů.

E-mail: Lenka.Kratka@fhs.cuni.cz

K otázce důvěry. Covid-19 jako inhibitor, či katalyzátor vztahu narátor-tazatel?¹ / A few thoughts on trust. COVID-19 as an inhibitor or a catalyst of the narrator-interviewer relationship?

Hana Bortlová-Vondráková

Abstrakt

Autorka se v článku zamýšlí nad proměnami dynamiky orálně-historického výzkumu, který dokončovala v době začínající pandemie covidu-19 na jaře 2020. V měsících tzv. první vlny pracovala s narátory na autorizacích původních transkriptů i rozhovorů určených pro knižní vydání. Poznatky, které v článku předkládá, se týkají převážně praktických otázek z oblasti aplikované etiky/profesní etiky. Věnuje se zejména rovině důvěry v orálně-historickém výzkumu a hodnotí, do jaké míry pandemické okolnosti tuto ze své podstaty velmi křehkou kvalitou či dimenzí orálně-historického výzkumu modifikovaly.

Abstract

In the article, the author reflects on the dynamics of oral-historical research, which she completed during the beginning of the COVID-19 pandemic in spring 2020. In the months of the so-called “first wave”, the author worked with narrators on authorizations of transcripts and of edited interviews intended for book publishing. The presented findings relate mainly to practical issues of applied ethics/professional ethics. The author focuses on the issue of trust and assesses the extent to which the circumstances of coronavirus pandemic have modified this inherently very fragile quality or dimension of oral-historical research.

Klíčová slova: Covid-19; orální historie; profesní/aplikovaná etika; autorizace transkriptů v orální historii; výzkum intelektuálních elit.

Key words: COVID-19 pandemic; oral history; professional/applied ethics; authorization of transcripts in oral history; research of intellectual elites.

¹ Tento článek vznikl v rámci řešení projektu „Problematika pracovních cest z Československa do zahraničí v letech 1945–1989“ (projekt č. GA ČR 19-09594S).

Once historians start to interview, they find themselves inevitably working with others (...) and a new set of skills is needed, including an understanding of human relationships.

Paul Thompson

Na následujících stránkách bych se ráda podělila o svoji zkušenost z výzkumu v době nástupu pandemie virové choroby covid-19 a pokusila se o osobní reflexi toho, jak pandemie modifikovala či modifikuje tak zásadní prvek orálně historického výzkumu a vztahu narátor–tazatel, jakým je *důvěra*. Především, že moje zamyšlení má spíše osobní a praktický ráz. Jakkoli to neznamená, že bych rezignovala na obvyklá kritéria (koncepční, heuristická, argumentační) kladená na odbornou orálně-historickou práci, dovoluji si využít tuto platformu mimo jiné k prezentaci svých subjektivních postřehů a soudů.²

Scenérie a vztahová východiska

V jaké fázi výzkumu jsem se s narátory nacházela, když propukla pandemie a začala platit antiepidemická opatření, a o jaké pamětníky šlo?

V roce 2019 jsme s několika kolegy z Ústavu pro soudobé dějiny zahájili výzkum zaměřený na dějiny služebního cestování. Zkoumali jsme, jak různé skupiny občanů, kteří učinili zkušenost se služební cestou z Československa do zahraničí před rokem 1989/1990, tuto zkušenost reflektovali, jak rozhodovací procesy a mechanismy spjaté s výjezdy fungovaly v různých společensko-politických či ekonomických prostředích a úrovních a jak se formovaly či ovlivňovaly strategie jednotlivých aktérů. Projekt vcelku přirozeně implikoval použití orální historie, třebaže náš výzkum pochopitelně nestojí výhradně na orální historii (v projektu jsme se přinejmenším stejnou měrou opírali o studium archivních pramenů, dobového tisku, dostupných ego-dokumentů a podobně).³

Skupina, kterou jsem v rámci projektu zkoumala, se vyznačovala několika specifiky, u nichž bude myslím užitečné se na chvíli zastavit. Jednalo o skupinu humanitních vědců s vysokou kvalifikovaností v oblasti svých expertíz a většinou s bohatými pedagogickými zkušenostmi. Reprezentovali různé humanitní obory – vedle lingvistiky byly ve skupině zastoupeny disciplíny jako literární věda, historie a kunsthistorie, politologie či antropologie. Vesměs se jednalo o odborníky a odbornice, kteří v letech 1959–1989 působili na československých univerzitách, pracovištích Československé akademie věd nebo v muzejní či galerijní sféře. V souboru, který čítá dvanáct narátorů a narátorek, převažují

² Příspěvek byl ve stručnější podobě přednesen na VII. mezinárodní konferenci České asociace orální historie COHA v únoru 2021.

³ V publikaci KRÁTKÁ, Lenka – MŮCKE, Pavel (eds.). *Za hranice služebně. Pracovní cesty z Československa do zahraničí v období 1945 až 1989*, Praha 2021 (v tisku), naleznou zájemci jak zastřešující studie o základních strukturách, procesech a mechanismech spjatých s pracovními cestami z Československa, tak specializované práce analyzující okolnosti výjezdů příslušníků konkrétních socio-profesních skupin (politických elit, sportovců, hudebníků či zaměstnanců v oblasti obchodu a dopravy).

v poměru 2:1 ženy; pokud jde o věkové složení, nejstarší narátor se narodil v roce 1936, nejmladší pamětnice je ročník 1957. Všichni narátoři tedy udělali zkušenost s akademickým provozem a s otázkou služebních cest do zahraničí před rokem 1989.

Pro úplné vykreslení „vztahových východisek“, které stály na počátku projektu, budíž řečeno, že některé pamětníky a pamětnice jsem znala z doby svého studijního mládí. V minulosti (přínejmenším patnáct let vzdálené), jsem se s nimi v různé míře setkávala v prostředí univerzity. Buď vyučovali předměty spadající do mého studijního kurikula, nebo jsem (spíše nárazově) navštěvovala jejich přednášky a semináře. Většina z nich si mě však z doby studií – dle svých slov – osobně nepamatovala.

Měla jsem tedy co do činění s příslušníky tzv. „intelektuálních elit“. Orálně-historický výzkum této skupiny se vyznačuje řadou úskalí a nástrah, kterými se v českých podmínkách zabýval zejména Jiří Hlaváček. Na některé jeho postřehy publikované v článku „Promarněné naděje“ bych v následující úvaze ráda navázala a prohloubila je kontextualizací do reality svého vlastního výzkumu.⁴

„Třetí trimestr“

V jaké fázi výzkumu jsem se s narátory na jaře 2020, v době, kdy byla aplikována první karanténní opatření a společnost vstoupila do nucené izolace, nacházela? Všechny rozhovory už byly natočeny a prakticky se všemi narátory jsme právě pracovali na jejich finálních autorizacích, a to jak transkriptů určených k uložení do audio-archivu našeho ústavu, tak redakčně upravených verzí určených pro knižní vydání. Nacházeli jsme se tedy v patrně nejobtížnější fázi výzkumu intelektuálních elit, kterou J. Hlaváček přiléhavě označuje jako „běh na dlouhou trať“. Osobně bych ji pojmenovala i expresivněji, snad s důrazem na gradaci těžkostí, jimiž se tato fáze vyznačuje, jako „třetí trimestr těhotenství“. Prakticky všichni moji narátoři si v informovaných souhlasech vyhradili právo do transkriptů pořízených rozhovorů zasahovat a v hojně míře toto své právo využívali. Až na výjimky odmítli pracovat se syrovými přepisy, jakkoli jsem je ujišťovala, že syrové přepisy nebudou nikde publikovány a že se jedná o vcelku užitečný metodologický postup, který je výhodný i pro narátora jako záruka toho, že přepis skutečně koresponduje se zvukovým záznamem. Bylo tedy nutné a časově velmi náročné upravit každý přepis do spisovné podoby, v níž jsem se snažila zachovat alespoň *gros* specifčnosti a spontánnosti vyjadřování narátora. Často však došlo nejen ke změně formy, což přičítám tomu, že vzhledem ke svým profesím tito narátoři velmi dbají na úroveň vystupování a vyjadřování, ale i obsahu. Nejčastěji narátoři odstraňovali pasáže o svém vztahu k ideologii panující v politice a ve společnosti před rokem 1989. To jsou orálním historikům dobře známé

⁴ HLAVÁČEK, Jiří. Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálně-historického výzkumu tzv. intelektuálních elit. In: MÜCKE, Pavel – BRYCHTA, Martin (eds.) *Na hranicích mezi minulostí a přítomností. Současné perspektivy orální historie*. Praha: Česká asociace orální historie, 2016. ISBN 978-80-7464-880-9, s. 109–122.

a de facto *klasické* případy. Leč k mému překvapení eliminovali i množství jiných osobních hodnotících soudů. Každý přepis tak byl autorizován průměrně třikrát. (Hovořím o své části výzkumu, tedy o narátorech-intelektuálech; u příslušníků jiných socio-profesních skupin, které jsme v rámci projektu zkoumali, vypadala situace jinak.) V některých případech pak skutečně zbyla jen „okleštěná kostra“ původní narace, kterou sice narátor či narátorka (a nakonec i já) akceptovali, ale původnímu autentickému vyprávění byla co do obsahu i formy již dosti vzdálená.

Fáze autorizace s narátory z řad tzv. intelektuálních elit je podle mě nejen „třetím trimestrem“ symbolického těhotenství či „během na dlouhou trať“, ale i „okamžikem pravdy“, kdy se ukazuje kvalita a hloubka důvěry, která mezi narátorem a tazatelem vznikla. Panuje-li mezi nimi důvěra, narátor leckdy „pusť“ do finální autorizace textu (určeného k publikaci) i takové pasáže či formulace, které teoreticky nabourávají jeho vlastní sebe prezentaci navenek. Věří-li narátor, že rozhovor měl smysl a to, co bylo v jeho rámci sděleno, rovněž (jinými slovy tazatel bezodkladně neprchá domů, ale chvíli setrvává ve společnosti narátora a jak naznačuje či doporučuje například P. Thompson, *dává něco ze sebe* (*give a little of yourself*)⁵ a upevňuje či prohlubuje tak navázanou důvěru. Co tím mám na mysli? Šíření koronaviru a s ním související zavedená společenská opatření/omezení vnesla do našich životů tak velkou a náhlou změnu, že při telefonátech či videohovorech (jež jsem zamýšlela věnovat primárně autorizaci zredigovaných rozhovorů) nebylo možné nekomentovat okolní dění, nezaujmout k nové situaci stanovisko, *nedat víc ze sebe*. Tím pokračovala moje role tazatelky jako někoho, u koho narátor může hledat porozumění, někoho, kdo naplňuje narátorovu základní touhu a potřebu být vnímán. Myslím, že jsem skutečně měla povinnost dát narátorovi pocítit, že se ve mně (řečeno s Martinem Buberem) nějak odráží nejen jeho lidská existence, ale zejména nová situace jeho lidské existence a že se v této nejisté situaci lidstva vzájemně potvrzujeme.⁶ To vedlo

Give a little of yourself

S důvěrou mezi narátorem a tazatelem je to podle mých zkušeností obvykle tak, že může zůstat do určité míry skrytá, zaobalená do zdvořilosti, taktnosti či formalnosti. Leccos může tazatel vycítit, často ale „nevidí za záclonu“ a neví s jistotou, jak to ten druhý „přesně má“. Pandemie covidu-19 podle mě tuto záclonku strhla. K čemu vlastně došlo? Figurativně řečeno nám pandemie (mně a mým narátorům) navodila situaci prodlouženého „post-interview“, kdy po rozhovoru tazatel bezodkladně neprchá domů, ale chvíli setrvává ve společnosti narátora a jak naznačuje či doporučuje například P. Thompson, *dává něco ze sebe* (*give a little of yourself*)⁵ a upevňuje či prohlubuje tak navázanou důvěru. Co tím mám na mysli? Šíření koronaviru a s ním související zavedená společenská opatření/omezení vnesla do našich životů tak velkou a náhlou změnu, že při telefonátech či videohovorech (jež jsem zamýšlela věnovat primárně autorizaci zredigovaných rozhovorů) nebylo možné nekomentovat okolní dění, nezaujmout k nové situaci stanovisko, *nedat víc ze sebe*. Tím pokračovala moje role tazatelky jako někoho, u koho narátor může hledat porozumění, někoho, kdo naplňuje narátorovu základní touhu a potřebu být vnímán. Myslím, že jsem skutečně měla povinnost dát narátorovi pocítit, že se ve mně (řečeno s Martinem Buberem) nějak odráží nejen jeho lidská existence, ale zejména nová situace jeho lidské existence a že se v této nejisté situaci lidstva vzájemně potvrzujeme.⁶ To vedlo

⁵ THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past. Oral History* (4th edition). Oxford – New York: Oxford University Press, 2017, s. 328–329.

⁶ BUBER, Martin. *Já a Ty* (přel. Jiří Navrátil). Olomouc: Votobia, 1995.

nepochybně k většímu sblížení s většinou skupiny. (Byly ale i opačné případy, ke kterým se ještě dostanu.)

V situaci „post-interview“ jsme pak setrvali ještě několik měsíců, kdy bylo nutné komunikaci s narátory udržovat, přiživovat a osvěžovat a v práci na autorizacích postupovat vpřed (upomínat, připomínat). Důležitou roli hrála okolnost, že narátoři získali na autorizaci a zásahy do transkriptů poměrně dost času. Byla přerušena výuka (v tzv. první vlně narátoři ještě nepřešli hromadně na online výuku; studentům spíše zadávali texty ke studiu a konzultovali prostřednictvím e-mailů), zrušeny konference, plánované zahraniční pobyty, stejně jako veškeré kulturní aktivity nějakým způsobem spjaté s jejich odborným zaměřením či zájmem (kulaté stoly, vernisáže). Pokud se nestarali o vnoučata, měli najednou *spoustu volného času*. V situaci prohlubujícího se distresu, který pandemie přinesla a jehož významnou složkou je absence vlivu na události, tedy bezmocnost,⁷ se transkript životního příběhu stal něčím, co naopak ovlivnit šlo, a mám dojem, že pro některé narátory se stala práce na autorizaci zdrojem naopak pozitivního, „hodného“ eustresu, kdy jedinec má možnost aktivně do událostí vstoupit a jejich chod ovlivnit.

Nešlo ale jen o úpravy či zásahy do textu. S částí narátorů jako kdyby nástup pandemie odstartoval „navazující“ výzkum, nebo přinejmenším jeho přípravou fázi. Zaprvé narátoři cítili zvýšenou potřebu životního bilancování, a mě tak nějak přirozeně učinili příjemkyní svých úvah. Bilancování ve zvýšené míře vstupovalo do telefonátů či e-mailů, jejichž obsah byl původně ryze informační. Zadruhé si chtěli jednoduše postěžovat a „zanadávat“, nejčastěji na problémy s internetovým připojením (potažmo s nepříjemným pocitem naprosté závislosti na něm) a na zdravotní potíže, odkládané či neřešené kvůli obavám z návštěvy a možné nákazy ve zdravotnickém zařízení. Zařetí jsem (u některých) zaregistrovala poměrně závažný podtón, totiž nevyřčenou obavu, že jejich život možná skončí dříve, než si ještě nedávno mysleli (je nutné si uvědomit, že objem tvrdých dat vypovídajících o povaze, chování a smrtnosti nového koronaviru byl v prvních týdnech a měsících šíření pandemie poměrně malý). Tento prvek pak příležitostně „migroval“, jak se domnívám, i do autorizací textů. Narátoři v některých pasážích náhle, a oproti původním transkriptům, *promluvíli* upřímněji, méně stylizovaně nebo text nečekaně využili jako prostor pro otevřené vyrovnání se s vlastní minulostí.

V tomto kontextu došlo v mém vztahu s pamětníky také k napřímení ze své podstaty asymetrického vztahu narátor-tazatel. Pakliže jsem na začátku výzkumu pro některé narátory představovala především zástupkyni veřejné výzkumné instituce – Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. – vlivem sblížení v době pandemie tato „dramaturgie“ zřetelně ustoupila do pozadí. Vybavuji si email, v němž narátorka z počátečního oslovení „paní doktorko“ zcela volně

⁷ V tomto smyslu o ní hovoří např. psychiatr Cyril Hörschl. HÖRSCHL, Cyril. Covidový stres a duševní zdraví, *Vesmír*, roč. 100 (151), 2/2021, s. 71

a přirozeně přešla k oslovení „Haničko“ (a já zase k oslovení „paní Kateřino“), které nám už zůstalo.

Za procesem, který zde popisuji, samozřejmě stála velká časová a emoční investice. Ta se v každém případě se vyplatila. Ponechám-li stranou lidský rozměr a budu-li hovořit ryze „pragmaticky“ s orientací na projektové výstupy, vyplatila se například v tom, že narátoři z této skupiny vcelku ochotně poskytli fotografie z osobních archivů a souhlasili s jejich použitím v knižním vydání rozhovorů. Právě fotografie přitom představují poměrně citlivý okamžik výzkumu a jejich poskytnutí, pokud k němu dojde, je nepochybně určitým „vysvědčením“ o navázané důvěře. Narátor vám půjčuje *klíče* k fragmentům života, které fotografie zachycují.

Příčiny obezřetnosti (nejen v době pandemie)

Nyní bych se chtěla věnovat situacím, kdy nástup pandemie prověřil vzájemnou důvěru, či lépe řečeno důvěru narátora k mé osobě, s výsledkem „nepříliš pevná“ nebo dokonce „podprůměrná“. U těchto narátorů (jednalo se přibližně o ¼ skupiny) karanténa fungovala spíše jako inhibitor důvěry. Dotyční se „stáhli do sebe“ a komunikace s nimi přešla do rezervovaného, věcného tónu. Naše „orální záležitosti“, jak se sami vyjádřili, odsunuli takzvaně na druhou kolej. Argumentovali nedostatkem času i jinými pádnými, lidsky zcela pochopitelnými důvody.⁸ Rovněž autorizace rozhovoru a péče, kterou jí věnovali, byla velmi rychlá až rázná. Text odeslali s prostým komentářem, že z jejich strany se jedná o definitivní verzi. (Toto sdělení v zásadě nepřipouštělo další námítky a naléhání; stanovisko dotyčných narátorů a narátorek bylo nutné akceptovat.)

Lze se jistě domnívat, že tito narátoři by za normálních okolností postupovali podobně a že pandemie určitý útlum důvěry pouze urychlila. Myslím si ale zároveň, že tito narátoři o mně jako o tazatelce pochybovali už ve fázi interview nebo dokonce pre-interview – a zde se patrně dotýkáme jednoho významného specifika výzkumu intelektuálních elit. Mohlo to být proto, že jsem při rozhovoru prokázala svoji nepřipravenost nebo jsem se *jevila* jako nepřipravená, jinými slovy nedokázala jsem „prodat“ svoje vědomosti tak, abych je ubezpečila, že se v jejich disciplíně orientuji. Oproti první skupině ke mně od začátku přistupovali obezřetněji, s určitou rezervovaností či formálností. Celospolečenská karanténa až pak, zdá se, zapůsobila jako vektor zrychlení této tendence, když potencovala jejich opatrnost.

Příčiny opatrnosti či obezřetnosti narátora přitom samozřejmě nemusí nutně souviset jen s osobou nebo osobností tazatele. Nejčastější a orálním historikům nejspíš dobře známé příčiny obav u narátorů jsou v zásadě dvě.

⁸ Přidržím-li se fotografií jako význačného a příznačného prvku v otázce důvěry k tazateli, jako důvody znemožňující či komplikující jejich poskytnutí narátoři nejčastěji uváděli nemožnost návštěvy příbuzných, v jejichž držení se rodinné album nachází, či probíhající rekonstrukci bytu.

Tou první je mimořádná popularita digitálního *storytellingu* v posledních letech. Vyprávění životního příběhu a osobní vyprávění jako takové je vystaveno ohromující nivelizační síle digitálních technologií a internetu. Když francouzský spisovatel Michel Houellebecq tvrdí, že dříve rozlišované zpravodajství, svědectví lidí a reportáže se dnes „slévá ve všeobecné podívané“, ⁹ nejspíš tím „mluví z duše“ nejednomu z oslovených pamětníků, kteří poskytnutí rozhovoru odmítají a na závěr omluvných emailů připojují doušku, že „[vyprávění životního příběhu] jako kdyby v dnešní době ztrácelo kouzlo“. ¹⁰ Rozhovory zaplavují mediální prostor, a to jak ten, který je určený široké veřejnosti, tak úzkoprofilové „expertní“ platformy. Ve druhém zmíněném případě navíc nezdědka dochází k tomu, že pracovní postupy některých badatelů, vydávajících svou práci za *oral history*, nezohledňují zásadní etická pravidla disciplíny. Není neobvyklé, že sdělení narátorů vytrhávají z kontextu rozhovoru, vulgarizují je či bulvarizují nebo s nimi jednoduše manipulují. Tím zásadně komplikují práci těm, kteří přicházejí po nich – takzvaně jim „hnojí terén“. ¹¹

Druhá příčina tkví v přetrvávajícím antikomunistickém diskursu ve veřejném prostoru – narátoři se obávají negativního soudu své osoby a svých postojů či aktivit před rokem 1989 a rozhovor odmítají. Určitá obezřetnost, nejen výše popsané konkrétní obavy či celková skepse, každopádně stojí na počátku každého výzkumu. V některých případech zcela nevymizí nikdy, v jiných ano, dokáže-li tazatel na narátora dobře zapůsobit a dobře se u něj takzvaně „zapsat“.

„Lessons learned“

Vraťme se nyní zpátky k reflexi zkušeností z doby pandemie a pokusme se své poznatky přetavit do konkrétních ponaučení.

Do příprav na výzkum intelektuálních elit je podle mě žádoucí, ne-li nutné, investovat opravdu hodně času. Erudice tazatele stojí při práci s intelektuálními elitami snad vůbec na prvním místě. Je-li nedostatečná, nebo nedostatečně demonstrována, dochází u narátora k rychlému poklesu důvěry. Někdy může příprava překračovat naše aktuální časové možnosti (Paul Thompson doporučuje prostudovat čtyři až pět hlavních děl dotýčných, bez ohledu na to, jsou-li témata

⁹ „Sléváním“ jako jedním z důsledků postupné digitalizace prakticky všech oblastí života „západních bytostí“ se Houellebecq zabýval už počátkem 90. let (například) v textu *Genius Loci*. Česky jako součást sbírky HOUELLEBECQ, Michel. *Eseje* (přel. Alain Beguivin). Praha: Vyšehrad, 2020, s. 35–36 aj.

¹⁰ Emailová korespondence autorky.

¹¹ Taková situace nastala i ve zde popisovaném výzkumu, kdy jedna z narátorek rozhovor se mnou odmítla s poukazem na předchozí negativní zkušenost s „orálním historikem“. Jiná narátorka s podobnou zkušeností s rozhovorem nakonec sice souhlasila, ovšem musel se za mě osobně zaručit *gatekeeper*, jehož role v oslovování pamětníků byla klíčová. Po autorizaci transkriptu navíc požádala o dodatečný výmaz zvukového záznamu.

těžištěm interview),¹² i tak je ale základní znalost terminologie a současného stavu bádání v oblasti narátorova působení nejen „užitečná“, jde opravdu o klíčový faktor pro navázání vzájemné důvěry a respektu.

Druhým významným faktorem je podle mě tazatelův přístup k dotazování nebo formát dotazování, který v rozhovoru s „intelektuální elitou“ zvolí. Je-li tazatel v dotazování váhavý nebo příliš relaxovaný (což byl v popisovaném výzkumu možná i můj případ), narátor-intelektuál může kriticky „zbystřit“, jinými slovy zaujme rezervovanější, obezřetnější postoj. Jak naznačuje i Thompson, v tomto typu výzkumu se více osvědčuje formálnější, kontrolovanější přístup k dotazování. Narátoři z řad intelektuálních elit mají raději a lépe reagují na specifické otázky vyznačující se vysokou mírou informovanosti.¹³ I z vlastní zkušenosti spíše nemohu doporučit nedirektivní nebo ko-negociační formu rozhovoru (co-negotiated interview).

Pre-interview jako dobrý základ

Na základě své osobní zkušenosti z výzkumu se ztotožňuji s tvrzeními některých psychologů, že má-li vztah dobrý základ, v době krize zátěž ustojí.

U narátorů, kteří ve mě už ve fázi interview měli plnou důvěru, zafungovala pandemie a karanténa spíš jako pozitivní katalyzátor vztahu proto, že v rozhovorech se mnou spatřovali smysl a cítili se v nich od začátku dobře. Tazatelku vnímali jako připravenou a erudovanou, odnášeli si dobrý pocit z fáze pre-interview a cítili se dostatečně informovaní. Jakkoli byla vyjednávání o autorizacích náročná a trvala i několik měsíců, šlo o smysluplný proces, při němž se náš vztah prohloubil v míře, kterou nikdo z nás na začátku projektu nečekal.

Naopak u narátorů, jejichž pochybnosti jsem nedokázala v samém počátku rozptýlit, pandemie náš vztah inhibovala a vystavila mi spíše nelichotivé „vysvědčení“ vypovídající hlavně o tom, že jsem do rozhovoru vstupovala nedostatečně připravená nebo jsem špatně odhadla adekvátní formát dotazování. V době nástupu pandemie pak nátoři neviděli smysl v rozvíjení další komunikace se mnou a nebyli motivováni diskutovat se mnou o možných variantách a alternativách ve věci autorizace.

Myslím, že v oblasti vztahů zafungovala pandemie koronaviru podobně jako psychoterapie, která umožňuje sdílet si to podstatné za podstatně kratší dobu. Toto tvrzení lze vztáhnout i na vztahy mezi narátorem a tazatelem. Citát P. Thompsona o potřebě „měkkých dovedností“ historiků a historiček pracujících s pamětníky, který tento článek uvozuje, jako kdyby v pandemických podmínkách platil dvojnásob. Zcela zřetelně jsem mohla vidět, jak si u svých narátorů

¹² THOMPSON, Paul. *The Voice*, s. 309.

¹³ REEVES, Thomas. True Confessions. Interviewing Liberal Intellectuals. *Approaches, Oral History Review*, vol. 4/1976, s. 30. Cituje THOMPSON, Paul. *The Voice*, s. 310–311.

stojím v otázce důvěry a jakých výzkumnických „přešlapů“ nebo naopak „skvělých postupů“ jsem se ve vztahu k nim dopustila. I proto patří moje zkušenost z výzkumu v době pandemie k tomu nejnáročnějšímu, ale zároveň i nejpřínosnějšímu, s čím jsem se ve své dosavadní tazatelské trajektorii setkala.

Použité zdroje / References

BUBER, Martin. *Já a Ty* (přel. Jiří Navrátil). Olomouc: Votobia, 1995. ISBN 80-7198-042-0

Digitální sbírky Centra orální historie [online] Dostupné z URL: <https://digital-humanities.cz/db/digitalni-sbirky-centra-oralni-historie> [Cit. 2021-03-15]

HLAVÁČEK, Jiří. Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálně-historického výzkumu tzv. intelektuálních elit. In: MÜCKE, Pavel – BRYCHTA, Martin (eds.) *Na hranicích mezi minulostí a přítomností. Současné perspektivy orální historie*. Praha: Česká asociace orální historie, 2016. ISBN 978-80-7464-880-9, s. 109–122.

HÖRSCHL, Cyril. Covidový stres a duševní zdraví, *Vesmír*, roč. 100 (151), 2/2021, s. 71

HOUELLEBECQ, Michel. *Eseje* (přel. Alain Beguivin). Praha: Vyšehrad, 2020. ISBN 978-80-7601-345-2

KRÁTKÁ, Lenka – MÜCKE, Pavel (eds.). *Za hranice služebně. Pracovní cesty z Československa do zahraničí v období 1945 až 1989*. Praha: Karolinum, 2021 (v tisku)

THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past. Oral History* (4th edition). Oxford – New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 978-0-19-933546-6

O autorce

Mgr. Hana Bortlová-Vondráková Ph.D. působí jako výzkumná pracovnice v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Věnuje se orální historii, zejména ve vztahu k období takzvané normalizace a transformace. Badatelsky se zaměřuje také na sociální a kulturní aspekty československé zahraniční politiky ve dvacátém století.

E-mail: bortlova@usd.cas.cz

Covido, ergo zoom! Metodologické, technické a etické aspekty distančně vedených rozhovorů v období pandemie Covid-19 / Covido, ergo zoom! Methodological, technical and ethical issues of remote interviewing during the Covid-19 pandemic.¹

Jiří Hlaváček

Abstrakt

Studie se zaměřuje na problematiku metodologických, technických a etických aspektů distančně vedeného rozhovoru v podmínkách pandemie Covid-19 s důrazem na metodu orální historie. Autor se postupně věnuje možným kládům i záporům rozhovorů, které probíhají za využití moderních informačních technologií a zpravidla jsou vedeny na dálku bez přímého osobního kontaktu s respondentem výzkumu. Cílem textu je poskytnout základní vhled do této problematiky, upozornit na možná úskalí a současně nabídnout obecná doporučení (tj. zásady dobré praxe) pro přípravu a správné vedení distančních rozhovorů. Autor v tomto ohledu vychází nejen z vlastních zkušeností s nahráváním rozhovorů v období pandemie, ale také z akademických diskusí se studenty a studentkami, a též z doporučení zahraniční orálně-historické komunity.

Abstract

The study focuses on the issue of methodological, technical and ethical aspects of remote oral history interviewing during the Covid-19 pandemic. The author gradually focuses on the possible pros and cons of remote interviews conducted using modern information technologies without personal contact with the respondent of research. The aim of the text is to provide basic insight into the issue, to point out possible difficulties in the various fields and offer general recommendations (ie best practice) for the planning and conducting remote interviews. The author draws not only from his own experience with recording interviews during the pandemic situation, but also from academic discussions with students and recommendations of the abroad oral-historical community.

¹ Tato studie vznikla jako jeden z výstupů aktivity „Byli jsme před koronou, budeme i po ní... Proměny metodologických aspektů (distančního) vedení rozhovorů v rámci společenskovědního výzkumu v období krize Covid-19 (březen 2020 – současnost)“, jejímž řešitelem je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, a která byla finančně podpořena Akademií věd ČR v rámci programu Strategie AV 21: Paměť v digitálním věku.

Klíčová slova: Orální historie; covid; internet; metodologie; etika; technologie.

Keywords: Oral history; covid; internet; methodology; ethics; technology.

Úvod

Pandemie koronaviru, která se poprvé objevila v čínském Wu-chanu na sklonku roku 2019, postupně významným způsobem zasáhla téměř do všech sfér lidského života a každodenních činností. Nejinak tomu bylo i v profesní oblasti společenských a humanitních věd, kde musela být celá řada výzkumných projektů a aktivit na dlouho dobu pozastavena nebo zcela přerušena. Způsoby, jak se vyrovnat s mnohdy drakonickými epidemiologickými opatřeními (či alespoň cesty, jak zmírnit jejich dopady) tak musela hledat mimo jiné také domácí a zahraniční komunita orálních historiků a historiček, protože pandemie zásadním způsobem omezila či přímo znemožnila osobní setkávání, na němž je metoda orální historie v principu založena.²

Orální historie je nicméně považována za dynamickou a flexibilní metodu, takže proaktivní reakce badatelů na novou pandemickou situaci na sebe nenechala dlouho čekat. Logickým řešením se – vedle (dlouhodobě neudržitelného) osobního setkávání za dodržování přísných epidemiologických opatření (tj. roušky, respirátory, rozestupy, antigenní či PCR testy atd.) – ukázalo (obdobně jako ve většině dalších profesních odvětvích) přesunutí terénního výzkumu do online prostoru, což si současně vyžádalo alespoň částečné přehodnocení dogmatické teze nejstarší generace průkopníků orální historie o nenahraditelnosti osobního kontaktu mezi tazatelem a narátorem.³

Posun od fyzického k virtuálnímu se v posledním roce a půl významně podepsal také na erozi stávající orálně-historické metodologie, ať už se jedná o pravidla vedení rozhovoru, technické nároky na jeho pořízení nebo (klíčové) etické zásady.⁴ Po loňské zkušenosti se navíc zdá, že distančně („na dálku“) vedené rozhovory zřejmě nezustanou jen dílčí anomálií roku 2020, která vymizí po oslabení

² Pro větší přehlednost a s ohledem na omezenou délku této stati jsem se rozhodl užívat dále v textu generické maskulinum, není-li uvedeno jinak.

³ Viz např. VANĚK, Miroslav. *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonists*. Prague : Karolinum, 2013; VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008.

⁴ Pokud v tomto textu odkazují na zavedené orálně-historické standardy (ať už se jedná o teorii, metodu, technické aspekty nebo etické zásady), případně s nimi polemizují, jedná se vždy o tradici české (a dle též anglosaské) orální historie, tak jak byla (a je) od roku 2000 systematicky praktikována a rozvíjena v Centru orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Klíčové texty pro srovnání viz VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha : Karolinum, 2015; PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The Oral History Reader*. London : Routledge, 2015; ABRAMS, Lynn. *Oral History Theory*. London : Routledge, 2016.

či úplném ústupu pandemie. Naopak, množství publikovaných textů věnovaných provozování metody orální historie v „čase krizí“ (a nikoliv nutně jen těch pandemických), včetně metodických pokynů (*guidelines*) pro distančně vedené online rozhovory (*remote interviews*) zejména z provenience americké Oral History Association, nasvědčuje, že tento způsob získávání orálně-historických pramenů se bude v komunitě postupně stále více etablovat.⁵ Koronavirová krize se tak stala možností jak dohnat určité zpoždění v digitalizaci orálně-historického výzkumu (a to zejména v evropském prostoru), resp. přehodnotit některé rigidní názory na význam moderních technologií při pořizování rozhovorů s pamětníky.⁶ Koneckonců, k obdobnému posunu došlo v poměrně krátkém čase téměř ve všech oblastech našeho každodenního života (např. online výuka ve školách, digitalizace státní správy, masivní nárůst online nakupování apod.).

V tomto kontextu se tak s největší pravděpodobností aktuálně nacházíme (s odkazem na vlivnou teorii Thomase Kuhna) ve stádiu „krize normální vědy“ (či snad již v době „mimořádné vědy“), přičemž tento stav dříve či později nutně povede k „vědecké revoluci“, tedy ke změně stávajícího orálně-historického paradigmatu.⁷ Tato změna, jejímž prvotním hybatelem se stala právě současná koronavirová krize, se podle mého názoru v dlouhodobém horizontu projeví minimálně ve třech základních rovinách: metodologické (nutnost přizpůsobit zavedené orálně-historické standardy pro vedení rozhovorů novému trendu, který – za určitých okolností – upřednostňuje distančně vedené rozhovory před klasickým osobním kontaktem), technické (využití moderních informačních technologií a multimediálních zařízení při nahrávání rozhovorů od chytrých telefonů a tabletů, přes konzole a chytré televize, až po notebooky a klasické pevné stanice, včetně otázky volby vhodného softwaru) a etické (distanční rozhovory s sebou přinášejí zcela nová etická dilemata i bezpečnostní hrozby).

Na několika následujících stranách se proto pokusím tyto (z mého pohledu) nejdůležitější změny v kontextu tří výše uvedených rovin blíže popsat a upozornit na jejich možný přínos i úskalí. Vycházet budu nejen z vlastních praktických zkušeností s nahráváním rozhovorů během pandemie Covid-19, ale také z diskusí, které jsem vedl v rámci výuky se studenty během uplynulého akademického roku, a pochopitelně též z již zmiňovaných publikovaných doporučení mezinárodní orálně-historické komunity.⁸

⁵ Podrobné shrnutí této problematiky bylo publikováno koncem srpna 2020 na webu americké Oral History Association. Viz Remote Interviewing Resources. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.oralhistory.org/remote-interviewing-resources>> [Cit. 2021-02-01].

⁶ K obecným trendům v této oblasti viz specializovaný webový portál Oral History in the Digital Age (<http://ohda.matrix.msu.edu>), knižně viz např. BOYD, Doug – LARSON, Mary (eds.). *Oral History and Digital Humanities: Voice, Access, and Engagement*. New York : Palgrave Macmillan, 2014.

⁷ Viz KUHN, Thomas. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha : Oikoymenh, 1997.

⁸ Na tomto místě bych rád poděkoval za inspirativní reflexi všem studentům Fakulty humanitních studií UK, kteří se s nadšením a odhodláním (navzdory nepříznivé epidemiologické situaci)

Dilema první (metodologické): rozhovor „na dálku“ ano či ne?

Většina badatelů, kteří využívají ve svých výzkumech metodu orální historie si v průběhu uplynulého roku nepochybně nejednou položila otázku, jak s ohledem na aktuální situaci postupovat dál? Pokusit se nahrát rozhovory takříkajíc „za každou cenu“ a riskovat tím vlastní či narátorovo zdraví nebo interview raději odložit (tj. počkat až se pandemická situace uklidní), ale současně tak mnohdy rezignovat na splnění časového harmonogramu výzkumu? Zlatou střední cestou se ukázala být možnost uskutečnit rozhovor „na dálku“ (zpravidla ve formě online videohovoru, výjimečně také klasického telefonní hovoru bez obrazového přenosu). Velmi záhy se však potvrdilo, že ani tato varianta není samospasitelná, resp. má celou řadu metodologických úskalí. K tomu, abychom si ujasnili, za jakých okolností je vhodné uskutečnit rozhovor v distanční formě, by nám proto mělo pomoci zvážení následujících kritérií.⁹

Prvním z nich je bezpochyby – zejména v kontextu pandemické situace – míra nebezpečí, tedy obecně jakékoliv riziko spojené s uskutečněním rozhovoru, a to nejen ve vztahu k respondentovi (narátorovi), ale také k samotnému výzkumníkovi (tazateli). Orální historie je v principu pojímána jako jedna z metod, záchranného výzkumu“, což znamená, že prioritní cílovou skupinu představují příslušníci z řad nejstarší generace pamětníků (tj. senioři v průměrném věku 80–90 let), pro něž se však pandemie současně stala největší hrozbou.¹⁰ Nesmíme ovšem zapomínat na skutečnost, že potenciálně ohrožený je v tomto případě prakticky každý jedinec (tj. mohou nastat situace, kdy i o několik desítek let starší senior je v konečném důsledku v mnohem lepší psychické a fyzické kondici než o dvě generace mladší tazatel). S ohledem na nepříznivou pandemickou situaci by tedy oboustranné posouzení zdravotního stavu (a s ním spojených rizik) mělo být tím prvním a nejdůležitějším faktorem v rozhodování, zda uskutečnit klasický rozhovor, který předpokládá fyzický kontakt či blízkost, nebo zda je vhodnější (tj. bezpečnější) právě distanční forma rozhovoru. Kritérium rizika lze nicméně vztáhnout i na jakékoliv jiné krizové situace, jeho zohlednění tak nepochybně najde uplatnění např. během nahrávání rozhovorů ve válečných zónách nebo na místech postižených živelními katastrofami.¹¹

pustili do terénního výzkumu v rámci bakalářského kurzu *Úvod do orálně-historického výzkumu II.* (2020) a magisterského kurzu *Orálně-historický metodologický proseminář II.* (2021).

⁹ Oral History Association připravila za tímto účelem názorné grafické schéma, které lze při rozhovoru využít. Viz Consideration for Remote Oral History Interviewing. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.oralhistory.org/wp-content/uploads/2020/10/Remote-interviewing-guidelines-10.8.2020.pdf>> [Cit. 2021-02-01].

¹⁰ Tedy alespoň v průběhu roku 2020, kdy ještě v České republice nebyla tato riziková skupina obyvatelstva očkována.

¹¹ Viz např. CAVE, Mark. Through Hell and High Water: New Orleans, August 29–September 15, 2005, *The Oral History Review*, vol. 35, no. 1, 2008, s. 1–10; FIROUZKOUHI, Mohammadreza – ZARGHAM-BOROUJENI, Ali – KAKO, Mayumi – ABDOLLAHIMOHAMMAD, Abdolghani.

Druhé kritérium již bezprostředně nesouvisí s pandemickou situací a v budoucnu jej tak proto zřejmě bude možné považovat za rozhodující. Jedná se o samotnou vzdálenost, kterou by byl tazatel nucen překonat, aby se dostal do osobního kontaktu s narátorem. Distančně vedený rozhovor představuje snadný způsob, jak se prostřednictvím několika kliknutí myši nebo dotyků displeje spojit prakticky s kýmkoliv na světě, pokud se nachází v dosahu signálu satelitní sítě. Své uplatnění tak může toto řešení nalézt např. při výzkumu (e)migrantů či krajanů komunit v zahraničí. Moderní technologie v tomto případě představují nejen významnou úsporu času, ale především finančních nákladů, které by musel tazatel vynaložit na cestování za respondenty.¹²

Třetím faktorem je naléhavost rozhovoru (*ergo* samotného výzkumu). V souladu s klasickými poučkami orální historie platí, že bychom měli za všech okolností preferovat především osobní kontakt s pamětníkem, který je považován za důležitý předpoklad pro budování důvěry a empatie během rozhovoru. Pokud tedy nejsme omezeni vysokým věkem respondentů (tj. rizikem ztráty unikátních vzpomínek v relativně krátkém časovém horizontu) nebo společenskou aktuálností výzkumného tématu (např. reflexe současné koronakrizy¹³), popřípadě blížícím se termínem konce řešení projektu (pragmatický problém financování), měli bychom raději vždy usilovat o odložení rozhovoru na dobu, kdy jej bude možné uskutečnit ve formě osobního setkání.¹⁴

Další určující kritérium představuje dostupné technické vybavení a dovednosti, jimiž musí (alespoň v základní míře) disponovat obě strany výzkumu (tj. tazatel i narátor). V tomto ohledu platí, že pokud nemá jedna ze zúčastněných stran k dispozici dostatečně kvalitní techniku (včetně datového připojení),

Experiences of civilian nurses in triage during the Iran-Iraq War: An Oral History, *Chinese Journal of Traumatology*, vol. 20, no. 5, 2017, s. 288–292.

¹² Toto řešení bylo v některých případech v minulosti již využíváno v rámci mezinárodních výzkumných projektů, nicméně současný trend „stěhování“ do virtuálního světa povede podle mého názoru velmi brzy k tomu, že distančně vedené orálně-historické rozhovory se nově stanou přijatelnou možností také pro tuzemské terénní výzkumy (např. v případě studentských projektů, které disponují pouze omezeným či nulovým rozpočtem).

¹³ Vedle české reflexe koronakrizy ve formě projektu Miroslava Vaňka a Jany Wohlmuth Markupové, vznikla též řada zahraničních výzkumů na toto téma. Viz např. KELLY, Jason M. (2020) The COVID-19 Oral History Project: Some Preliminary Notes from the Field. *The Oral History Review*, vol. 47, no. 2, 2020, s. 240–252.

¹⁴ Dosavadní vývoj pandemie nicméně ukázal, že i kritérium naléhavosti má své limity. Řada výzkumníků byla ochotna počkat několik měsíců, málokdo byl však ochoten čekat rok nebo déle. Zlepšení pandemické situace navíc nešlo ruku v ruce se zrušením některých opatření, takže v případě osobních setkání řešitelským týmům i se zpožděním vznikly neočekávané náklady (např. pořízení roušek respirátorů nebo jednorázových testů), ale také nové metodologicko-etické problémy (zhoršení psychického stavu pamětníků v důsledku dlouhodobé sociální izolace, diskomfort spojený s nařízenými rozestupy či nutnost přesunout místa konání rozhovoru z interiéru do exteriéru apod.).

popř. neumí takové zařízení ovládat, neměli bychom se o distančně vedený rozhovor raději vůbec pokoušet, protože nekvalitní záznam nebo jeho neodborné přerušení v průběhu rozhovoru může mít za následek snížení výpovědní hodnoty získaného pramene a v krajním případě vést dokonce k jeho nenávratné ztrátě. Jakékoliv technické problémy navíc mohou u narátora vyvolat neochotu zúčastnit se výzkumu nebo v něm nadále pokračovat.

Nedostatečné vybavení – např. absence webkamery – může také významně ovlivnit možnosti analýzy a interpretace distančně pořízeného rozhovoru, protože teoreticky může nastat (a v praxi také několikrát nastala) situace, kdy hovoříme s cizím člověkem, kterého nevidíme (ani jsme jej nikdy předtím neviděli), což může vést k dezinterpretaci či zkreslení získaných vzpomínek při následné analýze.

Především však distančně vedený rozhovor poměrně významným způsobem deleguje část zodpovědnosti za technickou stránku interview na respondenta, čímž dochází v kontextu orální historie ke zcela nové situaci z metodologického hlediska. Při klasicky vedeném rozhovoru je totiž za nahrávací zařízení (jeho technický stav, kvalitu záznamu, umístění i průběžnou kontrolu) zodpovědný výhradně tazatel. Naopak při distančně vedeném rozhovoru stavíme narátora (zejména v případě, že se jedná o seniora, který má minimální zkušenosti s moderními technologiemi) do velmi nepříjemné pozice, v níž je zodpovědný nejen za obsah a formu řečeného, ale také za jeho záznam.

Posledním významným faktorem při rozhodování o podobě rozhovoru je jeho téma. V případě vysoké míry jeho citlivosti není vhodné realizovat rozhovor v distanční formě, protože pamětník se může velmi rychle ocitnout v emočním diskomfortu, jehož následky nelze dopředu náležitě odhadnout.¹⁵ Naopak při klasickém rozhovoru může tazatel svou přítomností na místě významně ovlivnit (uklidnit) situaci, a to včetně vyhodnocení po jaké době je vhodné pamětníka po rozhovoru opustit (tj. absolvovat fázi „uvolnění z vazeb“).¹⁶ Obdobné doporučení platí také pro reflexi aktuálních (tedy potenciálně „výbušných“) společenských témat či kauz, kde může chybějící osobní kontakt rovněž vést k dezinterpretaci obsahu sdělení.

Pokud jsme i po zohlednění všech výše uvedených kritérií dospěli k závěru, že v našem případě skutečně převažují klady distančně vedeného rozhovoru nad jeho zápory, můžeme se pustit do jeho přípravy. Z hlediska metodologie pak platí, že distanční forma klade na tazatele daleko větší nároky, a to prakticky

¹⁵ Obecně se jedná zejména o různé traumatické zážitky (např. vzpomínky na holocaust, válečný konflikt, rodinné tragédie apod.).

¹⁶ I tento přístup nicméně vyžaduje velkou míru empatie a pro některé tazatele může představovat poměrně psychicky náročný úkol i za normálních okolností. Viz např. NOSKOVÁ, Jana. Tazatel, dotazovaný – dočasní "přátelé"? *Biograf*, roč. 9, č. 35, 2004, s. 121–126.

ve všech fázích terénně-virtuálního výzkumu (tj. od informační schůzky, přes rozhovor samotný a jeho technické zajištění až po řešení dalších formálních náležitostí jako je získání informovaného souhlasu apod.). Náročnější je zejména proces komunikace s pamětníky, který vyžaduje nutnost častěji a srozumitelněji podávat druhé straně všechny potřebné informace o výzkumu, a to navíc s dostatečným předstihem.¹⁷

Tazatelé by současně neměli podlehnout prvotní iluzi, že distančně vedený rozhovor je snadnější cestou, jak získat orálně-historický pramen. Naopak, zkušenosti z virtuálního terénu ukazují, že udržet adekvátní míru pozornosti během rozhovoru „na dálku“ může být mnohem obtížnější než při osobním setkání. Soustředění ztěžuje nejen komfort, který nám poskytuje známé prostředí (vlastní domov či kancelář), ale především samotné možnosti moderních technologií. Nezkušený výzkumník proto může mít tendenci podlehnout pokušení, že pokud pamětník nevidí, co se odehrává na jeho obrazovce, zatímco vypráví svůj životní příběh, může se věnovat jiným činnostem (nejčastěji v podobě *multitaskingu* – např. vyřizování pošty, komunikace přes messenger, sledování aktuálního zpravodajství, a to vše při současném naslouchání pamětníkovi), což je samozřejmě nejen neslušné, ale také neetické. Riziko nepřímého rozptylování je v tomto případě daleko větší než u klasického rozhovoru, kde je v důsledku fyzické přítomnosti třeba po celou dobu udržovat přiměřený oční kontakt (tj. respondent by jakoukoliv hlubší nesoustředěnost na straně tazatele pravděpodobně velmi rychle zaregistroval a upozornil na ni).

Na druhou stranu, i komunikace přes obrazovku může mít své výhody. Zejména začínajícím tazatelům bez dostatečné erudice či badatelům, kteří se pouštějí do nového výzkumného tématu, umožňuje distanční forma snadno (a především nepozorovaně) dohledávat či ověřovat informace, které respondent na dálku sděluje (např. prostřednictvím specializovaných webů, v elektronických kopiích archivních dokumentů nebo v digitalizované odborné literatuře).¹⁸

¹⁷ Důrazně např. nedoporučujeme realizovat online rozhovor hned při prvním kontaktu s pamětníkem, ale raději s ním nejprve po telefonu (či v rámci samostatné online schůzky) prodiskutovat všechna specifika orálně-historického výzkumu (tj. nutnost pořídit zvukový či obrazový záznam rozhovoru, právní rovinu spojenou s informovaným souhlasem, i další postup – anonymizace, autorizace, publikace atd.). I v tomto případě je proto dobré využít klasickou formu oslovovacího dopisu (resp. emailu), v němž všechny potřebné aspekty potenciálnímu respondentovi náležitě vysvětlíme (a poskytneme mu také možnost na cokoli se doptat).

¹⁸ Srv. viz HLAVÁČEK, Jiří. Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálně-historického výzkumu tzv. intelektuálních elit. In: MÜCKE, Pavel – BRYCHTA, Martin (eds.). *Na hranici mezi minulostí a přítomností: současné perspektivy orální historie*. Praha – Ostrava : Česká asociace orální historie – Ostravská univerzita, 2016, s. 109–122; NEČAS, Pavel. Advokáti mrtvých – orální historie na poli soudního lékařství, *MEMO*, roč. 8, č. 1, 2018, s. 67–80.

Dilema druhé (technické): jakým způsobem uskutečnit rozhovor „na dálku“?

Během posledního roku a půl se v důsledku pandemie Covid-19 významně proměnily návyky světové populace, pokud jde o četnost a způsoby využívání moderních informačních technologií. Většina obyvatel evropského a amerického kontinentu začala využívat virtuální prostor k aktivitám, které byly dosud spíše doménou „offline“ světa. Možnost uskutečnit tyto aktivity v online prostředí sice existovala již předtím, nebyla však natolik rozšířená. Pracovní schůzky, vědecké konference, pravidelná výuka, většina běžné každodenní komunikace s přáteli i rodinnými příslušníky se vzhledem k omezenému pohybu osob a riziku nákazy nutně musela přesunout do online prostoru různých aplikací (Google Meet, Facetime, Microsoft Teams, Signal, Skype, WhatsApp, ZOOM aj.). Distančně vedený orálně-historický rozhovor proto může mít – na rozdíl od klasického rozhovoru – velké množství podob.

V této části budeme vycházet z pracovní definice distančně vedeného rozhovoru jako interakce mezi tazatelem a narátorem, která probíhá v reálném čase, ale bez fyzické přítomnosti obou stran na jednom místě, přičemž verbální či vizuální kontakt je zprostředkován za využití již zmiňovaných moderních technologií.¹⁹ Při výběru vhodné techniky, resp. komunikačního kanálu pro rozhovor „na dálku“ bychom měli v ideálním případě opět postupovat s rozmyslem. Rozhodování nám může usnadnit posouzení následujících kritérií: účel záznamu a forma přenosu, typ zařízení a dostupné platformy, možnost využití dalšího externího příslušenství.

Dříve než se pustíme do výběru vhodného zařízení měli bychom si nejprve ujasnit k čemu má orálně-historický rozhovor v budoucnu sloužit, a především zvážit naše finanční možnosti s ohledem na rozpočet, který má ve výsledku zásadní dopad na všechna výše uvedená kritéria. Potřebujeme rozhovor výhradně pro účely našeho výzkumu nebo bude pořízený záznam využívat ještě někdo další (např. členové řešitelského týmu nebo budoucí badatelé v rámci obdobně orientovaných výzkumů)? Bude interview využito jen ve formě publikace (studie, monografie atd.) nebo se předpokládá jeho zpracování do podoby multimediálního výstupu (např. web, dokument, film, aplikace apod.)? Plánujeme využít audiovizuální ukázky z interview při popularizaci výzkumného tématu (např. v médiích) nebo ve výuce? Je pro nás s ohledem na povahu výzkumu důležitý obraz nebo bude stačit jen zvukový záznam? Všechny tyto otázky jsou úzce svázané s charakterem (a rozpočtem) výzkumu (tj. iniciativa laického badatele, studentská kvalifikační práce, grantový projekt apod.) a odvíjí se od nich další požadavky na kvalitu záznamu, způsoby archivace i limity případného zpracování.²⁰

¹⁹ V extrémním případě je za distančně vedený rozhovor možné označit také komunikaci, která probíhá klasickým způsobem, ale za přítomnosti nějaké fyzické bariéry (např. přes dveře místnosti, zavřené okno, zeď apod.). Pokud by byl takový rozhovor nahrán, doplněn o protokol a informovaný souhlas, pak nepochybně splňuje parametry orálně-historického pramene.

²⁰ Využití rozhovorů v médiích kladé vysoké nároky na kvalitu pořízeného záznamu. Obdobně je

V případě klasického orálně-historického rozhovoru je pořízení zvukového záznamu považováno za nepsanou podmínku účasti ve výzkumu, zatímco nahrávání videa je často chápáno pouze jako jakási přidaná hodnota („něco navíc“). Pandemická situace tento zažitý standard významně proměnila. Při distančním rozhovoru totiž zpravidla nemáme jinou možnost vizuálního kontaktu než prostřednictvím videohovoru.²¹ Jak již bylo uvedeno, absence přímého osobního kontaktu nejen komplikuje pozdější analýzu a interpretaci, ale také ovlivňuje atmosféru samotného rozhovoru a zásadním způsobem limituje možnosti vzájemné interakce (např. zcela vylučuje možnost nonverbální komunikace), proto bychom měli u rozhovoru, na dálku“ (za předpokladu, že to okolnosti dovolí) vždy trvat na formě obrazového přenosu a záznamu.

Současně nicméně platí, že v ojedinělých případech může mít své přednosti i rozhovor, jehož záznam je pořizován výhradně ve zvukové podobě, protože tento způsob je pro pamětníka zpravidla nejméně stresující (např. při ostychu respondenta nebo otevírání citlivých témat během rozhovoru), klade však vyšší nároky na tazatele, který musí usměrňovat dynamiku pouze na základě slovních podnětů, což bývá obtížnější.²²

Při výběru konkrétního komunikačního zařízení je třeba vzít v potaz nejen jeho technické parametry, ale také podporované platformy (tj. software, včetně operačního systému). Nejdůležitějším kritériem (obdobně jako při klasickém výzkumu) zůstává kvalita záznamu (tj. rozlišení kamery a citlivost mikrofonu). V dnešní době je možné za technicky dostačující považovat téměř všechna komunikační zařízení spadající do střední nebo vyšší cenové třídy. U většiny respondentů lze nicméně předpokládat vybavenost staršími zařízeními, ať už jde o notebooky, tablety nebo klasické stolní počítače. V případě nedostatečné minimální hardwarové konfigurace se proto jako efektivní nouzové řešení osvědčilo uskutečnění (audio)videohovoru prostřednictvím chytrého telefonu (*smartphonu*). Jeho nevýhodou však bývá malý displej, který snižuje komfort respondenta během

tomu také při dlouhodobé archivaci v institucionálních sbírkách, zatímco u rozhovorů, které pořizujeme pouze pro vlastní účely (např. studentské kvalifikační práce) bývá obsah zpravidla nadřazen formě (jakkoliv je tato nepsaná praxe v rozporu s klasickými orálně-historickými standardy).

²¹ Za specifickou formou distančního rozhovoru (a zřejmě také nejpodobnější osobnímu kontaktu při klasickém rozhovoru) lze považovat setkání tazatele s narátorem ve virtuální realitě (např. za využití herních konzolí). Tento způsob interakce nicméně záměrně ponechávám stranou, protože není zatím dostatečně rozšířený, ačkoliv potenciál této technologie jako nástroje vizuální elicitace v reálném čase je do budoucna nepochybně obrovský.

²² Během loňského roku jsme zaznamenali několik případů, kdy se studenti rozhodli realizovat terénní výzkum pouze prostřednictvím telefonického hovoru. Překvapivě byla jejich zpětná vazba převážně pozitivní, a to nejen z pozice tazatelů (větší otevřenost), ale také ze strany pamětníků, kteří si často pochvalovali neformální atmosféru, kdy si mohli při rozhovoru udělat větší pohodlí (např. ležet) nebo se souběžně věnovat dalším činnostem (např. uklid domácnosti, vaření, procházka se psem apod.). Otázkou nicméně zůstává, jakým způsobem se nezvyklá forma rozhovoru promítla do koncentrace respondentů při odpovídání na otázky.

rozhovoru. Obecně platí, že čím jednodušší ovládání (např. dotykové), tím lépe, proto je možné – na základě dosavadní zkušenosti – za ideální zařízení pro distančně vedené rozhovory považovat tablet, který je lehký, snadno přenosný, disponuje obvykle poměrně intuitivním rozhraním a mívá také větší uhlopříčku displeje než smartphony.²³

Většina online rozhovorů se nicméně pravděpodobně nadále bude uskutečňovat za využití stolního počítače nebo laptopu, které splňují většinu požadavků na konektivitu, pokud jde o další periférie (tj. externí mikrofony a kamery, sluchátka atd.). Za těchto okolností lze na distančně vedený rozhovor aplikovat obdobné zásady jako při klasickém interview (tj. výběr vhodného prostředí s ohledem na rušivé zvuky, vyloučení dalších osob, přirozené osvětlení a komfort narátora).

Pokud jde o samotné aplikace, pro srovnání jednotlivých služeb a programů lze na internetu nalézt velké množství profesionálních i uživatelských recenzí a hodnocení.²⁴ Omezíme se proto jen na obecná doporučení pro výběr vhodného softwaru. Především je třeba vždy se podrobně seznámit s licenčními podmínkami užití konkrétního programu či služby.²⁵ Nepodceňte ani ovládání těchto programů a vždy mějte raději po ruce manuál nebo rychlou nápovědu.²⁶ Online spojení otestujte s dostatečným předstihem na obou stranách, abyste ověřili funkčnost zařízení, kvalitu datového připojení i znalost základních ovládacích prvků zvolené aplikace.²⁷ Vyhněte se tak zbytečným prodáváním a zmatečnému nastavování vstupních zařízení (tj. mikrofону a kamery) při samotném rozhovoru. Nezapomeňte, že jedním z hlavních přínosů orální historie je fixace ústního svědectví v audio(vizuální) podobě (tj. vytváření nového pramene pro budoucí badatele). Vždy si proto ověřte, že je rozhovor skutečně nahráván a zvýšenou pozornost věnujte také každému pozastavení nebo opětovnému spuštění nahrávání, obdobně jako uložení pořizovaného záznamu a následnému zálohování.

²³ Vzhledem k relativně přijatelné pořizovací ceně pak tablety také mohou být zapůjčeny respondentům, kteří nedisponují žádným vhodným komunikačním zařízením. Pamětníkovi lze např. tablet jednoduše doručit kurýrem, poštou nebo osobně donést, následně uskutečnit rozhovor a poté si přístroj zase vyzvednout a stáhnout potřebná data (např. záložní záznam rozhovoru).

²⁴ Viz např. DERUDDER, Kimberley. Which video conferencing mobile application to reduce your impact? 2021 Edition. [Online] Dostupné z URL: <<https://greenspector.com/en/which-video-conferencing-mobile-application-to-reduce-your-impact-2021>> [Cit. 2021-04-05].

²⁵ Není nic nepřijemnějšího, než když je rozhovor předčasně ukončen kvůli vypršení trial verze programu. Pochopitelně, i omezené verze lze pro výzkum v případě nízkého či nulového rozpočtu využít, cenou za to je ovšem diskomfort při jejich užívání (např. nutnost opětovného připojení obou stran rozhovoru po vypršení časového limitu bezplatné či trial verze).

²⁶ Jak již bylo zmíněno, během distančního rozhovoru přenášíte část odpovědnosti za techniku na narátora. Proto byste měli být schopni vzdáleně jej navigovat kdykoliv bude třeba.

²⁷ V praxi jsme se během loňského roku několikrát setkali s překvapením na straně tazatele, že rozhovor byl předem dohodnut, ale nakonec nemohl být zrealizován, protože respondent neměl adekvátní datové připojení, případně došlo k vyčerpání jeho datového limitu.

Pokud to situace dovolí, snažte se používat záložní záznamové zařízení, abyste minimalizovali riziko ztráty dat (i pokud by se mělo jednat „jen“ o telefon či malý diktafon, který umístíte k reproduktorům počítače). Dodržujte základní pravidla kybernetické bezpečnosti (tj. instalujte aplikace jen z důvěryhodných zdrojů, používejte antivirový program, udržujte aktualizovaný operační systém, navazujte šifrované spojení, volte dostatečně silná hesla a nepoužívejte cloudové služby pro uchovávání či sdílení pořízených rozhovorů).²⁸ A konečně, vždy mějte připravený záložní plán, jak pamětníka kontaktovat, pokud by se ve smluveném čase spojení nepodařilo navázat nebo došlo k jeho náhlému přerušení (uživatelská chyba, technické selhání, ztráta spojení nebo *blackout*). Pokud taková situace přece jen nastane, snažte se vždy co nejrychleji spojit s respondentem (např. telefonicky), uklidnit jej (což platí zejména pro pamětníky z řad nejstarší generace) a najít společné řešení pro další postup, případně odložit rozhovor na jiný termín.

Před samotným nahráváním online rozhovoru je pak nutné uvědomit si, že klasické metodologické požadavky na kvalitu záznamu pro archivaci jsou často v rozporu s technickými parametry distančně vedeného rozhovoru. Zatímco archivní a sbírkové instituce preferují datové soubory v bezeztrátovém (nekomprimovaném) formátu, nepoužívanější online služby pro videohovory se – s přihlédnutím k abnormálnímu síťovému provozu – snaží o pravý opak (tj. o minimalizaci celkového objemu přenesených dat v rámci spojení).²⁹ Měli bychom proto mít na paměti, že většina online služeb za účelem rychlejšího přenosu (tj. v reálném čase bez zpoždění) datové soubory ve výchozím nastavení komprimuje, přičemž rozdíly oproti původnímu datovému toku mohou v případě obrazu čítat dokonce desítky gigabajtů (např. při výchozím nahrávání v HD či 4 K rozlišení).

Kvalitu záznamu lze ovlivnit prostřednictvím externího příslušenství v podobě další kamery či mikrofonu. Zejména americká orálně-historická komunita doporučuje využívat takových externích zařízení s odkazem na skutečnost, že původní vestavěné mikrofony a kamery nejsou obvykle dostatečně vhodné.³⁰ Bezesporu tomu tak skutečně je, pokud předpokládáte budoucí medializaci pořízeného rozhovoru, nicméně pro účely klasických výzkumů je i nižší kvalita záznamu zpravidla dostačující (současně je třeba brát v potaz, že přítomnost jakéhokoli dalšího zařízení může být pro narátora nekomfortní a přinést potenciální technické problémy).

²⁸ Viz též Doporučení pro bezpečný pohyb v kybersvětě. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.nukib.cz/cs/infoservis/doporuceni/1508-doporuceni-pro-bezpecny-pohyb-v-kybersvete/>> [Cit. 2021-04-06].

²⁹ Za ideální formát souboru je v případě zvuku považován Broadcast WAV, u videa pak MPEG-2 nebo MOV. Přijatelné jsou také soubory ve formátu WAV, AIFF a FLAC (zvuk) a MPEG-4 (video). Viz Archiving Oral History Dostupné z URL: <<https://www.oralhistory.org/archives-principles-and-best-practices-overview>> [Cit. 2021-04-06].

³⁰ Remote Interviewing Webinar. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.baylor.edu/library/index.php?id=974465>> [Cit. 2021-04-01].

Pokud potřebujeme dosáhnout skutečně profesionálního a nekomprimovaného zvukového či obrazového záznamu, lze využít řešení tzv. dvojího koncového nahrávání (*double ender recording*), při němž je rozhovor nejen přenášen ale současně také separátně nahráván, a to na obou stranách (tj. jak na zařízení tazatele, tak na zařízení respondenta).³¹ Obě nahrávky jsou následně sdíleny, spojeny do jednoho souboru a synchronizovány na základě časové stopy (tímto způsobem lze nahrávat jakýkoliv výchozí obrazový i zvukový signál).³² Současně tento postup funguje také jako určitá forma zálohy, která umožňuje předcházet již zmiňované ztrátě dat při výpadku zprostředkovatelské služby. Pro dvojí koncové nahrávání lze využít buď druhý mikrofon připojený k počítači (a další software), nebo klasický diktafon, případně smartphone, na němž spustíme nahrávání.

Obecně při volbě techniky platí zásada, že cílem je kompromis mezi tazatelskými požadavky na kvalitu záznamu a respondentovými nároky na uživatelskou přívětivost zvoleného (hardwarového i softwarového) řešení.

Dilema třetí (etické): jak „na dálku“ dostát etickým zásadám výzkumu?

Poslední ze základních dilemat se vztahuje k etické rovině výzkumu, přičemž všechny klasické orálně-historické etické zásady bychom se měli snažit dodržet také v rámci distančně vedeného rozhovoru.³³ Potenciální komplikaci představuje v tomto ohledu zejména získání informovaného souhlasu, který je za normálních okolností zpravidla podepsán v rámci osobního setkání před, během, či po skončení (prvního nebo druhého) rozhovoru. U interview „na dálku“ připadají v úvahu minimálně dvě možnosti řešení této situace: fyzické nebo elektronické předání (ať už se jedná o originály nebo kopie).

Respondentovi můžeme originál informovaného souhlasu zaslat k podpisu fyzicky poštou nebo prostřednictvím jiné kurýrní služby spolu s žádostí o podpis a zaslání zpět (ideálně s připravenou ofrankovanou obálkou a nadepsanou adresou naší instituce). Tento způsob je považován za nejbezpečnější a nejtransparentnější, zároveň nevyžaduje znalost ovládání dalších technologií a ze strany pamětníka předpokládá jen minimální míru interakce (tj. návštěvu pošty či poštovní schránky). V ideálním případě, pokud byl respondent seznámen se zněním souhlasu předem, může dokument okamžitě podepsat a předat zpět kurýrovi

³¹ BOUDREAU, Matthew. *What Are the Benefits of Double-Ender Recording?* [Online] Dostupné z URL: <<https://www.thepodcasthost.com/editing-production/recording-a-double-ender/>> [Cit. 2021-04-01].

³² Využit lze některý z mnoha programů pro záznam zvuku či obrazu (včetně výchozích nástrojů všech nejrozšířenějších operačních systémů). Viz např. opensource program OBS Studio (<https://obsproject.com>).

³³ Tj. navázání důvěrného vztahu mezi tazatelem a narátorem, seznámení s legislativními aspekty výzkumu, způsoby archivace a dalším využitím rozhovoru, obdobně jako s možností jeho autorizace či sjednání dalších ujednání apod.

(nebo mu jej může zanést badatel osobně). Problémem tohoto řešení jsou vedlejší finanční náklady (v případě zprostředkování externí službou) a také riziko delší časové návratnosti, které s sebou nese nutnost opětovně se pamětníkovi připomínat v případě neúspěchu (tj. pokud nezašle informovaný souhlas zpět ve smluvené lhůtě). V extrémních případech může takové odkládání významným způsobem zkomplikovat časový harmonogram celého výzkumu, proto je třeba v tomto ohledu vždy počítat s určitou časovou rezervou.

Druhou možností je získání elektronické kopie či originálu informovaného souhlasu prostřednictvím dostupných online prostředků. Dokument je v tomto případě narátorovi zaslán v elektronické podobě (typicky emailem), pamětník si jej vytiskne, ručně podepíše, poté oskenuje a zašle zpět tazateli (případně podepíše elektronicky např. prostřednictvím stylusu nebo za využití ověřené elektronické identity); výhodou tohoto způsobu je jednoduchost a rychlost, odpadají také možné problémy s fyzickým doručením (např. čekání na klasickou poštu v případě, že nahráváme rozhovor s někým ze zahraničí). Tento způsob je však současně poměrně netransparentní (existuje zde riziko zfalšování podpisu či možnost zpětné úpravy původního znění dokumentu) a představuje bezpečnostní hrozbu (získání podpisového vzoru v elektronické podobě – s výjimkou použití digitálního podpisu či identity) a vyžaduje také větší osobní iniciativu i technické znalosti na straně respondenta.

Posledním – byť spíše krajním a taktéž elektronickým – řešením je získat od pamětníka informovaný souhlas v jiné než písemné podobě, např. ústní či konkludentní formou, jejímž prostřednictvím se vyjádří přímo na záznam rozhovoru ve zvukové či obrazové podobě, což je z hlediska platné legislativy taktéž přípustné a dostačující.³⁴ Na druhou stranu takový souhlas s sebou nese riziko případného právního sporu, pokud nebude pamětník v budoucnu spokojen se zpracováním, archivací či využitím rozhovoru, který v rámci výzkumu poskytl.

Vedle dodržení procedurálních standardů je distančně vedený rozhovor specifický také v rovině aplikované etiky, předpokládá totiž mnohem větší míru empatie a trpělivosti na straně tazatele (ať už jde o časovou prodlevu nebo častější nutnost vysvětlování). Rovněž platí, že bychom se z etického hlediska při rozhovoru „na dálku“ měli snažit v maximálně míře vyjít vstříc požadavkům narátora, a to včetně respektování jeho přání rozhovor v této podobě vůbec nezrealizovat (tj. počkat až epidemiologická situace dovolí uskutečnění klasického rozhovoru za fyzické přítomnosti obou účastníků komunikačního aktu).

³⁴ Viz zákon č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů.

Závěrečné shrnutí „dálkového“ trilematu

Výše uvedené trilema bylo s ohledem na omezený rozsah tohoto textu načrtnuto jen ve velmi hrubých obrysech. Cílem bylo poskytnout alespoň základní vhled do problematiky distančně vedeného orálně-historického rozhovoru v čase „krizí“ (s důrazem na situaci kolem pandemie Covid-19), podrobný výčet všech jeho teoreticko-metodologických, technických i etických aspektů by nicméně již nyní vydal na samostatná skripta.

Distanční rozhovor je pro většinu členů orálně-historické komunity v současnosti zcela novou zkušeností, jasné zásady pro jeho vedení se proto budou teprve kodifikovat, k čemuž budou sloužit diskuse v rámci odborné a (v případě orální historie také hojně zastoupené) laické komunity. Již teď je však zřejmé, že tato forma interview nalezne v metodologii orálně-historického výzkumu v budoucnu své pevné místo, a to i přes kritiku většiny z řad příslušníků starší generace badatelů, která bude (zčásti oprávněně s odkazem na nenahraditelnost osobního kontaktu, částečně však také pod vlivem nostalgie či vlastní generační zkušenosti) nadále upřednostňovat reálný svět před tím virtuálním.³⁵

Osobní kontakt nepochybně zůstane jednou z klíčových charakteristik orální historie, která činí tuto metodu unikátní, současně však bude muset orální historie také čelit novým výzvám, které s sebou přináší digitální věk a aktuální společenský vývoj. Právě proto bude zajímavé sledovat, v jaké formě a do jaké míry se distančně vedený rozhovor v rámci orálně-historického výzkumu nakonec etabluje. To však ukáže teprve čas, resp. několik následujících let po skončení „času krizí“.

Použité zdroje / References

ABRAMS, Lynn. *Oral History Theory*. London : Routledge, 2016.

Archiving Oral History Dostupné z URL: <<https://www.oralhistory.org/archives-principles-and-best-practices-overview>> [Cit. 2021-04-06].

BOUDREAU, Matthew. *What Are the Benefits of Double-Ender Recording?* [Online] Dostupné z URL: <<https://www.thepodcasthost.com/editing-production/recording-a-double-ender/>> [Cit. 2021-04-01].

³⁵ Tato otázka byla opakovaně diskutována v rámci jednotlivých panelů VII. mezinárodní konference České asociace orální historie s podtitulem „Orální historie v čase krizí“, která se konala na Fakultě humanitních studií v Praze ve dnech 18.–19. 2. 2021. Online záznam celé konference je případným zájemcům dostupný na YouTube kanálu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Viz Konference „Orální historie v čase krizí“. [Online] Dostupné z URL: <<https://youtu.be/WrCXO18Wp-NY/>> [Cit. 2021-04-30].

BOYD, Doug – LARSON, Mary (eds.). *Oral History and Digital Humanities: Voice, Access, and Engagement*. New York : Palgrave Macmillan, 2014.

BRAME, Daniel. The Best Video Conferencing Software for 2021. [Online] Dostupné z URL: < <https://www.pcmag.com/picks/the-best-video-conferencing-software> > [Cit. 2021-03-23].

CAVE, Mark. Through Hell and High Water: New Orleans, August 29–September 15, 2005, *The Oral History Review*, vol. 35, no. 1, 2008, s. 1–10.

Consideration for Remote Oral History Interviewing. [Online] Dostupné z URL: < <https://www.oralhistory.org/wp-content/uploads/2020/10/Remote-interviewing-guidelines-10.8.2020.pdf> > [Cit. 2021-02-01].

DERUDDER, Kimberley. Which video conferencing mobile application to reduce your impact? 2021 Edition. [Online] Dostupné z URL: < <https://green-spector.com/en/which-video-conferencing-mobile-application-to-reduce-your-impact-2021/> > [Cit. 2021-04-05].

Doporučení pro bezpečný pohyb v kybersvětě. [Online] Dostupné z URL: < <https://www.nukib.cz/cs/infoservis/doporuceni/1508-doporuceni-pro-bezpecny-pohyb-v-kybersvete/> > [Cit. 2021-04-06].

FIROUZKOUHI, Mohammadreza – ZARGHAM-BOROUJENI, Ali – KAKO, Mayumi – ABDOLLAHIMOHAMMAD, Abdolghani. Experiences of civilian nurses in triage during the Iran-Iraq War: An Oral History, *Chinese Journal of Traumatology*, vol. 20, no. 5, 2017, s. 288–292.

HLAVÁČEK, Jiří. Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálně-historického výzkumu tzv. intelektuálních elit. In: MÜCKE, Pavel – BRYCHTA, Martin (eds.). *Na hranici mezi minulostí a přítomností: současné perspektivy orální historie*. Praha – Ostrava : Česká asociace orální historie – Ostravská univerzita, 2016, s. 109–122.

KELLY, Jason M. (2020) The COVID-19 Oral History Project: Some Preliminary Notes from the Field. *The Oral History Review*, vol. 47, no. 2, 2020, s. 240–252.

Konference „Orální historie v čase krizí“. [Online] Dostupné z URL: < <https://youtu.be/WrCXO18WpNY/> > [Cit. 2021-04-30].

KUHN, Thomas. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha : Oikoymenh, 1997.

NEČAS, Pavel. Advokáti mrtvých – orální historie na poli soudního lékařství, *MEMO*, roč. 8, č. 1, 2018, s. 67–80.

NOSKOVÁ, Jana. Tazatel, dotazovaný – dočasní „přátelé“? *Biograf*, roč. 9, č. 35, 2004, s. 121–126.

PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The Oral History Reader*. London : Routledge, 2015.

Remote Interviewing Resources. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.oral-history.org/>

remote-interviewing-resources> [Cit. 2021-02-03].

Remote Interviewing Webinar. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.baylor.edu/library/index.php?id=974465>> [Cit. 2021-04-01].

VANĚK, Miroslav. *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonists*. Prague : Karolinum, 2013.

VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha : Karolinum, 2015.

O autorovi

Mgr. Jiří Hlaváček, Ph.D. působí jako výzkumný pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a vědecko-pedagogický pracovník na Fakultě humanitních studií UK. Od roku 2018 je předsedou České asociace orální historie. Badatelsky se zaměřuje zejména na orální historii, metodologii kvalitativního výzkumu, digital humanities, paměťová studia a militární dějiny.

E-mail: hlavacek@usd.cas.cz

Virus v televizi – sonda do výroby zpravodajství ČT během koronavirové krize / Virus in TV – Insight into Czech TV News Production in the middle of the Coronavirus Crisis

Jan Šenkýř

Abstrakt

Práce na základě rozhovorů s deseti reportéry a moderátory České televize dokumentuje okolnosti výroby zpravodajství v době, kdy vláda přijímala bezprecedentní opatření ve snaze zabránit šíření nového typu koronaviru. Přináší svědectví novinářů z nejturbulentnějšího období a snaží se to, jak vnímali zásahy státu i vynucené změny ve výkonu vlastní práce, zasazovat do kontextu. Reflektuje i roli novinářů a to, jak ji sami chápali. Zabývá se i tím, zda zejména v čase nástupu krize měli žurnalisté prostor na pečlivější promýšlení každodenního zpravodajství.

Abstract

The study documents circumstances of TV news production at the time when the government was taking unprecedented measures to prevent from spreading of a new type of coronavirus. It is based on the interviews with ten Czech Television reporters and anchormen. The work is bringing the evidence of journalists from the most turbulent period. It makes efforts to contextualize how the journalists perceived the government interventions as well as enforced changes in the course of their work. The thesis reflects also the role of the journalists themselves and how they see it themselves. It reflects on a possibility whether there was a space for any kind of in-depth journalism or more carefully prepared daily news.

Klíčová slova: Koronavirus; covid-19; Česká televize; zpravodajství; novináři; vnímání.

Keywords: Coronavirus; COVID-19; Czech Television; news; journalists; perception.

Úvod

„Zachránili jsme tisíce mrtvých,“ pravil český premiér v závěru dubna 2020.¹ V té době jsem domlouval první rozhovory. Chvástavý a především neobratný výrok Andreje Babiše jen podpořil můj záměr zaznamenat prožitky novinářů² a pokusit se zachytit jejich vnímání (vprostřed) koronavirové krize. Jako většina pracujících lidí čelili mnoha výzvám v rovině osobní i profesní, jedna z nich ale byla velmi specifická. Spočívala v práci třeba s takovými výroky, jaký pronesl předseda vlády. Bylo jich mnoho od mnohých představitelů státu – byť byly šikovněji formulovány, často je spojovala neurčitost, nejistota, nervozita a někdy i neznalost. Byla to ovšem klíčová surovina pro výrobu zpravodajství v době, kdy se ještě zvýšily nároky na jeho rychlost a přesnost (samozřejmě to nebyla složka jediná, ale v prvních dnech až týdnech, kdy kabinet zveřejňoval různá omezení a zákazy, kterými se veřejnost měla dennodenně řídit, byly tiskové konference ministrů zásadní).

Během prvních měsíců, kdy Česko žilo s koronavirem na svém území a virus i nemoc stejně jako vládní opatření, přijímaná ve snaze zabránit šíření nákazy, byly dominantními tématy ve společnosti a v médiích, jsem uskutečnil deset rozhovorů s redaktory a moderátory Zpravodajství České televize.³ S patřičným respektem k jedné ze stěžejních knih zabývajících se orální historií *The Voice of the Past* od Paula Thompsona bych si dovolil přiřadit následujícím stranám podtitul *The Voice of the Past* – s odkazem na osobnosti narátorů a na rychlost, s jakou museli v kritické době (i se zmatenými informacemi) pracovat. I jejich každodenní život přitom ovlivnila opatření, o nichž měli, jak praví zákon, nestranně informovat veřejnost. Někteří z nich přitom při nahrávání sami zmiňovali, že si ještě neutvořili ucelený obraz prvních koronavirových týdnů a měsíců. Možná o to cennější bylo zaznamenat takové postřehy včas.⁴

¹ Předseda vlády Andrej Babiš na tiskové konferenci kabinetu dne 24. dubna 2020 reagoval na fakt, že část vládních opatření, přijatých ve snaze bránit šíření nákazy koronavirem, označil Městský soud v Praze za nezákonná a zrušil je: „*Nejsem si vědom, že bychom udělali nějakou chybu. Vláda udělala maximum, má jasný výsledek. Zachránili jsme tisíce mrtvých.*“ (Verdict Městského soudu začátkem roku 2021 zrušil Nejvyšší správní soud.)

Tisková konference po mimořádném jednání vlády, 24. 4. 2020. In: *Vláda České republiky* [online]. Praha [cit. 19. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/tiskove-konference/tiskova-konference-po-mimoradnem-jednani-vlady--24--dubna-2020-181213/>.

² Není-li uvedeno jinak, generické maskulinum v textu zahrnuje obě pohlaví, tedy novináře i novinářky, ministry i ministryně apod.

³ Výběr zahrnuje 8 redaktorů a 2 moderátory. V první fázi jsem považoval za přínosné zmapovat prožitky a postoje *typického* novináře produkujícího denní zpravodajství. V budoucnu bych rád okruh narátorů rozšířil např. o Daniela Stacha, který se stal oceňovanou veřejnoprávní tváří protiepidemické osvěty, případně Michala Kubala, který v době pořizování prvních rozhovorů sbíral materiál pro knihu *Pandemie*.

⁴ Předkládaný text je zkrácenou verzí diplomové práce obhájené v září 2020 na FHS UK.

Ve službách služby veřejnosti

Žurnalistika – v užším pojetí pak zpravodajství – má přinášet lidem informace, na jejichž základě mohou dělat ta nejlepší možná rozhodnutí, důležitá pro jejich vlastní životy, společnost i jejich vlády.⁵ Je to jedna z vybledlých definic, kterou současná koronavirová krize znovu vybarvuje. Obsah zpravodajství ovlivňuje informovanost a v důsledku i chování veřejnosti. A stejnému publiku nabízí, byť nikoli prvoplánově, i východiska pro hodnocení „těch u moci“. ⁶ *Kodex České televize* konstatuje, že tato poskytuje divákům informace důležité pro jejich všestrannou orientaci a svobodné utváření názorů. Redaktorům pak stroze nařizuje, že si při vystupování ve zpravodajských pořadech musejí počínat tak, aby divák nemohl rozpoznat, jaký mají na věc, o níž informují, názor.⁷ Mnoho konkrétních vodítek už poměrně rozsáhlý materiál nenabízí; zdůrazňuje potřebu striktního rozlišení mezi zprávou a hodnotícím soudem (komentářem) s tím, že zpráva obvykle obsahuje informaci o postojích hlavních aktérů události.

Právo prezentovat vlastní názory je reportérům vyrábějícím zpravodajství odňato, což ale pochopitelně neznamená, že je nemají, že nežijí osobní životy, že je neformují vlastní zkušenosti... Globální koronavirová tematika, dopadající v praxi na životy všech obyvatel Česka a kombinující mimo jiné zdravotnictví, politiku i ekonomiku, nutí k vytváření (a přetváření) úsudků úplně každého. Tento vnitřní proces je u žurnalistů o to intenzivnější, že jsou přímo „u zdroje“ obecných informací i konkrétních příběhů.

Více než dvě třetiny lidí, které během června 2020 oslovili tazatelé z Centra pro výzkum veřejného mínění⁸, se obávaly o zdraví svých blízkých a zhruba dvě pětiny respondentů měly obavy o vlastní zdraví. Oproti květnovému šetření se obě čísla mírně snížila.⁹ Ani samotní narátoři se v souvislosti s koronavirem nevyhýbali slovům obava nebo strach, častěji však volili výraz respekt. Spojovali to s tím, že o viru a nemoci stále není dost spolehlivých informací, že ji detailně neznají, že se liší názory odborníků, že je brzy na hodnocení apod.

⁵ Definice, nebo spíše jedna z charakteristik žurnalistiky, na níž se shoduje řada institucí či autorů, např. *American Press Institute*, viz <https://www.americanpressinstitute.org/journalism-essentials/what-is-journalism/purpose-journalism/>.

⁶ CUSHION, Stephen, 2012. *Television Journalism*. London: Sage. ISBN 978-1446207413, s. 13-16.

⁷ Kodex České televize, 2003. In: *Česká televize* [online]. Praha [cit. 19. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/kodex-ct/cl-5-pece-o-informace-ve-zpravodajstvi-a-aktualni-publicistice/>. Kodex České televize rozvádí některá ustanovení zákona 483/1991 Sb., o České televizi; zákon se na jeho existenci přímo odvolává.

⁸ Výzkumné oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i.

⁹ Obavy veřejnosti o zdraví spojené se šířením koronaviru a finanční situace domácností – Naše společnost – speciál – červen 2020. In: *Centrum pro výzkum veřejného mínění* [online]. Praha, 10. 7. 2020 [cit. 19. 4. 2021]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/5229-obavy-verejnosti-o-zdravi-spojene-se-sirenim-koronaviru-a-financni-situace-domacnosti-nase-spolecnost-special-cerven-2020>.

To, jak vnímali riziko, se vyvíjelo v čase; zatímco kvantitativní výzkumníci v citovaném průzkumu zachytili pokles pomyslné křivky, narátoři vykreslují ještě její náběh: „*Na začátku to bylo ,v Číně mají chřipku.’ A tak jsem k tomu přistupovala. Pak přišlo to období ,oukej, tak to je mnohem horší chřipka, umírají na to lidi.*“¹⁰

Dlužno podotknout, že věkem nikdo z narátorů nespadá do kategorie seniorů, tedy mezi ty, u nichž by případné onemocnění – alespoň podle znalostí, kterými odborná veřejnost disponovala v prvních měsících epidemie – mohlo mít závažnější průběh. Pochopitelně však většina má právě v této věkové skupině rodiče, na což ostatně reagovali mimo jiné omezením vzájemných návštěv. Reálné nebezpečí spojené s rodinou, jejím případným nakažením, zčásti formovalo pohled oslovených novinářů na to, co virus může způsobit. „*Říkala jsem si: ,Kdybych to chytla, tak nějakým způsobem to určitě překlepu. Čeho jsem se bála, tak bylo, abych to případně nezavlekla do rodiny, proto jsem jaksi držela ten distanc. Jak říkám, umírají na to starý lidi. Když to řeknu takhle, tak je to takový neosobní, ale pak když si to představím u vlastní babičky, tak jsme samozřejmě někde jinde – a to nikdo nechce vidět.*“¹¹

Snaha získávat relevantní informace definuje novinářskou profesi; člověka, který ji vykonává, ovlivňuje i v soukromí. Nemá-li dostatek informací, anebo se ty získané výrazně rozcházejí, snaží se hledat dál. Po celou tu dobu mají větší prostor emoce. Ty emoce, které mu zákonné normy velí vytěsnit z vysílání. „*Já vlastně nevím, z čeho ten strach byl, jestli byl větší o ženu a dítě, nebo o ty rodiče, nebo ten strach z neznámého. Ale měl jsem pocit, že co já můžu ovlivnit, tak chci mít ovlivněno dopředu a dřív, než mi to začne někdo přikazovat.*“¹² V případě koronaviru úsilí o získávání spolehlivých zpráv komplikoval fakt, že přinejmenším zpočátku selhávala osvědčená metoda obrátit se na experty: I pro ně to byla nepoznaná infekce, jejich názory se měnily natolik, že se někteří za své výroky později omlouvali. „*Já mám obrovskou míru respektu k odborníkům a zároveň i k tomuhle viru, protože nevím, v co může zmutovat. Jsem laik, možná aktivnější, ale furt jenom příjemce masmediálních sdělení. A tahle sdělení už jsou přefiltrováním něčeho, co říkají odborníci. A sami odborníci se neshodnou na tom, co to vlastně je.*“¹³ Známy je třeba příklad profesora Jana Pirka: Nejprve mluvil o tom, že by se měla nakazit celá populace, později (z domácí karantény) řekl, že „*koronavirus není sranda*“ a že už ho zlehčovat nebude.¹⁴ Záměrně vybírám

¹⁰ Z rozhovoru s Michaelou Novákovou 17. 5. 2020.

¹¹ Z rozhovoru s Denisou Kotkovou 17. 5. 2020.

¹² Z rozhovoru s Lubošem Rošim 12. 5. 2020.

¹³ Z rozhovoru s Martinem Řezníčkem 3. 6. 2020.

¹⁴ Koronavirus není sranda, už bych ho nezlehčoval. Jen hlupák nemění názory, přiznává z karantény profesor Pirk, 18. 3. 2020. In: *Deník N* [online]. Praha [cit. 19. 4. 2021]. Dostupný na: <https://denikn.cz/317831/koronavirus-neni-sranda-uz-bych-ho-nezlehcoval-jen-hlupak-nemeni-nazory->

tuto příhodu a upozorňuji na skutečnost, že profesor Pirk je kardiochirurg. Média dávala prostor kapacitám z mnoha lékařských oborů,¹⁵ zjevně z nedostatku epidemiologů a infektologů ochotných neustále mluvit před kamerami, ale i s přihlédnutím k poutavosti či naléhavosti nabízených prohlášení. Zatím neexistují obsahové analýzy, ovšem zmapovat složení a frekvenci vystupování respondentů ve vysílání by mohlo ukázat také zajímavou tendenci – pravděpodobně od širokého spektra k užšímu profilu odborníků z klíčových specializací. To vše uvádím i proto, že sami narátoři získávali podněty od různých lékařů (soustředím se teď na formování jejich osobních postojů k viru, nikoliv na to, co o něm vysílali, tedy jaké experty oslovovali pro natáčení): V rozhovorech zmiňují mimo jiné zubaře, praktické lékaře i další, zkrátka doktory, s nimiž se pravidelně setkávají coby pacienti nebo náhodně coby známí: „*Já jsem mluvila se svým ortopedem na kopci, na Špičáku, který k tomu měl postoj, že je to něco jako chřipka, případně horší chřipka. (...) Teď jsem minulý týden mluvila s doktorem, který říkal: „No, ono to úplně chřipečka není.“*“¹⁶

V průběhu času se začaly nabízet zkušenosti lékařských týmů, které pečovaly o pacienty s covidem-19. Novináři se také logicky, byť to bylo obtížné a pomáhaly především osobní kontakty a náhoda, obraceli na hospitalizované; právě Česká televize byla prvním médiem, které hned 1. března 2020, kdy Ministerstvo zdravotnictví oznámilo první případy koronaviru v zemi, uskutečnilo a odvysílalo telefonický rozhovor s prvním nakaženým mužem. Jeden z kolegů se pak věnoval případu pražského taxikáře Roberta Markoviče, u něhož měla choroba velmi závažný průběh; sám popisuje, že se o detaily zajímal i kvůli tomu, aby si zpřesnil vlastní názor na rizika s koronavirem spojená: „*Byl téměř na umření v těch prvních dnech a dokázal se z toho dostat. Já sám byl zvědavý, protože jeho syna znám dlouhodobě, jak se to projevuje. Já s ním po telefonu tyhle věci řešil. Sám jsem chtěl vědět, jak se to projevuje, první příznaky a všechno. A ani tohle mě neovlivnilo v tom, abych se toho bál.*“¹⁷

Další možností, jak získávat informace, byly neformální rozhovory s natáčecími potě, co se vypne kamera v terénu nebo pohasnou světla ve studiu. Obvykle bývá novinář informován natolik, že jeho hlavní starostí při výrobě reportáže je zjednodušování vlastních vět, zkracování a výběr klíčových vyjádření

-priznava-z-karanteny-profesor-pirk/. Následoval mimo jiné střet vědců z Univerzity Karlovy, je známý jako „osm proti jedenácti“ – podle počtu signatářů té které výzvy.

¹⁵ Dalším příkladem může být molekulární genetička Soňa Peková, k níž média upnula pozornost poté, co jí stát za podivných okolností zakázal testovat lidi na covid-19. V odborné obci se začala profilovat názorem, že nový koronavirus je umělého původu. Senát autorku ničím nepodložených tvrzení nominoval na státní vyznamenání.

¹⁶ Z rozhovoru s Marcelou Augustovou 10. 6. 2020.

¹⁷ Z rozhovoru s Richardem Samkem 14. 5. 2020.

z nahraných rozhovorů tak, aby splnil danou stopáž¹⁸ příspěvku, tedy aby se do ní „vešel“. „*Já mám poprvé v životě pocit, že nevím nic víc, než vidím v těch zprávách.*“¹⁹ Redaktor zpracovává informace, zpravidla vybírá z dostatečného množství, a ve finále „odevzdává“ pomyslnou špičku ledovce. V řadě případů tuto zažitou disciplínu koronavirus proměnil. Reportérům na čas uzmul výsadu informačního náskoku i rychlejší a lepší orientace v problematice, kterou popisují (anonymnímu) publiku a často také svým nejbližším.

Při snaze o pochopení postojů novinářů je třeba vzít v úvahu, že jsou to lidé zvyklí v rámci profese pokrývat i ty nejdramatičtější události, při nichž umírají lidé (od živelních pohrom přes havárie až po válečné konflikty). Bývají cyničtí a otrlí, nikoli však bezcitní či lhostejní. Mají s čím srovnávat. Z rozhovorů s nimi vyplývá, že je máloco překvapí. To, co neviděli na vlastní oči, mají možnost sledovat alespoň v agenturních výměnách (materiálech sdílených mezi televizemi) nebo se o tom bavit s přímými svědky události či kolegy. K tomu se nezřídka přidávají i četné vlastní zahraniční zkušenosti – zaznamenal jsem dokonce i koronavirovou, neboť jedna z narátorek byla na služební cestě v Jižní Koreji v době, kdy tam doznívala epidemie MERS²⁰: „*Taky si pamatuju na kameramana, když jsme letěli ze Soulu, tak si ke mně přisednul a říkal mi: ‚Hele, já nevím, mně není nějak dobře, tak teď nevím, jestli mám MERS, nebo jsem nastydlý z klimatizace.‘ Tak tenhle pocit nebyl úplně dobrý a uvědomila jsem si, že i ten Honza, který prošel válečnými zónami a já nevím čím vším, tak že mu to v té hlavě chroustá. Takže spíš než s čímkoliv jiným jsem si při tom začátku té korony vzpomněla na tenhle Soul. Ačkoli ten MERS našťásti nepohltil tu zeměkouli jako ten covid, tak asi to tenkrát na mě tam dopadlo víc.*“²¹

Informování o vládních opatřeních

Když zhruba před 670 lety Giovanni Boccaccio v *Dekameronu* popisoval epidemii moru, líčil, že povstal ve východních zemích, připravil je o nesčíslné množství lidí a přenášeje se bez ustání z jednoho místa na druhé, nemilosrdně šířil se na západ. Ukázalo se záhy, že proti této nemoci nepomáhá ani rada lékařů, ani žádný lék. Choroba měla sílu tím větší, že se nemoc či společný důvod k smrti přenášel na zdravé lidi nejenom hovorem a stykem s nemocnými; vyšlo najevo, že nemoc způsobovalo i to, že se někdo dotkl šatu či jiné věci, které se dotýkal nemocný. Dovolím si z období italské renesance vypůjčit ještě charakteristiku chování lidí – i ta se neobyčejně podobá dění z jara 2020. Už Boccaccio si všiml,

¹⁸ Stopáží se označuje délka trvání většiny audiovizuálních produktů – od zpravodajské reportáže až po reklamní spot. Standardní stopáž reportáže v *Událostech* se pohybuje kolem dvou minut, do nichž je započítáno i uvedení moderátorem.

¹⁹ Z rozhovoru s Leou Surovcovou 11. 5. 2020.

²⁰ MERS (MERS-CoV) = Middle East Respiratory Syndrome Coronavirus.

²¹ Z rozhovoru s Hanou Vorlíčkovou 16. 5. 2020.

jak si někteří lidé vytvořili společnosti odloučené od všech ostatních, usadili se v domech, kde nebyl žádný nemocný. Někteří pak podle jeho slov byli opačného mínění a tvrdili, že nejzaručenějším lékem je užívat si, chodit za zpěvu písní a uprostřed žertů na procházky, smát se a vysmívat se všemu, co se děje. Třebaže všichni tito lidé různých názorů nezemřeli, přece jen se všichni nezachránili.²²

Realita koronavirová jako by od té morové byla vzdálená rozhodně méně než sedm století. Virus přišel z východu²³ a zpočátku vzbuzoval podobné reakce: od úzkostných až po pohrdavé. V prostředí málo známé hrozby a smíšených pocitů i počinů obyvatel se očekávalo od jednotlivých vlád, že zajistí bezpečí svých zemí a udělají vše potřebné, aby ochránily veřejné zdraví. Tuzemský kabinet pochopitelně nebyl výjimkou. Jedním z problémů ovšem od začátku byly odlišné představy mezi veřejností, odborníky a vzhledem k rizikovým skupinám možná i mezi jednotlivými generacemi o tom, co je oním „vším potřebným“.

Česko podobně jako další země zavedlo nouzovou legislativu, omezilo volný pohyb lidí, kontrolovalo své hranice, uzavřelo školy, obchody, služby. Opatření zbrzdila třeba i práci soudů, opoziční strany přišly o politickou relevanci. Krastev píše o pozdržení demokracie a pozastavení kapitalismu i o tom, že efektivita vlád byla poměřována jejich schopností změnit každodenní chování lidí. Lidé prokázali značnou ochotu tolerovat významné omezení svých práv, nicméně nehdolají tolerovat vlády, které nejsou připraveny jednat.²⁴ „*Ten strach z neznámého, něčeho, co neumím popsát, to té vládě velmi ulehčilo a ukázalo se, že Češi nebo moji spoluobčané jsou ochotni tyto restriktce vcelku v klidu a bez problémů snášet.*“²⁵ Bezprostředně po vyhlášení nejtvrdších tuzemských zákazů vyplynulo z průzkumu veřejného mínění, že je dvě třetiny Čechů považovaly – v tu chvíli – za adekvátní. S počínáním kabinetu vyjádřilo spokojenost 80 procent oslovených.²⁶

Vláda chtěla jednat rychle a stejně rychle zároveň svá rozhodnutí musela sdělovat veřejnosti. S tím „pomáhala“ (i ve svém zájmu) média. Na přímé přenosy vlastních tiskových konferencí kabinet při informování obyvatel spoléhal, což mu mimochodem v jednom z usnesení vyčetl Ústavní soud jako nedostatečné.²⁷

²² Podle pátého vydání *Dekameronu* v Odeonu, 2017.

²³ Středověká morová epidemie začala v Číně pravděpodobně v roce 1331, přes obchodní cesty se dostala mimo jiné do Evropy, kde zabíjela „až“ v letech 1347–1351.

²⁴ KRASTEVI, Ivan, 2020. *Už je zítřka? Aneb jak pandemie mění Evropu*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4647-3, s. 18–29.

²⁵ Z rozhovoru s Karlem Rožánkem 3. 5. 2020.

²⁶ Průzkum agentury KANTAR CZ z 17. a 18. 3. 2020, s komentářem k dispozici na webu ČTK. Češi považují opatření za adekvátní, vládu chválí. In: ČTK [online]. Praha [cit. 22. 7. 2020]. Dostupné na: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/kantar-pro-ct-cesi-povazuji-opatreni-za-adekvatni-vladu-chvali/1869506>.

²⁷ Ústavní soud v souvislosti s vládním vyhlášením nouzového stavu mimo jiné konstatoval, že

Vzrostl význam hlavních televizních zpravodajských relací – nejvíc posílila pozice České televize. V neděli 15. března 2020 viděly *Události* dva miliony diváků, což byl rekord za posledních 15 let. Během celého března relaci sledovalo v průměru 1 400 000 lidí. Březnové kontinuální vysílání ČT24 zaznamenalo největší zájem diváků ve své historii.²⁸

Pro novináře to byla dosud nepoznaná výzva. Všichni narátoři bez výjimky se shodli na tom, že v komunikaci vláda selhala. Hodnotili především – podle nich – dlouhé, příliš početné a zmatené tiskové konference po jednáních kabinetu. „*Proč to není dostatečně profesionální? Proč to není připravený? Proč tam je někdo, kdo tam ze začátku něco řekne, možná připraveného, a potom improvizuje a improvizuje blbě? Proč ty výpovědi jdou proti sobě? (...) To byla přehlídka toho, jak ať už dobrý, nebo špatný rozhodnutí špatně komunikovat.*“²⁹ Příčinou takového hodnocení byl více než cokoliv jiného jednoduchý fakt, že vláda jako celek a jednotliví ministři byli v kritických dnech jediným zdrojem informací. Oni představovali svá vlastní rozhodnutí, resp. rozhodnutí přijatá na základě doporučení epidemiologů (v první fázi vyhlášení zákazů). Oni měli přesně vědět, co a proč přijali a odhlasovali. V řádu desítek minut, které novinářům zpravidla zbývaly mezi koncem vládního brífinku a začátkem nejsledovanějších zpráv,³⁰ prostě nebylo možné ptát se jinde. Stejně jako lidé začali postupně srovnávat tuzemská opatření s těmi přijímanými v zahraničí, tak žurnalisté nadto porovnávali způsoby komunikace. „*Já jsem viděl šestiminutový, nebyl delší, šestiminutový rozhovor tehdy s rakouským kancléřem. Já jsem během šesti minut pochopil, aniž bych byl expert na Rakousko, nejsem člověk, který by vládl němčinou nějak mimořádně, základně se domluvím, ale pochopil jsem z toho rozhovoru velice jednoduše a jasně, co rakouská vláda chystá, kdy se co otevře a za jakých podmínek a kdy se co zase zavře za jakých podmínek třeba. A říkal jsem si, že jsem za šest minut rozhovoru s kýmkoli tady v Česku nepochopil tolik jako*

poskytuje-li právní řád více způsobů publikace takového rozhodnutí prostřednictvím hromadných sdělovacích prostředků, měla by jich vláda využít plně a komplexně tak, aby se o vyhlášení nouzového stavu mohl dozvědět opravdu každý. Oznámení (jen) na tiskové konferenci vhodným způsobem publikace v případě tak závažného aktu není, konstatovali soudci. Plné znění usnesení z 28. 4. 2020 je k dispozici na: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/Tiskova_mluvcvi/Publikovane_nalezy/2020/Pl_US_8_20_vcetne_disentu_na_web.pdf. [cit. 22. 7. 2020]

²⁸ Podíl ČT24 na celkové televizní sledovanosti dosáhl v průměru 9,5 %. Diváci nadprůměrně hodnotili také spokojenost s vysíláním.

²⁹ Z rozhovoru s Lubošem Rosim 12. 5. 2020.

³⁰ Tiskové konference nezřídka probíhaly i během vysílání hlavních zpravodajských relací. Jistě nelze po vládě spravedlivě požadovat, aby předvíдалa délku vlastního jednání a plánovala jeho začátek tak, aby skončilo v podvečer. Nicméně všechny velké televizní stanice začínají vysílat své klíčové relace přibližně ve stejný čas (mezi 18:55 a 19:30). Chce-li kabinet co nejrychleji a nejúčinněji informovat lidi třeba o tom, co od nich od zítřejšího rána bude vyžadovat, pak jsou večerní zprávy snad tím nejvhodnějším komunikačním kanálem.

za jeden rozhovor s rakouským kancléřem.³¹ Význam řízení rizika (*risk management*) a rizikové komunikace (*risk communication* ve smyslu komunikace rizika) nelze nikdy přecenit.³² Narátoři shodně soudí, že české vládě se podařilo ho dokonce podcenit. Zároveň se ale jejich slova dají vykládat tak, že vládní pochybení vnímají – kategorizováno právníckou řečí – mnohem víc jako nedbalost než úmysl. „*Tady jsem vyšel vždycky na chodbu a bavil se s ostatními novináři a kolegy, jak oni pochopili tu tiskovou konferenci, zda to dává smysl, zda skutečně já jsem to pochopil správně, nebo oni to pochopili správně, nebylo to jednoduché.*“³³ Podstatným důvodem rozčarování novinářů byla starost o vlastní zpravodajskou produkci: Ta byla sice jejich, ale informační servis stál do značné míry na výrociích kritizovaných ministrů. Diváci očekávali jasné a spolehlivé zprávy, žurnalisté však často postrádali přesné vstupní informace. A dokud oni plně nepochopili jak podstatu, tak detaily sdělení, těžko ho mohli smysluplně předat dál.

Riziková komunikace je Světovou zdravotnickou organizací definována jako výměna neaktuálnějších informací, doporučení a názorů mezi experty a lidmi čelícími zdravotní, ekonomické či sociální hrozbě. Jejím nejvyšším cílem je pomoci ohroženým dělat informovaná rozhodnutí k jejich vlastní ochraně a ochraně jejich nejbližších.³⁴ Účinnější je přitom vysvětlování a snaha o sdílené porozumění než jen obhajoba a prosazování konkrétních opatření.³⁵ Efektivní zvládnutí komunikace pak zvyšuje povědomí o hrozbě samotné a může některé její aspekty umenšit. To, jak lidé chápou riziko, je stejně důležité jako nebezpečí samotné. Psychika se přenáší do fyzických činů, virtuální svět do toho reálného.

„*Když v jedenáct večer ministr zdravotnictví na tiskový konferenci prezentuje nějaký opatření, který vláda schválila, ale teprve na xtý dotaz novinářů vlastně se dostane k tomu, že ještě neví, jestli ty hranice zítra ještě budou, nebo nebudou zavřeny, nebo jestli už je teda otevřeli, nebo neotevřeli. Když to neví ten člověk, který to sděluje, jak to má vědět ten novinář, který tam sedí, který z toho píše ten titulek, headline, zprávu, který to má předat dál?*“³⁶ Nepřesné výroky neinformovaných představitelů státu přitom mohou mít dopady historických rozměrů. Nelze nevzpomenout případ Güntera Schabowského, čelného funkcionáře východoněmecké SED, který na tiskové konferenci 9. listopadu 1989

³¹ Z rozhovoru s Martinem Řezníčkem 3. 6. 2020.

³² ABRAMS, Eliss, M.A. Matthew GREENHAWT, 2020. Risk Communication during COVID-19. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*. 146(8), s. 1791–1794.

³³ Z rozhovoru s Martinem Řezníčkem 3. 6. 2020.

³⁴ Risk communications, 2020. In: *World Health Organization* [online]. Ženeva [cit. 24. 7. 2020]. Dostupné z: <https://www.who.int/emergencies/risk-communications>.

³⁵ ABRAHAM, Thomas, 2010. The Price of Poor Pandemic Communication. *British Medical Journal*. 340(7759), s. 1307.

³⁶ Z rozhovoru s Lubošem Rosím 12. 5. 2020.

zmateně vysvětloval, za jakých podmínek budou moci občané NDR vycestovat. Na otázku, od kdy opatření platí, v přímém přenosu odpověděl, že podle něj okamžitě. Sám to v tu chvíli jen odhadoval. Jeho slova urychlila pád Berlínské zdi.³⁷

Vláda zaplavila mediální prostor svými tiskovými konferencemi a následnými rozhovory ministrů. „*Těch tiskovek bylo někdy až moc.*“³⁸ Intenzita komunikace jako by nahrazovala její celistvost. „*Hodně jsme se pozastavovali nad tím, jak jednotliví věci chtějí jako vymáhat. (...) To si myslím, že bylo nedotažený v mnoha věcech.*“³⁹ Deficit komplexnosti předkládaných sdělení se v novinářích prohluboval v průběhu epidemie. To koreluje s výsledky výzkumu veřejného mínění, přesněji tedy s trendem, který vykázal. Většina dotazovaných považovala komunikaci vlády za jasnou, srozumitelnou a dostatečnou. V polovině března se k takovému názoru klonilo 81 % dotázaných. S průběhem krize a s tím, jak vláda přestala vyhlášovat zákazy a začala představovat nabízenou pomoc občanům i firmám, se pozitivní hodnocení komunikace kabinetu výrazně snížilo. I na konci května ale převažoval příznivý pohled respondentů (63 %).⁴⁰ Do jaké míry se ve shovívavém názoru veřejnosti promítla práce novinářů, ale výzkumníci nezjišťovali. Jinými slovy, průzkum nerozlišoval, zda lidé hodnotí komunikaci vlády na základě jejich tiskových konferencí, nebo na základě toho, co viděli, slyšeli anebo četli v médiích.

Kritická reflexe vládní komunikace vycházející ze samotných základů žurnalistické práce, je výsledkem souhrnu konkrétních zkušeností, nikoliv předpokladu dotazovaných novinářů. Stejně jako se všichni pozastavili nad chaosem doprovázejícím oznamování jednotlivých vládních opatření, tak většina narátorů nabídl i shovívavější pohled na jejich podstatu. „*Je fakt, že v tom začátku jsem ani úplně si nepochybovala o tom, že ty zákazy, který byly vyhlášený, který byly docela tvrdý a drastický, ale tak se mi zdálo, že v tu chvíli mají smysl, že ve mně nevtal červ pochybností, což se dostavilo až potom.*“⁴¹ Většina předkládaných argumentů mířila tím směrem, že v otázce rozsahu a intenzity hrozby objektivně nikdo nemohl mít stoprocentně jasno. Když se tedy novináři vžili do rolí členů vlády, byli schopni jejich přemýšlení a počínání porozumět (nesouvisí to s výše popisovanou problematikou komunikace; věcnou stránku a podstatu opatření reportéři zcela jasně odlišovali od její prezentace). Nejistota, ve které všichni žili, omlouvala, až ospravedlňovala i dílčí selhání.

³⁷ Opatření mělo platit až od druhého dne a cesty přes hraniční přechody do SRN a Západního Berlína mělo umožnit jen těm východním Němcům, kteří byli držiteli pasu (těch byla menšina). Podíl na urychlení historických událostí ale měla i média. Západoněmecká televize, sledovaná i na druhé straně zdi, odvysílala zprávu, že NDR okamžitě otevírá hranice, což nebyla pravda.

³⁸ Z rozhovoru s Hanou Vorlíčkovou 16. 5. 2020.

³⁹ Z rozhovoru s Denisou Kotkovou 17. 5. 2020.

⁴⁰ Průzkum agentury KANTAR CZ se uskutečňoval v několika vlnách. První zmiňovaná proběhla 17. a 18. 3., druhá 31. 3. a 1. 4., třetí 21. a 22. 4. a čtvrtá 25.–28. 5. 2020.

⁴¹ Z rozhovoru s Marcelou Augustovou 10. 6. 2020.

To se postupem času změnilo. Jakmile vláda přestala bořit (zakazovat) a začala tvořit (vymýšlet záchranné programy), měřítka žurnalistů se zpřísnila; přinejmenším se to ukazuje v jejich výpovědích. V postupně předkládaných programech státní pomoci nacházeli (i na základě natáčení s respondenty) nedomyšlená místa. Také ochota tolerovat přetrvávající restriktivní opatření ustupovala. Soudím, že novináři ji postupně ztráceli s tím, jak si po počátečním překvapení a soustředění na epidemii jako takovou začali uvědomovat ekonomické dopady krize, resp. vyhlášených omezení. Zčásti za tím může být i zřetelná propast mezi tím, před čím autority zpočátku při šíření koronaviru varovaly, a následnou realitou v Česku. Novináři sice explicitně uznávali, že země první vlnu nákazy zvládla (alespoň co se týká vyjádření v počtech nemocných), ale zmíněný rozpor mezi pesimistickým scénářem, kvůli kterému se zákazy přijímaly, a skutečností mohl jejich uvažování nepřímo ovlivnit.

Nadto naléhavost, s jakou kabinet lidi omezoval, byla vystřídaná váhavějším postupem při rozdělování obyvatel do skupin podle druhu nebo zákonného nástroje pomoci. To novináři vnímali velmi citlivě. „*Vlastně ta vláda jako dohání ty události. Naposledy, kdy jsem měl pocit, že události nedohání a že možná dělá věci včas, je, když byl ten týden zákazů. Od toho desátého do patnáctého března. Ale třeba ta ekonomická pomoc, tam jsou ve vleku události totálně.*“⁴² Reportéři jistě mohli být ovlivněni příběhy, které sami zaznamenávali a zprostředkovávali v reportážích, případně také vlastními očekáváními a erudiicí v oboru (více náratů se specializovalo na ekonomická témata) nebo též – opětovně – rozpory ve výrocích politiků. „*Potom třeba jsme se ptali (ministrůně financí, pozn. aut.) na přímou podporu živnostníků. Ne, to ne, to by bylo příliš drahé pro rozpočet. Asi za tři dny to sama navrhla. Pak jsme se měsíc ptali na to, co ty skupiny, na který se zapomnělo? Majitelé eseroček drobných, DPP, DPČ. Ne, to jsou marginální skupiny, těch moc není, ti vlastně nejsou. Já jsem říkal: Paní ministryně, jako vy jste na ně zapomněli. Po měsíci, dneska, zítra sněmovna bude schvalovat podporu pro ně, jo?*“⁴³

Role televize

Vzestup sledování zpráv se v souvislosti s koronavirem stal celosvětovým trendem. Podle Evropské vysílací unie, sdružující média veřejné služby, sledovanost hlavních večerních televizních zpráv v březnu meziročně vzrostla v průměru o 20 %.⁴⁴ Ve Spojených státech aktivně vyhledávalo informace 92 % dospělých, což je o 32 procentních bodů víc než za běžných okolností. Pandemie přivedla k médiím i lidi, kteří se o zpravodajství a dění ve společnosti do té doby nezajímali: Jednou takovou skupinou jsou mladí a druhou skupinou ti nejméně vzdělaní.⁴⁵

⁴² Z rozhovoru s Petrem Vaškem 5. 5. 2020.

⁴³ Z rozhovoru s Petrem Vaškem 5. 5. 2020.

⁴⁴ Podle interního materiálu *UPDATE: COVID-19 Crisis, PSM Audience Performance*. EBU, 2020.

⁴⁵ CASERO-RIPOLLÉS, Andreu, 2020. Impact of Covid-19 on the media system. Communicative and democratic consequences of news consumptions during the outbreak. *El profesional de la información*. 29(2), s. 1-11.

S reakcemi na vlastní práci se novináři setkávali dennodenně, při natáčení i v soukromí. Zatímco zpětná vazba v číslech sledovanosti pro ně byla jednoznačně potěšující a přes deklarovanou narůstající únavu je motivovala k dalšímu úsilí, konkrétní odezvy – tváří v tvář jiným lidem – byly rozporuplné. Ačkoliv sami pracovali stále v mimořádném tempu za radikálních organizačních změn, mezi lidmi začali postupně vnímat přesycenost koronavirovou tematikou. „*Vylezli jsme ven, dávali si kafe na Jiřáku, měli jsme tam zaparkovaný štábní auto, než jsme jeli točit jinam, a ty lidi říkali: 'Jé, vy jste z Český televize, díky, děláte to super; věnujte se tomu dál, jste přehledný.' ... A myslím si, že dneska už je to: 'Lezete mi na nervy.' To je to sdělení.*“⁴⁶ Rozlišit přitom, nakolik je taková odezva způsobená samotným koronavirem, případně státními zásahy nebo čistě zpravodajským pojetím událostí, už nedokázali. Ostatně jednotvárnost začali pociťovat sami, byť dál podávali nadstandardní výkony. Zdá se ale, že zároveň cítili potřebu svou práci bránit. V týchž rozhovorech, v nichž přiznávají zemlednost fyzickou i tematickou, současně připomínají, že neměli o čem jiném natáčet. Argumentem k takovému tvrzení nepochybně mohlo být to, že jiná relevantní agenda se od začátku března 2020 v podstatě neobjevila. A pokud ano, vždy byla do nějaké míry ovlivněna – častěji však přímo podmíněna – děním souvisejícím s pandemií. „*Myslím si, že už je toho moc i z naší strany. (...) Na druhou stranu jsme se snažili to nějak vysvětlovat tak, aby ty lidi informace měli. Pokud zkoukli ty Události celý, tak doufám, že si udělali nějaký vyvážený názor.*“⁴⁷

Někteří narátoři se snažili ukotvit zpětnou vazbu, kterou získávali, v mnohem širším kontextu. Hledali paralely mezi různými mimořádnými událostmi a reakcemi společnosti. „*Měli jsme tady protiromský demonstrace, takže frustrace šly přes Romy, pak šly frustrace přes uprchlíky, teď máme tady frustrace přes lidi, kteří onemocněli covidem, protože určitě byli v zahraničí. Všechny ty závislosti a všechno to, si myslím, že prostě vyplavalo. A nemyslím, že vyplavalo jenom to dobré.*“⁴⁸ Sociologickou a politologickou dimenzi uvažování pravděpodobně vedle předchozí zkušenosti zčásti formují i aktuální výroky a kroky zvolených reprezentantů země. Koneckonců řada evropských vlád se snažila zobrazovat covid-19 jako druhý příchod tří předchozích krizí, které v uplynulé dekádě otrásly starým kontinentem, což byly terorismus, finanční a uprchlická krize,⁴⁹ aby tím posílily vlastní pozici a legitimizovaly přijímaná opatření včetně uzavírání hranic a nasazování technologií pro sledování občanů, byť třeba v podobě zpětného monitoringu jejich pohybu. „*Já se trochu obávám toho, aby pokud by se tady ekonomické problémy táhly déle, a tohle už může být přímý důsledek té*

⁴⁶ Z rozhovoru s Michaelou Novákovou 17. 5. 2020.

⁴⁷ Z rozhovoru s Denisou Kotkovou 17. 5. 2020.

⁴⁸ Z rozhovoru s Leou Surovcovou 11. 5. 2020.

⁴⁹ KRÁSTEV, Ivan, 2020. *Už je zítřka? Aneb jak pandemie mění Evropu*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4647-3, s. 20.

krize, aby ten sklon k extremismu jakémukoli u nás nebyl přijatelnější, více přítomný než v minulých letech. Z toho mám trochu strach. Myslím si, že tady před tou krizí byly na pováženou některé tendence viditelné, že ta krize je může trochu ještě umocnit.“⁵⁰

To, aby v lidech nezůstal strach, který by posílil extremistické tendence, je sdílenou obavou více narátorů. Den co den tak budou muset dál zvažovat, jak tvořit pandemické zpravodajství, aby zodpovědně informovali, ale zároveň sami strach nešířili. „*Vezmi si, blíží se volby a ti politici možná budou furt chtít v tom nějakým způsobem jet, že chtěj zachraňovat svět. Možná jim křivdíme, možná se snaží pomoci, ale já se bojím toho, že fakt to budou udržovat nějaký to napětí.*“⁵¹ Pokud byla v počátečních dnech a týdnech epidemie v Česku při snaze televize o včasné a úplné informování veřejnosti pochopitelná výrazná závislost na informacích z vlády, pak by měla ustoupit. Z velké části se to stalo a vysílatel veřejné služby drží vysoký standard reportování, který diváci oceňují.⁵² Prostor pro ještě větší odstup ale možná zůstává. Stejně tak zůstává otázkou, zda natolik mimořádnou a neustále se vyvíjející událost, jakou je pandemie, stačí zpravodajsky pokrývat, nebo je třeba ji průběžně odkrývat. Všem médiím nějakou dobu trvalo, než začala kritičtěji prezentovat zejména počty nakažených. „*Se mi ozvala jedna paní doktorka z hygieny, se kterou kdysi v Liberci, když jsem krajánkovala, tak jsme spolu hodně točily. Dnes je to dáma v penzi. Jako hrozně volala po tom, ať nešíříme paniku, ať hrozně uvážlivě informujeme o těch číslech, že jo, že ty čísla samy o sobě moc nevypovídají, že vždycky je potřeba je k něčemu vztáhnout.*“⁵³ Dlouho byla média jen zrcadlem úředně zveřejňovaných dat. Postupně přístup měnila. Udělal to i sám stát, když po pár týdnech zavedl pravidelné brífinky Ústavu zdravotnických informací a statistiky, který nabízel analýzu dat, a nikoliv jenom jejich politický či epidemiologický komentář.

Kodex České televize v jednom z článků věnovaných referování o kritických situacích mimo jiné uvádí, že je nezbytné, dokud taková situace trvá, přednostně věnovat pozornost prognóze a aktuálnímu vývoji události, včetně následků, a až poté analýze příčin a důsledků.⁵⁴ Při absurdně doslovném výkladu takového ustanovení a s přihlédnutím k vývoji epidemie v době pořizování rozhovorů by bylo možné první kritickou zmínku odvysílat nejdříve tak za rok (odhadem a v nadsázce). Kvůli tomu pasáž z kodexu nezmiňuji, dokresluje však normativní předpoklad rozdílu mezi standardním zpravodajstvím a informováním

⁵⁰ Z rozhovoru s Martinem Řezníčkem 3. 6. 2020.

⁵¹ Z rozhovoru s Richardem Samkem 14. 5. 2020.

⁵² Na škále od 1 do 10 získal v diváckém průzkumu zpravodajský kanál ČT24 průměrné hodnocení 8,8.

⁵³ Z rozhovoru s Marcelou Augustovou 10. 6. 2020.

⁵⁴ *Kodex České televize*, 2003. In: *Česká televize* [online]. Praha [cit. 23. 7. 2020]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/kodex-ct/cl-5-pece-o-informace-ve-zpravodajstvi-a-aktualni-publicitice/>.

během mimořádných situací. Ukázalo se to i během nynější krize. Zpočátku dominoval zpravodajský servis, přinášení nejnovějších čísel, vládních opatření, příběhů nakažených a příběhů ohrožených (příspěvky o nedostatku ochranných pomůcek v první linii). Ať už byly dílčí úvahy narátorů jakékoli, všichni si uvědomovali vlastní odpovědnost a dosah zpravodajství, které dennodenně předkládali a předkládají veřejnosti: čím větší intenzita (čím víc minut v hlavní zpravodajské relaci), tím větší dopad. „*Tady někde začíná být ten moment, kdy lidi si uvědomí nejenom, že se něco děje, ale začnou se podle toho chovat. Fakt si nemyslím, že změna chování společnosti byla ať už na základě vyhlášení nouzového stavu, nebo na základě nějaké ne úplně přesvědčivé tiskovky, ať už ne úplně přesvědčivé působícího premiéra, nebo ne úplně přesvědčivé působícího ministra zdravotnictví. Já si myslím, že v tomhle to bylo opačně. (...) To bylo to, jaký obrovský důraz, pro mě jako novináře zcela pochopitelný zpravodajský důraz, tomu dala média a hlavně teda ta média, která vysílají ty velké večerní televizní zprávy.*“⁵⁵ Měl být vysílatel veřejné služby od začátku kritičtější? Převažuje v době celonárodní tísně (resp. globální krize s dopadem na celé státy) nějaký vyšší princip, který velí neoslabovat pozici vlastních autorit, jež vydávají nařízení o ochraně veřejného zdraví? A zároveň zůstat tak daleko od propagandy, jak jen si každý dovede představit?

Nevyřčené myšlenky pravděpodobně ovlivňovaly tvorbu mnohých žurnalistů během referování o pandemii. Implicitní rozvahy ale v rozhovorech zhmotnil jen zlomek narátorů. „*Kolikrát jsme seděli a říkali si: ‚Co za tím je, nejsme tady už fakt jen jako nějaký loutky pro něco jiného?‘ I tohle jsme řešili. Myslím, že teď je ta doba, kdy jsme nalomení – nejen novináři, ale i veřejnost – v tom, co teda, jestli všechna ta opatření byla v pořádku.*“⁵⁶ Domnívám se, že téma role médií v době krize je nyní znovu otevřeno, jakkoliv mnohovrstevnatý může být už jen samotný pojem krize a jakkoliv odlišné mohou být představy o tom, zda byl koronavirovými událostmi zcela naplněn. Je to období nejistoty? Je to zlomová éra? Doba, kdy je třeba rozhodnout, co dál? Na konci krize bude změna. A bude také prostor pro důkladnou obsahovou analýzu vysílaného zpravodajství, která může změnit přístup ke krizi příští. Určitě nezmění odpověď na otázku, zda mají být vláda a státní úřady pod kritickým drobnohledem médií, může ale nabídnout komplexnější zhodnocení dopadu na respektování nařízení autorit, případně posilování či oslabování klíčové role vlády jako takové.

Závěr

Pandemie covidu-19 výrazně zasáhla do životů lidí na celé planetě. V době pořizování rozhovorů pro tento text se oběti počítaly na statisíce, teď jsou to čtyři miliony. Číslo nelze marginalizovat ani v globálním měřítku téměř osmi-miliardové populace. Hrozba představovala bezprecedentní výzvu i pro média.

⁵⁵ Z rozhovoru s Lubošem Rosím 12. 5. 2020.

⁵⁶ Z rozhovoru s Leou Surovcovou 11. 5. 2020.

Lidé s příchodem krize očekávali zpravodajství, které jim pomůže zorientovat se v záplavě čísel a vládních nařízení, chtěli odpovědi na otázky, jak se mají chovat, případně kdo jim pomůže a kdy. Toho si novináři byli vědomi – stejně jako zodpovědnosti za nešíření paniky.

Z rozhovorů s deseti redaktory a moderátory ČT vyplynulo, že si žurnalisté s určitým odstupem uvědomili, že sedí ve vlaku rozjetém zběsilou rychlostí; hodnoceno zpětně by ho bývali zřejmě dřív přibrzdili. Pohled z bočního okénka na rychle se míhající události ale postupně obohatili i o výhled dopředu, ohlédnutí dozadu a nakonec i pohled z výšky na vlak samotný. Jedním z dílčích, praktických dokladů tohoto vývoje je třeba ústup od prezentace souhrnného počtu všech odhalených případů nákazy koronavirem v Česku k výstižnějšímu údaji o aktuálně nakažených; první číslo totiž nikdy neklesne... Z rychlíku se stal spěšný spoj a nakonec vlak osobní, častěji zastavující a poskytující prostor k zamyšlení. Na takových zastávkách bylo možné hledat i dobré zprávy a příběhy úspěchů v boji s epidemií.

Pokud novináři o vlastní práci pochybovali, vždy také byli ochotni její výsledky hájit. Příběh ke známé Churchillově charakteristice demokracie je snad patetický, ale výstižný: Naše zpravodajství možná bylo tím nejhorším, ovšem mimo všechna ta ostatní.⁵⁷

Provedený výzkum charakterizuje skutečnost, že zkoumal nehistorickou událost. Nehistorickou v tom smyslu, že se stále ještě vyvíjela, což ostatně platí doteď, a patřila mnohem víc do přítomnosti než do nedávné minulosti. Vykreslovat nějakou událost jako závažnější a dramatictější, než odpovídá skutečnosti, lze jistě oprávněně nazvat přeháněním. Na druhou stranu mapovat neznámé, a tudíž nepředvídatelné riziko, o němž mluví celá populace, to je jistě pochopitelné. Oslovení novináři oscillovali mezi bojem proti strachu a informováním o strachu.

Pokud stát na základě nynějších zkušeností přepisuje pandemické plány, mohly by stejné události přispět i k redefinování vnitřních směrnic mediálních domů, nebo ještě lépe vyústit přímo ve zpracování konkrétních instrukcí platných pro výrobu zpravodajství v době ohrožení veřejného zdraví. *Kodex České televize* obsahuje několik ustanovení věnovaných kritickým situacím.⁵⁸ Jsou nadmíru obecná a velmi zjednodušeně konstatováno kladou důraz na to, aby takovou situaci televize nepodcenila. Během nynější krize ale vyvstal problém přesně opačný.

⁵⁷ „V tomto světě hříchů a trápení už bylo mnoho vyzkoušeno mnoho způsobů vládnutí a další teprve budou. Nikdo nepředstírá, že demokracie je dokonalá nebo vševedoucí. Vlastně bylo řečeno, že demokracie je tím nejhorším způsobem vládnutí až na všechny ty ostatní, které už byly vyzkoušeny.“ (Winston Churchill, 11. listopadu 1947; podle <https://winstonchurchill.org/resources/quotes/the-worst-form-of-government/>)

⁵⁸ Za kritické situace považuje zejména válečné konflikty, teroristické činy, násilné střety, přírodní katastrofy, technologické nebo dopravní havárie. Šíření nakažlivé nemoci explicitně nezmiňuje.

Vzletně a obecně formulovaný kodex jistě bude platit za všech okolností, ale nemusí se v každé situaci stát použitelným vodítkem. Místo nenapadnutelných univerzálních moudrů je třeba pro každou situaci zkonzipovat soupis jasných doporučení, která se mohou průběžně aktualizovat. Koho se ptát, jaké dotazy pokládat, jaké zdroje používat, co je žádoucí natáčet a zobrazovat, kdy je vhodné častěji rekapitulovat dosavadní vývoj, než akcentovat denní události – to jsou jen některé z aspektů, které by měly být v odlišné krizi odlišně vymezeny. Ačkoli všichni narátoři v rozhovorech zmiňovali nejistotu, nikdo explicitně nehledal inspiraci, pomoc či pomyslnou kotvu v jakýchkoli psaných, sdílených a respektovaných pravidlech. Dost možná proto, že žádná použitelná ani neexistovala.

Vztah tradičních médií k sociálním sítím, které novináři sledují,⁵⁹ by mohl být také upraven – obzvlášť v krizových situacích. Klasická média, definovaná mimo jiné menším stupněm závislosti na internetu, pohlíží na sociální sítě s oprávněným pocitem ohrožení své vlastní pozice. Odmítají se přitom smířit s popularitou nových informačních kanálů i z toho důvodu, že dosud nepodléhají srovnatelné regulaci a že publikovat na nich nevyžaduje v zásadě ani čas, ani odbornou erudici, na což sama tradiční média musejí vynakládat největší prostředky. Evoluci ale nezastaví, místo toho ji vlastním přičiněním urychlují. Logickou snahu vymezit se precizním a spolehlivým zpravodajstvím a udržet si věrné publikum doplňují obsedantní potřebou nonstop sledovat paralelní svět na sociálních sítích a tamní trendy zrcadlit ve vlastním obsahu. Byť s náležitou péčí upravené, nezřídka dokonce uvedené na pravou míru, získávají „zprávy“ ze sociálních sítí váhu, která jim nenáleží.

Dosud jsme v souvislosti s pandemií covidu-19 svědky jen průběžného vyhodnocování toho, co se děje, nikoli ucelené analýzy. Čekáme na nějaký konec, který by posílil relevanci poptávaného rozboru, ať už bude takový konec čistě medicínský (díky postupu očkování nebo dostatečné imunizaci velké části populace), anebo půjde o konec v důsledku většinové společenské shody na tom, že jsme se s virem naučili žít. Bez zavřených škol, zato s otevřenou myslí.

⁵⁹ Nejsou míněny samotné profily tradičních médií na sítích a snaha o komunikaci vlastního obsahu těmito kanály.

Použité zdroje / References

ABRAHAM, Thomas, 2010. The Price of Poor Pandemic Communication. *British Medical Journal*. 340(7759), 1307.

ABRAMS, Eliss, M.A. Matthew GREENHAWT, 2020. Risk Communication during COVID-19. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*. 146(8), 1791–1794.

BOCCACCIO, Giovanni, 2017. *Dekameron*. Vydání v Odeonu páte. Praha: Odeon. ISBN 978-80-207-1776-4.

CASERO-RIPOLLÉS, Andreu, 2020. Impact of Covid-19 on the media system. Communicative and democratic consequences of news consumptions during the outbreak. *El profesional de la información*. 29(2), 1-11.

CUSHION, Stephen, 2012. *Television Journalism*. London: Sage. ISBN 978-1446207413.

Kodex České televize, 2003. In: *Česká televize* [online]. Praha [cit. 19. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/kodex-ct/cl-5-pece-o-informace-ve-zpravodajstvi-a-aktualni-publicistice/>.

KRASTEV, Ivan, 2020. *Už je zítra? Aneb jak pandemie mění Evropu*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4647-3.

Obavy veřejnosti o zdraví spojené se šířením koronaviru a finanční situace domácností – Naše společnost – speciál – červen 2020, 2020. In: *Centrum pro výzkum veřejného mínění* [online]. Praha, 10. 7. 2020 [cit. 19. 4. 2021]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/5229-obavy-verejnosti-o-zdravi-spojene-se-sirenim-koronaviru-a-financni-situace-domacnosti-nase-spolecnost-special-cerven-2020>

Rozhovory

Rozhovor autora s Karlem Rožánkem 3. 5. 2020.

Rozhovor autora s Petrem Vaškem 5. 5. 2020.

Rozhovor autora s Leou Surovcovou 11. 5. 2020.

Rozhovor autora s Lubošem Rosím 12. 5. 2020.

Rozhovor autora s Richardem Samkem 14. 5. 2020.

Rozhovor autora s Hanou Vorlíčkovou 16. 5. 2020.

Rozhovor autora s Michaelou Novákovou 17. 5. 2020.

Rozhovor autora s Denisou Kotkovou 17. 5. 2020.

Rozhovor autora s Martinem Řezníčkem 3. 6. 2020.

Rozhovor autora s Marcelou Augustovou 10. 6. 2020.

O autorovi

Mgr. et Mgr. Jan Šenkýř, absolvent studijního oboru Orální historie – soudobé dějiny na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Jeden z editorů Událostí, hlavní zpravodajské relace České televize.

E-mail: senkyr@me.com

Lamentační narativ a exaltovaná sebe prezentace v orálně-historických rozhovorech s hudebníky na volné noze během pandemie koronaviru

Přemysl Vacek

Abstrakt

Příspěvek se zabývá dopady pandemie koronaviru SARS-CoV-2 na profesní a osobní život hudebníků na volné noze. Během orálně-historického výzkumu navazujícího na dřívější projekt (diplomová práce) jsem se zaměřil především na způsoby, kterými jsou tyto dopady reflektovány aktéry historicky poučené interpretace staré hudby. Emotivně vyhocené reprezentace složité profesní i osobní situace, související s protikoronavirovými opatřeními, často nabývají lamentačního charakteru, v němž narátoři zdůrazňují svou roli oběti. Text přináší i pohled tazatele – insidera na specifika vedení orálně-historických rozhovorů v době pandemie.

Abstract

This paper deals with the effects of the coronavirus SARS-CoV-2 pandemic on the professional and personal lives of freelance musicians. During oral-historical research following the previous project (diploma thesis), I focused mainly on the ways in which these impacts are reflected by the actors of historically informed performance of early music. Emotionally tense representations of complex professional and personal situations related to anti-coronavirus measures often take on a lamentation character, in which narrators emphasize their role as victims. The text also contains the view of the interviewer – an insider on the specifics of conducting oral-historical interviews during the pandemic.

Klíčová slova: Historicky poučená interpretace; HPI; hudba; koronavirus; umělci na volné noze; orální historie.

Key words: Historically informed performance; HIP; music; coronavirus; freelancers; oral history.

Atak virové epidemie COVID-19 postavil českou scénu historicky poučené interpretace před zásadní předěl přerušující její dosavadní vývoj. Od 13. března 2020 byl Usnesením Vlády České republiky „z důvodu ohrožení zdraví v souvislosti s prokázáním výskytu koronaviru“¹ vyhlášen nouzový stav, provázený zákazem hromadných společenských akcí. Během několika dnů byly prognózy společenství neformalizovaných hudebníků zpochybněny, ne-li vyvráceny. Jejich

¹ Usnesení Vlády České republiky ze dne 12. března 2020 č. 194. Navštíveno 1. 4. 2020. [Online] Dostupné z URL: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABMNHPPBSV>.

nadějným vyhlídkám se postavila do cesty hrozba světové epidemie, již česká politická reprezentace čelila tvrdými mimořádnými ochrannými opatřeními. Ultimátní omezení sociální interakce v tomto období pravděpodobně zabránilo rychlému šíření viru, zároveň však zásadně podvázalo společenský, ekonomický a kulturní život.

Jako autor diplomové práce *Barokáři – historicky poučená interpretace staré hudby v Česku očima jejích aktérů*², obhájené v únoru 2020, jsem byl o měsíc později vystaven řadě otázek. K zásadnímu předělu v životě těchto hudebníků jsem se mohl postavit dvěma způsoby. Časově ohraničit text práce koncem roku 2019, anebo dále pokračovat ve výzkumu a zaznamenat změny, které v profesním i osobním životě barokářů způsobila pandemie Covid-19. Vybral jsem si možnost pracnější a lákavější, tedy navázat na základní korpus rozhovorů k diplomové práci o barokářích a provést další sérii rozhovorů, tentokrát jasně zacílených na jejich prožívání tohoto nelehkého období.

Poslední kapitola zmiňované diplomové práce se zabývala prognózami hudebníků historicky poučené interpretace. Pohled do budoucna se jim zpravidla jevil jako velmi nadějeplný – po mnoha letech strávených v prostoru mezi alternativou a undergroundem³ klasické hudby v Čechách se jim podařilo etablovat svůj interpretační přístup a zdálo se, že zdárnému vývoji oboru a jejich osobních kariér se nic nemůže postavit do cesty. Jedním z následků vpádu koronavirové pandemie se stal zákaz hromadných akcí a významné omezení sociálních kontaktů⁴ – tedy to, co hudebníci bezpodmínečně potřebují k výkonu svého povolání. Ztráta možnosti koncertovat, nahrávat a zkoušet pro ně (i přes dočasné úlevy

² VACEK, Přemysl: *Barokáři. Historicky poučená interpretace staré hudby v Česku očima jejích aktérů*. Magisterská diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, pracoviště Orální historie – soudobé dějiny, 2020. Tato práce představuje společenství hudebníků zabývajících se specifickým přístupem k hudbě starších slohových období – historicky poučenou interpretaci. Sleduje vznik a vývoj profesionální scény historicky poučené interpretace a její komunity a na základě analýzy a interpretace orálně historických rozhovorů postihuje změny v tomto prostředí a jejich odraz ve vnímání profese a života aktérů.

³ Alternativou a undergroundem v období státního socialismu v Čechách se zabývá např.: ALAN, Josef. *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001, str. 9–59. Vzhledem k podobnosti postavení historicky poučené interpretace staré hudby a alternativních směrů populární hudby na přelomu 80. a 90. let 20. století je možné odkázat na: VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha: Academia, 2010, str. 48–59.

⁴ „Vláda zakazuje s účinností ode dne 13. března 2020 od 6:00 hod. divadelní, hudební, filmová a další umělecká představení, sportovní, kulturní, náboženské, spolkové, taneční, tradiční a jim podobné akce a jiná shromáždění, výstavy, slavnosti, poutě, přehlídky, ochutnávky, trhy a veletrhy, vzdělávací akce, a to jak veřejné, tak soukromé, s účastí přesahující ve stejný čas 30 osob, a to do odvolání tohoto mimořádného opatření.“ Zdroj: Zákon č. 72/2020 Sb., Usnesení vlády České republiky ze dne 12. března 2020 č. 19. Navštíveno 25. 3. 2021. [Online] Dostupné z URL: https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Opatreni-o-zakazu-poradani-kulturnich-sportovnich-a-dalsich-akci-s-ucasti-nad-30-osob_1.pdf.

a finanční kompenzace) znamenala nejen nucenou nečinnost a ztrátu výděлку, ale též enormní psychickou zátěž a v mnoha případech zpochybnění smyslu života. Spolu se znejistěním budoucnosti těchto hudebníků bylo třeba doplnit poslední kapitolu tak, aby odrážela aktuální stav a zaznamenala profesní a životní zlom zapříčiněný vpádem epidemie.

Je třeba uvést, že hudebníci historicky poučené interpretace jsou součástí širší skupiny umělců na volné noze, kteří patří mezi osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ). Jako takoví jsou placeni jen za práci, kterou bezprostředně vykonají na základě smluvního závazku zakotveného v podmínkách smlouvy nebo ústní dohody. Nejsou zaměstnanci žádné formální organizace, nepožívají zaměstnaneckých výhod a benefitů⁵. Ze svého výděлку mají povinnost odvádět za sebe daň z příjmu a sociální a zdravotní pojištění. V případě mimořádné události (například epidemie), kdy je pořádání hromadných akcí zakázáno nebo omezeno, se okamžitě ocitají bez možnosti výděлку ve svém oboru.

Vzhledem k absenci sjednocující organizační struktury hudebníků na volné noze je poměrně překvapivé, že se pro ně již na začátku koronavirové krize podařilo prosadit některé časově limitované úlevy a státní podpory. Půlroční odpuštění plateb sociálního a zdravotního pojištění a téměř tříměsíční finanční podpora OSVČ (kompenzační bonus od 13. března do 8. června 2020 a další od 5. října 2020) postižené skupině významně pomohly vypořádat se s náhlým pracovním i ekonomickým propadem a související psychickou zátěží.

Z hlediska orálně-historické praxe probíhaly koronavirové rozhovory za méně komfortních okolností, než základní korpus rozhovorů provedený v letech 2018–2019. Některé jsem realizoval v netradičním prostředí, časové tísní a během nouzového stavu, kdy bylo osobní setkávání hodnocené jako nebezpečné z důvodu nákazy a většina shromažďovacích míst byla znepřístupněna. Na druhou stranu někteří narátoři vlivem dlouhodobé sociální distance vítali jakékoliv osobní setkání, jejich výpovědi jsou emotivní a vyjadřují bezprostřední prožitky společenské i osobní krize. Pro rozhovory jsem zvolil formu polostrukturovaných interview s akcentem na prožívání aktuálního období. Od května do prosince 2020 jsem pořídil třináct rozhovorů s hudebníky na volné noze, především příslušníky skupiny aktérů historicky poučené interpretace staré hudby.

Širší vhléd do škály lamentačních narativů nabídl medializace příběhů a názorů neformalizovaných hudebníků prostřednictvím interview v tisku a internetových periodikách.⁶ Během prvních měsíců koronavirové epidemie se

⁵ Například placená dovolená, pracovní prostředky a pomůcky, stravenky, závodní stravování, firemní vozidlo, počítač, mobilní telefon, jazykové a jiné kurzy, penzijní připojištění, příspěvky na dovolenou, bydlení, dopravu, sick days, třináctý (a další) plat atp.

⁶ Kupříkladu: Z opery na kasu. Deník hudebnice, kterou koronavirus připravil o práci. Monika Jägerová, *a2larm*, 6. 4. 2020. Navštíveno 25. 3. 2021. [Online] Dostupné z URL: <https://a2larm>.

díky iniciativě několika významných uměleckých osobností podařilo zviditelnit tíživou situaci dosud společensky nereflektované skupiny, způsobenou zákazem koncertní činnosti.⁷ Mediální prostor byl poskytnut těm, kteří se rozhodli ohroženým hudebníkům pomoci organizováním finanční podpory; pozornosti se dostalo i několika praktickým muzikantům, kteří krátce po vyhlášení prvního nouzového stavu přestoupili z pódii přímo do pokladen supermarketů, pustili se do rozvážky jídla, poštovních balíků nebo našli okamžité uplatnění v podobném příležitostném zaměstnání.

Náhlé znemožnění práce, výpadek příjmů a nezřídka i pocit ztráty životního smyslu významně ovlivnily charakter výpovědí narátorů v tomto výzkumu. Je to pochopitelné – hlavním a často jediným tématem rozhovorů byl vpád celosvětové pandemie do života aktérů historicky poučené interpretace. Tematické zacílení na koronavirové období rozpoutalo lavinu lamentačních projevů a přepjatých sebe prezentací, odhalujících škálu devastačních důsledků této pandemie v prostředí klasických hudebníků. Otázkou je, jak se k těmto projevům postavit – jak posuzovat, zda zobrazují subjektivitu daných narátorů, nakolik odrážejí vyhocené celospolečenské narativy rezonující českým veřejným prostorem a do jaké míry přebírají (jim blízké) vzorce tradičních kulturních reprezentací ze starších vrstev historického času⁸.

Tento text rozvíjí jedno z témat závěrečné kapitoly chystané monografie o hudebnících české historicky poučené interpretace, na něž se v zájmu širší perspektivy uchopení koronavirové problematiky této komunity nedostalo. To je také jeden z důvodů, proč zde nepodávám zprávu o svém orálně-historickém výzkumu mezi neformalizovanými hudebníky jako celku, ale soustřeďuji se jen na jeho reprezentační výseč – lamentační narativ⁹. Nářek starozákonního

cz/2020/04/z-opery-na-kasu-denik-hudebnice-kterou-koronavirus-pripravil-o-praci/. Nebo: Houslistka Simona Tydlitátová: Hraní je velká nejistota a dělá se opravdu jen z lásky k hudbě. *Novinky.cz*, 19. 5. 2020. Navštíveno 12. 11. [Online] Dostupné z URL: <https://www.novinky.cz/zena/styl/clanek/houslistka-simona-tydlitatova-hrani-je-velka-nejistota-a-dela-se-opravdu-jen-z-lasky-k-hudbe-40323907>. Nebo: Kultura kvůli koronaviru neumře. Ale umělci to odskákali. Rozhovor s Václavem Luksem pro *Český rozhlas 5*, 27. 8. 2020. Navštíveno 10. 12. 2020. [Online] Dostupné z URL: https://dvojka.rozhlas.cz/vaclav-luks-kultura-kvuli-koronaviru-neumre-ale-umelci-odskakali-8281227?fbclid=IwAR3LDtnDSFnAPGUR3qektU3ly4QVVJI6KAqabY_5KvwnmOSZcTz2EfavHqk#player=on.

⁷ Patří k nim například vedoucí souboru Collegium 1704 dirigent a cembalista Václav Luks, dirigenti Jakub Hrůša, Tomáš Netopil, pěvec Adam Plachetka, hornista a dirigent Radek Baborák a další.

⁸ Zde ze starozákonního Jeremiášova pláče jako důležitého inspiračního zdroje hudební kultury renesanční a barokní hudby.

⁹ Ve výpovědích hudebníků historicky poučené interpretace v čase pandemie shledávám paralely k svědectví o utrpení jeruzalémského lidu po dobytí babylonskými vojsky 587 př. n. l., jak je poetickou formou zaznamenal starozákonní prorok Jeremiáš (*Lamentationes Jeremiae Prophetae*). Vyvrácení dosavadního způsobu života a nejistá budoucnost následkem přírodní či společenské katastrofy vyvolává v postižených podobné pocity a vede je (i přes kulturní propast dvou a půl

proroka Jeremiáše nad vyvráceným Jeruzalémem jako frekventované téma v hudbě starších slohových období¹⁰ tak získává ve výpovědích dnešních neformalizovaných hudebníků nový aktuální rozměr.

*Nikdy jsem si nemyslel, když jsem seděl v karanténě, že budu mít stejný pocit, jako měl barokní člověk za moru. Ale měl jsem ho. Říkal jsem si, tam je mor všude, dýmějový. Nemyslel jsem si, že zažiju ten pocit, že nemůžu ven, abych se nenakazil. Že můžu umřít.*¹¹

Šok je termín nejlépe vystihující změt' pocitů, které v březnu 2020 prožívali hudebníci historicky poučené interpretace při vyhlášení nouzového stavu. Byli si dobře vědomi svého postavení. Na rozdíl od většiny českých klasických hudebníků nebyli zaměstnanci žádné formální státem finančně zajištěné kulturní organizace, která by jim po dobu jejich nucené nečinnosti vyplácela alespoň část platu a odváděla za ně povinná pojištění. Obavy z budoucnosti provázely strach z nákazy, především v souvislosti s katastroficky medializovanou situací v Itálii. Hudebníci kulturně orientovaní na starší symbolické systémy vnímali epidemii koronaviru jako ekvivalent moru. Prvními reakcemi se proto staly zmatek a strach.

*Televize byla plná těch informací. Tam byly rakve v několika vrstvách na sebe nakupený, že nemají kam to dávat. Těch mrtvých strašný množství. Tak člověk na to úplně zíral, jako že to je totální apokalypsa. To je mor. To je jako ve středověku. Úplně jsem takový z toho měla pocit. Že prostě – tak, a teď pro nás přišel mor a jsme všichni v háji. [...] A přežijou jenom ti nejsilnější.*¹²

Apokalyptická atmosféra, prostupující celou společností, nalezla v muzikantech zabývajících se historickou hudbou vnímavé adresáty. Hluboký ponor do prožívání dobové hudby, který zakoušeli jako její interpreti, se smísil s přesahy do mimohudebních historických reálií, představovaných atributy „staré doby“ (*mor; konec světa*) evokujících utrpení, smrt, zánik. Tyto termíny ve výpovědích narátorů doplňují další často užívané symbolické výrazy jako *středověk* či *temno*. Jejich konotace jako krutost, špína, necivilizovanost, nemoci, bezvýchodnost,

tisíce let) k srovnatelným reprezentacím krizové situace. Termín „lamentační narativ“ se mi jevil jako výstižný i vzhledem k orientaci dnešních interpretů historické hudby na artefakty starších slohových období, mezi které Kniha Pláč i její pozdější četná hudební zpracování patří.

¹⁰ Kniha Pláč (Jeremiášův pláč) je součástí Starého zákona. Především v období renesance a baroka se tyto texty staly vyhledávanou předlohou pro zhudebnění mnoha autorů (G. P. da Palestrina, T. Tallis, T. L. da Victoria, J. D. Heinichen, J. D. Zelenka a mnoho dalších). Kniha Pláč v českém překladu na On-line Bible. Navštíveno 1. 4. 2021. [Online] Dostupné z URL: <https://onlinebible21.cz/bible.php?kniha=plac>.

¹¹ Rozhovor Přemysla Vacka s Robertem Hugem (varhaník, hudební vědec), 23. 8. 2020, Praha.

¹² Rozhovor Přemysla Vacka s Michaelou Šrúmovou (zpěvačka), 26. 10. 2020, Praha.

nesvoboda, útlak, byly adekvátní k aktuálně prožívanému období vzhledem k jeho vnímané nebezpečnosti a společenské prezentační přepjatosti.

*A najednou na mě padnul takovej pocit, že jsem viděl ty scénáře katastrofický, jak tady v Praze to vymře a jak zbytky lidí chodí po sídlišťích, po těch odpadkách, sbírají někde zbytky potravin... A tak já jsem si říkal, co budu dělat – s tím cembalem tady, takovej zombie svět kolem a já s cembalem. A teď jsem viděl, jak tím projdou akorát takový ty ramenatý lidi, akční, který se nějak chytí.*¹³

Aktéry historicky poučené interpretace je možné považovat za příslušníky skupiny mentálně situované současně do více historických kulturních rovin – stojí rozkročení mezi přítomností a historickými vrstvami vzniku provozované hudby. Prostřednictvím umělecké imaginace a zkušenosti z objevování hudební praxe minulosti propojují kulturně sedimentované vrstvy dobové hudby se současností a umisťují je do stejného historického horizontu.¹⁴ I vzhledem k tomu, že jejich zájem jen výjimečně přesahuje rámec cíleného profesního zaměření je zřejmé, že se nicméně jedná o skupinu pevně zasazenou v kulturním prostoru současnosti.¹⁵ V této souvislosti je třeba si připomenout specifickou formu jejich narativu odkazující k soudobým akčním či postapokalyptickým artefaktům, především k výstupům vizuální kultury. Inspirace katastrofickými, akčními nebo zombie filmy (literaturou), případně světem počítačových her, je zde patrná. Emotivní scéna, zasazená v představách hráče na subtilní historický instrument do postpandemického pražského sídliště, vyjadřuje jeho vědomí nepřipravenosti na takto mezní situace. Celý život se hudebně vzdělával, trávil nekonečné hodiny cvičením na svůj nástroj a nyní se v konfrontaci s očekávaným novým společenským řádem cítí se svými náhle neupotřebitelnými znalostmi a dovednostmi slabý a bezbranný.

*Kromě nějakého vnitřního stresu, který proběhl především na jaře, když ta epidemie přišla a nikdo nevěděl, co se děje, já jsem hned po Francii musel být dva týdny v karanténě. A teď člověk řešil, jak pojezu domů z letiště, abych se s nikým nepotkal, někoho nenakazil, jsem v té karanténě, tak půjdu pěšky a musím se držet od všech hrozně daleko. A bylo to všechno jako v akčním filmu.*¹⁶

¹³ Rozhovor Přemysla Vacka s Filipem Dvořákem (cembalista, ladič a intoner), 10. 11. 2020, Praha.

¹⁴ Problematikou nelineárně organizovaného historického času, kde se v současnosti setkávají různé vrstvy minulosti, se zabýval německý historik Reinhardt Koselleck ve své teorii víceúrovňové časovosti (Multiple Temporalities). Historický čas se zde projevuje jako „několik vrstev času různého trvání a odlišného původu, které jsou přítomné a účinné zároveň.“ KOSELLECK, Reinhardt. *Zeitschichten: Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003, str. 9. Problematiku Multiple Temporalities u Kosellecka shrnuje JORDHEIM, Helge. Against periodization: Koselleck's Theory of Multiple Temporalities, *History and Theory*, 51 (2012), s. 151-171.

¹⁵ Navzdory přízvisku „barokní lidé“, kterému byli dříve často, zvláště ze strany klasických muzikantů, vystavováni.

¹⁶ Rozhovor Přemysla Vacka s Jaromírem Noskem (zpěvák), 26. 11. 2020, Wrocław, Polsko.

Začátek pandemie zastihl narátora v uměleckém angažmá ve Francii, která v tomto období patřila mezi země nejpostiženější koronavirovou nákazou. Vzhledem ke kolektivnímu charakteru vykonávané činnosti a stylu mediálních referencí předpokládal, že je s nejvyšší pravděpodobností jedním z nakažených. Zmatené pocity, způsobené přesvědčením o vlastní nebezpečnosti, jej donutily podstoupit pěší cestu napříč Prahou a vyhledat prázdný byt, v němž v izolaci strávil další dva týdny karantény.

Notabene teď člověk se tomu nevyhne. pustíš si rádio, všude to hlásej, televize, můj muž už z toho má úplně paranoi. Ten se ráno vzbudí, první, co udělá, že si vezme do ruky mobil a než aby mi řekl dobrý ráno, tak hned hlásí, kolik je novej počet nakažených. Pořád, 24 hodin denně, poslouchá zprávy, co se zase stalo, kolik lidí zase umřelo. Nedokáže se vůbec oprostít od toho, aby furt shromažďoval informace. A já naopak mu říkám: ,Neříkej mi to, já to nechci vědět. Já nechci, aby se můj mozek zabýval jenom koronavirem. Já musím mít něco pozitivního v životě. To nejde, abych furt přemejšlela – Jo, lidi, mrtví, umírají, ventilátory... ‘¹⁷

U umělců, jejichž svobodomyslnost je posilována i neukotveností pracovního vztahu s formální organizací, je patrný (jak vyplývá z předcházejícího výzkumu k diplomové práci¹⁸) silný emoční vztah k jejich zaměstnání a společenství, jímž jsou obklopeni. Pracovní náplň hudebníka na volné noze obnáší časté cestování a delší pobyty mimo domov. Dlouhodobé uzavření v malém prostoru bytu spolu s blízkým člověkem, s nímž si za normální (neepidemické) situace narátorka snadno dokáže najít společnou řeč, se v nenormální (epidemické) době mění ve zkoušku trpělivosti a odolnosti vztahu. Deficit pozitivních zpráv, zvláště během první koronavirové vlny, byl pro úspěšnou zpěvačku devastující. Mediální „masáž“ je znásobena obsesí jejího manžela a umocněna nejistotou vlastní budoucnosti; nadějné zprávy nemají odkud přijít.

Zase na druhou stranu je pravda, to si pamatuju z těch začátků, ta naše profese, hudba, má tu nevýhodu, že po nás nic hmatatelného nezůstává. [...] To znamená, že je trošku virtuální ten pocit, že jsme potřeba a někdo nás chce a někdo nás má rád a někdo je rád z toho, že něco vyprodukuje. To je vágní. Lidi nám zatleskají a je to skvělý, ale za týden už o tom člověk neví.¹⁹

Mezní pandemická situace otevřela staré pochybnosti, dávno potlačené obecným společenským uznáním zastávaného interpretačního názoru a osobními úspěchy. Prchavost výsledku snažení hudebníka si žádá být stále obnovována. Nejen

¹⁷ Rozhovor Přemysla Vacka s Michaelou Šrúmovou (zpěvačka), 26. 10. 2020, Praha.

¹⁸ VACEK, Přemysl: *Barokáři*.

¹⁹ Rozhovor Přemysla Vacka s Janem Krejčou (theorbista, loutnista), 8. 5. 2020, Praha.

v mysli posluchače je koncert týden po vyslechnutí zapomenut. Hudba, nezní-li, jako by nebyla. Pro hudebníka je právě ono opakované koncertování připomínáním a obnovováním vědomí vlastní potřebnosti. Kontakt s živým publikem je spolu se zákazem činnosti zapominán a vracejí se pocity zbytnosti, spojené s profesními začátky narátora.

Když se něco stane, přijde nějaká epidemie nebo někde je potřeba ušetřit, tak samozřejmě kultura je jedním z prvních oborů, které je možné zavřít a ta společnost nějaký čas bude fungovat dál.²⁰

Jak dlouho může fungovat společnost bez živé kultury, aniž by byla narušena její integrita, nevíme. Okamžitý dopad pocitů kulturní odvětví závislá na přítomnosti publika – a především lidí, jejichž životní náplň a obživa je založena na pravidelném kulturním provozu. Prvořadě obětování této oblasti lidského konání odhaluje narátorovu vlastní zranitelnost a prohlubuje v něm pocit jeho nepodstatnosti pro fungování společnosti.

Kontrastní etapou se pro hudebníky stalo léto 2020, tedy období mezi jarním a podzimním nouzovým stavem. Protikoronavirová opatření se zmírnila, koncertní činnost byla obnovena (byť za striktních bezpečnostních podmínek), nic nebránilo vycestovat do zahraničí, což hudebníkům poskytlo možnost účinkovat i na koncertech mimo Českou republiku. Navzdory mnoha varovným hlasům převládá ve společnosti názor, že epidemie skončila. Přání se stalo většinově sdílenou vírou.

Rychle přestalo temno. Najednou se mohlo všechno, mohli jsme se scházet, cestovat, mohlo se dělat, co jsme chtěli. A naopak bylo spoustu práce. [...] A potom, s blížícím se koncem léta a v září, najednou jsem měl úplně plnej kalendář a vlastně jsem nevěděl, co s tím. Už jsem i odmítal, protože jsem měl na některý termíny několik nabídek.²¹

O to větší rozčarování přišlo v říjnu s příchodem druhé vlny koronaviru a vyhlášením podzimního nouzového stavu.²²

Dlouho to vypadalo tak, že možná něco přijde, ale to zmákneme, to už známe, všichni už jsme se s tím smířili, máme zajetý systémy, roušky, dezinfekce, fungujeme a nemuselo by se nic zhoršit. Protože proč by se mělo něco zhoršit, když budeme všichni dodržovat to, co už dávno známe. Tak by nemusel být až tak závažný důvod, aby to dosáhlo

²⁰ Rozhovor Přemysla Vacka s Jaromírem Noskem (zpěvák), 26. 11. 2020, Wrocław, Polsko.

²¹ Rozhovor Přemysla Vacka s Filipem Dvořákem (cembalista, ladič a intonér), 10. 11. 2020, Praha.

²² Usnesení Vlády České republiky ze dne 30. září 2020 č. 957. Navštíveno 1. 4. 2020. [Online] Dostupné z URL: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABTXK4WF6>.

*takových rozměrů. A najednou se něco, nevím co, zvrtno. Není mi to moc jasný. Jestli mezi nějakou mládeží, kluby nebo diskotéky, se něco takovýho rozeslo. Není mi to jasný úplně.*²³

V době realizace tohoto rozhovoru (konec října 2020) bylo již zřejmé, že letní uvolnění protiepidemických opatření bylo předčasné. V souvislosti s blížícími se volbami do Senátu ČR a zastupitelstev krajů se hlavním vodítkem rozhodování politiků staly nálady a přání v té době lockdownem unaveného a nespokojeného obyvatelstva. Trend posílila protichůdná mediální vyjádření odborníků²⁴, z nichž si každý občan mohl vybrat názor nezávisle na jeho relevantnosti.²⁵ Z výroku narátorky vyplývá její snaha nalézt jakési externí selhání části společnosti (*mládež, kluby nebo diskotéky*), které by pro ni zdůvodnilo druhou vlnu koronaviru a jí samé poskytlo alibi na letní období, kdy, jak sama na jiném místě rozhovoru uvádí, zcela podlehla euforii ze zdánlivého konce epidemie. Ani několik týdnů po vyhlášení podzimního nouzového stavu nebyla ochotna přijmout horší, leč přirozenou variantu vývoje koronavirové epidemie a vyslovuje názor, že jejímu skončení se musela postavit do cesty nějaká mimořádná a fatální nešťastná událost.

Častým tématem ve výpovědích narátorů bylo hledání náhradní práce. Důvodem nebyl jen výpadek finančního příjmu, ale také kompenzace nezvyklé nečinnosti, potřeba prospěšnosti a naplnění smyslu života, jež jim provozování hudby přinášelo.

*Asi když člověk shání práci jenom oficiální cestou, tak naše pozice je velice nevýhodná. Ale pokud už někdo má nějaký osobní kontakt, tak v realu jsme schopný dělat leďacos. Ale podle našich papírů to vypadá, že jsme hodně nízko v tom „potravním řetězci“.*²⁶

*Jedna kolegyně, zpěvačka, se přihlásila na pracovní úřad a shání práci. A našli pro ni, že (by) mohla balit knížky. Ale tam ji řekli, že není dostatečně kvalifikovaná. Takže ji nepřijali.*²⁷

²³ Rozhovor Přemysla Vacka s Michaelou Šrůmovou (zpěvačka), 26. 10. 2020, Praha.

²⁴ Pro ilustraci je možné uvést retrospektivu protichůdných tvrzení molekulární genetiky a viroložky Soni Pekové a evolučního biologa a parazitologa Jaroslava Flegra: Ondřej Neumann: Peková a Flegr. Proč se mít na pozoru před mediálními hvězdami Covid-19. hlidacipes.org. 19. 10. 2020. [Online] Navštíveno 1. 4. 2021. Dostupné z URL: <https://hlidacipes.org/ondrej-neumann-pekova-a-flegr-proc-se-mit-na-pozoru-pred-medialnimi-hvezdami-covid-19/>.

²⁵ Jako historická paralela pandemie Covid-19 se nabízí pandemie španělské chřipky, viz např.: SALFELLNER, Harald: *Pandemie španělské chřipky 1918/19 se zvláštním zřetelem na České země a středoevropské poměry*. Praha, 2017. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. s. 94–162.

²⁶ Rozhovor Přemysla Vacka s Janem Krejčou (theorbista, loutnísta), 8. 5. 2020, Praha.

²⁷ Rozhovor Přemysla Vacka s Janem Krejčou (theorbista, loutnísta), 8. 5. 2020, Praha.

Mnozí hudebníci na volné noze jsou během koncertní sezóny zvyklí na téměř nepřetržitý provoz. Jistěže lze sedět doma a cvičit, ale bez dohledného cíle, představovaného veřejným vystoupením, se časem dostává pocit marnosti takového počínání. Ze zmínky o nízkém postavení v *potravním řetězci* (šanci uspět na současném trhu práce) vyplývá nízké sebevědomí pramenící z nekompatibility znalostí a dovedností úzce specializovaného muzikanta s požadavky kladenými na zájemce o solidní pracovní místo mimo hudební obor.

Samozřejmě takový ty hodně manuální práce, jako pokladna nebo třídnění balíků, bych bral až jako úplně poslední, do čeho by se mi chtělo. Pokud by to nebylo na plný úvazek, tak asi by to bylo v pohodě. Pořád mít prostor na to vyvíjet nějaký kreativní činnosti.²⁸

Pokud by celý hudební segment skončil, tak tohleto u mě skončí taky.²⁹

Činnost praktického muzikanta je spojena z častými sezónními výkyvy a množstvím práce (a pravidelnost příjmu) podléhá nezdědka náhodě. Někteří si proto vybudovali paralelní kariéru, která v případě náhlých výpadků hraní pomáhá tato období překlenout. Většinou se jedná o práce kreativní, související úzce s hudebním oborem, a tedy na provádění hudby závislé. Narátor uvádí, že nekreativní práce by byl ochoten vykonávat jen v případě skutečné nouze. To je však v zásadním rozporu s prohlášeními hudebníků, pro něž dosud bylo praktické hraní jediným či silně převažujícím zdrojem obživy. Ti naopak vyhledávají náhradní dočasná zaměstnání, která nevyžadují speciální odborné znalosti, je možné se ihned zapojit do jejich výkonu, nepředpokládá se u nich pravděpodobnost získání hlubšího vztahu nebo závislosti (například finanční) a v případě první příležitosti k návratu do hudebního provozu je možné je opustit bez újmy vlastní i zaměstnavatele.

Podle tohoto klíče si zvolil své náhradní zaměstnání i další z narátorů. Klasický zpěvák pevně etablovaný v evropských hudebních strukturách, jehož stylový rozptyl daleko přesahuje oblast historicky poučené interpretace, dokonce, dá se říci, slavný. V současné době žije v Berlíně, jeho žena je také zpěvačka na volné noze, mají dvě malé děti. V okamžiku, kdy bylo zřejmé, že obnovení koncertní života je v nedohlednu a pokusy o uplatnění v kreativních oborech souvisejících s hudbou selhaly, odpověděl na inzerát startupové firmy hledající pracovníky pro rozvoz jídla a potravin do berlínských domácností, kam byl přijat.

To bylo zrovna ve chvíli, kdy jsem přemítal, že v sedmatřiceti, otec od rodiny, tady jezdím jak debil na kole v noci za 10,50³⁰ hrubého na hodinu a rozvážím nákupy. Co jsem to za nulu, že nemůžu dělat pořádnou práci.³¹

²⁸ Rozhovor Přemysla Vacka s Martinem Stupkou (violista, tonemeister), 9. 10. 2020, Polsko – Česko.

²⁹ Rozhovor Přemysla Vacka s Martinem Stupkou (violista, tonemeister), 9. 10. 2020, Polsko – Česko.

³⁰ 10,50 €.

³¹ Rozhovor Přemysla Vacka s Tomášem Králem (zpěvák), 28. 12. 2020, Wrocław, Polsko.

Pořádná práce pro narátora byla ta dosavadní, kterou dokonale ovládal a byl jí schopen zabezpečit rodinu. Ta skončila. Bylo třeba přijmout tento fakt a zvolit jinou strategii. Již během několika dnů si narátorovi zaměstnavatelé všimli jeho proaktivního přístupu, zájmu o dění ve firmě a racionálnosti jím navrhovaných řešení provozních problémů firmy. Zanedlouho postoupil z pozice poslíčka do administrativy, odtud do komerčního oddělení a v době, kdy jsem s ním vedl rozhovor, byl manažerem berlínského centrálního skladu. Nyní, již jako sebevědomá opora firmy, se rozhodl svého zaměstnavatele požádat o finanční podíl na firemním výnosu. Nutně muselo dojít k situaci, kdy mu majitel firmy položil zásadní otázku, které se většina neformalizovaných hudebníků jistých si svou identitou v podobné situaci obává: „A co bude, až koronavirus odejde a koncertní aktivity budou obnoveny?“

*Já jsem mu naprosto upřímně řekl a transparentně, že jednak si nemyslím, že to půjde zpátky, jednak si myslím, že kultura je první, která se vždycky zasekne a poslední se rozjede. A finančně už vím, že jsou regiony, jako Francie, Belgie, Holandsko, kde jsou velký kulturní škrty v rozpočtu. Tam se to bude zase rozjíždět čtyři pět let. Takže z logiky věci mi vyplývá, že práce bude málo. I když pak korona nebude a já půjdu jenom na zpěv, tak stejně mě to neuživí.*³²

Čeho jsme zde svědky? Lze říci, že všichni narátoři z řad hudebníků na volné noze jsou si plně vědomi své identity. Ve svých výpovědích se utvrzují v přesvědčení, že navzdory nepříznivým okolnostem a nutnosti vykonávat po nějaký čas jinou práci, zůstávají především muzikanty. Akceptují i možnost, že by je v budoucnu hudba neutilizovala, přesto na své identitě trvají. Uznávají, že nutnost zabezpečit si dostačující finanční příjem je částečně odvede do jiné profese, o to větší výsadou a svátkem pro ně bude občasné hudební zapojení, o to více budou cítit svoji příslušnost k hudebnímu kmeni.

Odpověď na otázku, kde se bude nalézat jeho identita za čtyři roky, po něž narátor přislíbil plný pracovní úvazek své nové firmě, ponechme budoucnosti. Dvouletá zkušenost s výzkumem mezi hudebníky na volné noze a téměř ročním vedením orálně-historických i neformálních rozhovorů v čase koronaviru nicméně interpretačně napovídá, že dosud pevně reflektovaná muzikantská identita začíná u mnohých ztrácet své pevné základy. Prostor pro přemýšlení, který epidemie poskytuje, otevírá v myslích neformalizovaných hudebníků témata, na něž nebyl ve shonu za denním chlebem čas, nebo byla léta vytěšňována.³³

³² Rozhovor Přemysla Vacka s Tomášem Králem (zpěvák), 28. 12. 2020, Wrocław, Polsko.

³³ Obvykle se jedná o otázky spojené s nejistotou a nepohodlím profese hudebníka, tážající se po smyslu jejího pokračování za stávajících podmínek. Osobitě a přímočarě vypořádání se s těmito otázkami je vyjádřené ve výpovědi jednoho z narátorů: „Jenomže když v hudební branži před koronou bys najednou začal pracovat pro startup, [...] tak bys dal signál, že už si nevěříš, že už chceš odejít z toho byznysu. Že třeba nejsi už tak dobrej. A to mi ego nedovolilo. Já jsem trochu na tu

Já už jsem dokonce dospěla tak daleko, že jsem si na chvílku byla ochotna připustit, že možná už nikdy nebudu moct dělat naplno tu svoji profesi. A nejsem sama. Takových lidí je strašná spousta. [...] Cítím, že mi unikají krásný roky aktivního života. Že jsem v produktivním věku a že bych teď měla pracovat. A jelikož pracovat nemůžu, tak cítím uvnitř sebe prázdnotu a nenaplnění.³⁴

Lamentační narativ autorky tohoto výroku plně vystihuje její postavení. Časové ohraničení výkonnostního zenitu zpěvačky (zpěváka) klasické hudby bývá striktně závislé na fyzické predestinaci vymezující délku jejího úspěšného působení. Pokud se narátorka cítí být v tomto zenitu právě nyní a je jí znemožněno uplatnění jejího talentu, zřetelně pociťuje nevratnost unikajícího času a nenaplněnost jejího vnímaného údělu.

Zpěváci máme situaci takovou, co si budeme namalovat, jak Prymula³⁵ a vláda a epidemiologové nás úplně zavřeli, že jsme prostě nejhorší, že zpěv je nejstrašnější věc na světě, tak u muzikantů nastal efekt, že s námi přestali chtít spolupracovat. [...] Poměrně brzy nás začali vylučovat ze společnosti. Stali jsme se nežádoucími.³⁶

V základním korpusu rozhovorů k diplomové práci *Barokáři* se vrací téma vyloučení – ze společenství klasických muzikantů, vrstevníků, rodiny nebo dokonce z celé společnosti. V čase koronavirovém získává vyloučení nový rozměr – zavržení jedné části hudebního ansámblu druhou. Zpěváci a instrumentalisté tvořili vždy jednotu, schopnou koexistovat, spolupracovat, vytvářet společně vyšší hodnoty než odděleně. Stačilo zmatečné rozhodnutí a nařízení několika nekompetentních osob ve státních funkcích, aby tato symbióza v okamžiku vzala za své.³⁷

Mě hrozně vadí a hrozně mě to mrzí a trápí mě, že mám spoustu kamarádů, který se nechtějí opravdu teď stýkat. Jako že bych zajel na kafe k nim, při vši čistotě koronavirové, a oni nechtějí. Přestávají se lidi

koronu čekal a fakt úplně jsem to obejmul se vším všudy a teď jsem prostě pyšnej, že můžu říct: „Klidně nebudu zpívat, mám jiné příjem.““ Rozhovor Přemysla Vacka s Tomášem Králem (zpěvák), 28. 12. 2020, Wrocław, Polsko.

³⁴ Rozhovor Přemysla Vacka s Michaelou Šrůmovou (zpěvačka), 26. 10. 2020, Praha.

³⁵ Roman Prymula je český imunolog a epidemiolog. Od 21. září 2020 do 29. října 2020 vykonával funkci ministra zdravotnictví. Byl odvolán po závažném osobním porušení protiepidemických opatření, která sám inicioval.

³⁶ Rozhovor Přemysla Vacka s Michaelou Šrůmovou (zpěvačka), 26. 10. 2020, Praha.

³⁷ Zákaz veřejného zpěvu byl vyhlášen spolu s druhým nouzovým stavem 5. října 2020. Význam zákazu zpěvu byl zamlžen i nejasnou formulací nařízení a jeho následným „upřesňováním“, které ve výsledku nezakazovalo veřejný zpěv jako takový, ale jen některé jeho formy. Následkem těchto nepromyšlených kroků bylo prohloubení zmatku a nejistoty mezi výkonnými hudebníky, kteří netušili, jak si v případě realizace nasmlouvaných koncertů s podílem zpěvu mají počínat.

*objímat, přestávají si podávat ruce. To mě taky vadí, protože jsem kontaktní člověk, kterej má rád, když si s někým podám ruku.*³⁸

Hudební profese je spjata s kolektivními činnostmi a muzikanti se nescházejí jen na zkouškách a koncertech. Jsou zvyklí spolu trávit i volný čas; jedná se o lidi, které tmelí společný zájem a vždy je o čem hovořit. Muzikanti historicky poučené interpretace tvoří unikátní komunitu se silnými vnitřními vazbami, jejíž soudržnost přetrvává několik desítek let. Zpřetrhání sociálních vazeb, nedostatek kontaktu s rodinnými příslušníky, přáteli, známými, konec vzájemného navštěvování a užívání si času s jinými lidmi je bolestné zvláště u extrovertních a taktilních jedinců.

*Já prostě nejsem jako můj manžel, kterej myslí vždycky dopředu. Já jsem (že) to, co přijde, tak se prostě dělá. Takže já vůbec nemůžu říct, jak to bude. Ale až to přijde, a jak to bude, tak se podle toho zachovám. Bud' lidem vyhraju hlavu nebo budu dělat jinou práci. Tak to je, tak to bude.*³⁹

Autorka tohoto výroku je barokní houslistka, posledních deset let prožila v zahraničí (Německo, Itálie) a těžiště jejího hudebního působení leží ve spolupráci s několika špičkovými evropskými tělesy zaměřujícími se na interpretaci staré hudby. Na jiném místě rozhovoru přiznává, že jí koronavirové období poskytlo pozitivně vnímanou možnost zastavit se po mnoha letech téměř nepřetržitého hraní a věnovat se „běžným“ činnostem, na které v minulosti nebyl čas. První měsíc po vpádu koronaviru se nechala zaměstnat u České pošty, kde rozvázela balíky; méně odborné nebo manuální práce se tedy nebojí. Přesto odůvodněně pochybuji o jejím vyjádření lhostejnosti k budoucímu průběhu jejího profesního (a tím i osobního) života. Ano, může se stát, že dlouhodobý výpadek hudebního provozu ji odvede k jinému zaměstnání a později se jí nepodaří nebo už nebude chtít navázat na svoji původní profesi. Na základě znalosti narátorčina aktivního přístupu k řešení životních situací i jejího vztahu k hudbě a hudebnímu prostředí se však domnívám, že tato demonstrace odevzdaného přístupu je uchýlením se k exaltované sebe prezentaci, odhalující momentální bezmoc žít a řídit svůj život tak, jak byla dosud zvyklá.

Zvláště u enormně vytížených hudebníků na volné noze (historicky poučené interpretace) zvyklých řetězit „kšefty“ tak, aby na sebe bezprostředně navazovaly, je patrný jakýsi *horror vacui*, projevující se snahou vyplnit svůj život nepřetržitým hraním, případně pobýváním ve společnosti ostatních hudebníků. S koronavirovou zástavou kultury a společnosti nemůže být tato tendence splněna a hudebník se po mnohaletém pracovním shonu ocitá před skutečnou

³⁸ Rozhovor Přemysla Vacka s Filipem Dvořákem (cembalista, ladič a intoner), 10. 11. 2020, Praha.

³⁹ Rozhovor Přemysla Vacka s Dagmar Valentovou (barokní houslistka), 16. 5. 2020, Roudnice nad Labem.

prázdnou, jejíhož konce nelze dohlédnout. Přepjatá vyjádření ohledně vlastní budoucnosti jsou v takovém případě pochopitelná a proklamovaná lhostejnost může být odrazem těchto dosud nepoznaných pocitů.

Přesycenost prostředí hudebníků pandemickými tématy a existenční nejistotou přináší s prodlužováním mimořádných opatření především únavu. Kompenzační bonusy, finanční podpora OSVČ a příležitostná práce drží většinu z nich finančně nad vodou. Na přelomu let 2020 a 2021 se myšlení na budoucnost zdá zakončované, život se ustálil v jakémsi permanentním adventu. Objevují se pocity rezignace a smíření, mezi něž patří i racionálnější náhled na vlastní (zde finanční) situaci, vyjádřený výhradami k převládajícímu narativu v oborové komunitě.

A nakonec jsem se nestavěl na stranu těch, což mi přijde doted' takový trošku hysterický, že některý lidi až přespříliš křičí do světa, jak se hroutí a jak nemají ani korunu a poumírají hladý. A byli to i lidi, o kterých jsem byl hluboce přesvědčen, že to tak prostě není. Protože jsem si i já, takový do jistý míry ekonomický hovno v trávě, nepřipadal, že ještě hnedka umřu hladý. Pořád to bylo tak, že nějaká koruna byla a nějaký malej polštář na účtu taky byl, že když bych omezil výdaje na nejmenší možný, nejnutnější, tak hladý jsme ještě neumírali.⁴⁰

Vpád koronaviru do života hudebníků na volné noze tragický moment bezpochyby obsahuje. Výhodou se může stát jejich předpokládaná odolnost. Vzhledem k nezvykatelnosti koncertní sezóny a dalším nebezpečím (nemoc, úraz, náhlé výkyvy finančních příjmů ad.) provázejícím toto povolání se totiž nezávislému umělci nenabízí mnoho životních jistot. Schopnost hledět do budoucna s nadějí je proto nejen vítanou, ale i předpokládanou a potřebnou složkou jejich profesionální výbavy.

Emotivní narativy těžkých časů žádají interpretativní přístup vzhledem k sebe prezentaci narátorů. V tragických motivech se do značné míry odráží vliv komunity a nálad napříč celou společností, což působí na vyznění jejich reprezentací jako celku. Pokud bychom posuzovali katastroficky vyhocené nebo fatalisticky odevzdané části výpovědi jako jedinou fazetu skutečné osobní situace, náš rozhovor by přišel o nejcennější subjektivní rozměr a uvázl by v obecném lamentačním modu. Proto je třeba vědět (nebo alespoň odhadovat), který z narativů se v daném okamžiku odráží ve vedeném rozhovoru – zda celospolečenský, profesní (komunitní), nebo jsou v tu chvíli proječovány subjektivní názory narátora. Jeho žitá skutečnost se přirozeně odehrává ve všech třech současně – celospolečenský je demonstrován především zahlceností všudypřítomnými koronavirovými zprávami v médiích a na sociálních sítích. Oborový je dennodenně živěn přímou i nepřímou (telefon, facebookové skupiny atp.) komunikací hudebníků mezi sebou.

⁴⁰ Rozhovor Přemysla Vacka s Filipem Dvořákem (cembalista, ladič a intoner), 10. 11. 2020, Praha.

Po zaznění lamentačních narativů (kterým je třeba poskytnout prostor) rozhovoru prospívá nasměrovat jej k autenticky osobnímu prožívání neobvyklého úseku života a kariéry. Toho je možné dosáhnout zklidněním emocionálně vyhocených vyjádření ve prospěch navázání intimnějšího vztahu s narátorem, například zaměřením se na jeho soukromí a osobitá řešení krizových situací, odhalením vlastních specifik prožívání a vyrovnávání se s epidemickou situací, anebo chvilkovým odvedením pozornosti na jiné téma. Tento přístup s sebou nese i zvýšení podílu tazatele na objemu textu rozhovoru, ale v čase krizí se, dle mého názoru, jedná o omluvitelné vybočení z tradiční orálně-historické praxe. Záměrem takového vybočení je nastolení rovnosti mezi oběma stranami nahrávacího zařízení.

Klasik orální historie Alessandro Portelli považuje vzájemné porozumění a rovnost mezi dvěma subjekty během rozhovoru za nezbytné: „Ani jedna strana tu druhou skutečně *nevidí*, dokud ji nevidí i protější strana. Dva interagující subjekty nemohou společně jednat, není-li mezi nimi ustanovena určitá vzájemnost. Je tedy v objektivním zájmu terénního výzkumníka, aby došlo k nastolení rovnosti – ta je totiž podmínkou méně zkreslené komunikace a vyšší objektivitě získaných údajů.“⁴¹ Nastolení rovnosti a intimity ve vztahu tazatel-narátor v tomto případě napomáhá i pozice insidera.

Je pravděpodobné, že výsledek rozhovoru mezi hudebníkem a nehuďbníkem (outsiderem) by se, zvláště za dané situace, lišil jak obsahem, tak i stylem. „Přiznání intersubjektivní dynamiky v rámci rozhovoru by mělo být samozřejmostí. Je třeba si uvědomit, že výsledný primární zdroj, tedy rozhovor, je formován vnímáním na obou stranách.“⁴² Narátor ví, že tazatel jako hudebník na volné noze musí řešit podobné problémy, je vystaven stejným tlakům (a narativům) a rozumí přinejmenším profesním specifikům jeho prostředí. O to více je otevřený během své reprezentace skupinového lamenta, a zároveň nakloněný upřímně projevít ryze osobní prožitek, originální náhled nebo představu vlastního řešení komplikované životní situace. Tazatel, nalézající se v obdobné situaci, dokáže lépe analyzovat vyslechnutá sdělení a selektovat autentické subjektivní vyjádření od sdílených narativů přejatých z veřejného prostoru nebo komunity.⁴³

⁴¹ PORTELLI, Alessandro, *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Karolinum, Praha 2020, s. 47.

⁴² ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*. New York, NY: Routledge, 2010, s. 62.

⁴³ Viz např. YOW, Valerie. Do I Like Them Too Much? Effect of the oral history interview on the interviewer and vice-versa. In: *The Oral History Review*, Volume 24, Issue 1, 1 July 1997, str. 55–79.

Použité zdroje / References

Orálně-historické rozhovory (uloženy v osobním archivu autora)

Rozhovor Přemysla Vacka s Janem Krejčou (theorbista, loutnista), 8. 5. 2020, Praha.

Rozhovor Přemysla Vacka s Dagmar Valentovou (barokní houslistka), 16. 5. 2020, Roudnice nad Labem.

Rozhovor Přemysla Vacka s Robertem Hugem (varhaník, hudební vědec), 23. 8. 2020, Praha.

Rozhovor Přemysla Vacka s Martinem Stupkou (violista, tonemeister), 9. 10. 2020, Polsko – Česko.

Rozhovor Přemysla Vacka s Michaelou Šrůmovou (zpěvačka), 26. 10. 2020, Praha.

Rozhovor Přemysla Vacka s Filipem Dvořákem (cembalista, ladič a intonér), 10. 11. 2020, Praha.

Rozhovor Přemysla Vacka s Jaromírem Noskem (zpěvák), 26. 11. 2020, Wrocław, Polsko.

Rozhovor Přemysla Vacka s Tomášem Králem (zpěvák), 28. 12. 2020, Wrocław, Polsko.

Literatura

ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*. New York, NY: Routledge, 2010.

ALAN, Josef. *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001.

JORDHEIM, Helge. Against periodization: Koselleck's Theory of Multiple Temporalities, *History and Theory*, 51 (2012).

KOSELLECK, Reinhardt. *Zeitschichten: Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003.

PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Karolinum, Praha 2020.

SALFELLNER, Harald. *Pandemie španělské chřipky 1918/19 se zvláštním zřetelem na České země a středoevropské poměry*. Praha, 2017. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze.

VACEK, Přemysl. *Barokáři. Historicky poučená interpretace staré hudby v Česku očima jejích aktérů*. Magisterská diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, pracoviště Orální historie – soudobé dějiny, 2020.

VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989*. Praha: Academia, 2010.

VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015.

YOW, Valerie. Do I Like Them Too Much? Effect of the oral history interview on the interviewer and vice-versa. In: *The Oral History Review*, Volume 24, Issue 1, 1 July 1997, str. 55–79.

Zákonné předpisy

Usnesení Vlády České republiky ze dne 12. března 2020 č. 194. Navštíveno 1. 4. 2020. [Online] Dostupné z URL: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABMNHPSV>.

Zákon č. 72/2020 Sb., Usnesení Vlády České republiky ze dne 12. března 2020 č. 19. Navštíveno 25. 3. 2021. [Online] Dostupné z URL: https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Opatreni-o-zakazu-poradani-kulturnich--sportovnich-a-dalsich-akci-s-ucasti-nad-30-osob_1.pdf.

Usnesení Vlády České republiky ze dne 30. září 2020 č. 957. Navštíveno 1. 4. 2020. [Online] Dostupné z URL: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABTXK4WF6>.

Online zdroje

Kniha Pláč v českém překladu na On-line Bible. Navštíveno 1. 4. 2021. [Online] Dostupné z URL: <https://onlineb21.bible21.cz/bible.php?kniha=plac>.

Z opery na kasu. Deník hudebnice, kterou koronavirus připravil o práci. Monika Jägerová, a2larm, 6. 4. 2020. Navštíveno 25. 3. 2021. [Online] Dostupné z URL: [https://a2larm.cz/2020/04/z-opery-na-kasu-denik-hudebnice-ktorou-koronavirus-pripravil-o-praci/](https://a2larm.cz/2020/04/z-opery-na-kasu-denik-hudebnice-ktou-ktorou-koronavirus-pripravil-o-praci/).

Simona Tydlitátová. Houslistka Simona Tydlitátová: Hraní je velká nejistota a dělá se opravdu jen z lásky k hudbě. Novinky.cz 19. 5. 2020. Navštíveno 12. 11. 2020.

[Online] Dostupné z URL: <https://www.novinky.cz/zena/styl/clanek/houslistka-simona-tydlitativa-hrani-je-velka-nejistota-a-dela-se-opravdu-jen-z-lasky-k-hudbe-40323907>.

Kultura kvůli koronaviru neumře. Ale umělci to odskákali. Rozhovor s Václavem Luksem pro Český rozhlas 5 27. 8. 2020. Navštíveno 10. 12. 2020. [Online] Dostupné z URL: https://dvojka.rozhlas.cz/vaclav-luks-kultura-kvuli-koronaviru-neumre-ale-umelci-odskakali-8281227?fbclid=IwAR3LDtnDSFnAPGUR3qeKTU3ly4QVVJl6KAqabY_5kvwNmOSZcTz2EfavHqk#player=on.

Ondřej Neumann: Peková a Flegr. Proč se mít na pozoru před mediálními hvězdami Covid-19. hlidacipes.org. 19. 10. 2020. [Online] Navštíveno 1. 4. 2021. Dostupné z URL: <https://hlidacipes.org/ondrej-neumann-pekova-a-flegr-proc-se-mit-na-pozoru-pred-medialnimi-hvezdami-covid-19/>.

O autorovi

Mgr. Přemysl Vacek je hudebník a doktorand oboru Obecná antropologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se orální historií a soudobými kulturními dějinami, soustředí se především na studium subkultur a alternativních struktur klasické hudby.

Ženy-matky v době covidové – narativní šetření v Plzeňském kraji / Women-mothers in the time of the covid – narrative research in Pilsen Region

Marie Fritzová

Abstrakt

Již více než rok se potýkáme s celosvětovou pandemií koronaviru (COVID-19). Hlavním cílem předkládané studie je zmapovat celkový dopad pandemie na život žen v Plzeňském kraji. Konkrétně se jedná o skupinu ženy-matky, která je obecně vnímána jako jedna z nejohroženějších skupin společnosti (co se týká psychologických a ekonomických dopadů). Předkládaná studie vychází z několika kvalitativní rozhovorů provedených v únoru 2021 s ženami-matkami v Plzeňském kraji. Pandemie v České republice dlouhou dobu nebyla pod kontrolou, i když paradoxně společnost byla téměř nepřetržitě sevřena nejrůznějšími restrikcemi a omezeními. Česká republika jako jedna z mála zemí téměř na rok uzavřela svoje školství, byla vyžadována sociální izolace mezi rodinami a přáteli, na druhou stranu však zůstaly otevřené některé obchody a firmy. Výsledky těchto nevyvážených zásahů do života narátorek jsem se pokusila zmapovat v předkládané studii.

Abstract

We have been facing a worldwide coronavirus pandemic (COVID-19) for more than a year. The main aim of this study is to describe the overall impact of a pandemic on women's lives. Specifically, these are women-mothers, who are generally perceived as one of the most vulnerable groups in society (in terms of psychological and economic impacts). The present study is based on several qualitative interviews conducted in February 2021 with women-mothers in the Pilsen Region. The pandemic in the Czech Republic has not been under control for a long time, although paradoxically, society has long been gripped by various restrictions and limitations. The Czech Republic, as one of the few countries, closed its education system for almost a year, demanded the social isolation of friends and families, but on the other hand, quite incomprehensibly left some shops and companies open. I tried to map the results of these unbalanced interventions in the lives of narrators in this study.

Klíčová slova: Žena; matka; pandemie; COVID-19; narativní šetření; distanční výuka; sociální izolace.

Key words: Women; mother; pandemic; COVID-19; narrative investigation; distance learning; social isolation.

Úvod

Předkládaná studie je výsledkem bádání, které jsem se rozhodla uskutečnit, protože jsem sama matkou na rodičovské dovolené. Během pandemie jsem zakoušela podobné pocity jako moje narátorky, měla jsem tedy vnitřní motivaci o této problematice psát. Hlavním cílem předkládané studie je zmapovat dopady pandemické krize za rok jejího trvání na ženy-matky v Plzeňském kraji. Předkládaná studie si nicméně neklade ambice bezezbytku toto téma vyčerpat. Zaměřuji se na několik výzkumných témat, která analyzuji na základě výpovědí několika narátorek. Jedná se o případovou kvalitativní studii, jejíž výsledky nelze zobecňovat. Zároveň se však snažím vycházet z některých obecných předpokladů, které lze vyčíst z průzkumů veřejného mínění.¹

Výzkumný problém

Již více než rok jsou naše životy ovlivňovány pandemií koronaviru. Po počátečních obavách na jaře roku 2020 došlo v české společnosti k vlně optimismu a velice rychlému zrušení všech protiepidemických opatření. Nicméně na podzim, a především v zimě byla Česká republika jedním z nejzaraženějších států na světě. Jen do napsání tohoto textu zemřelo s touto nemocí v České republice již více než 30 000 lidí². Jak se v čase postupně měnil přístup k vnímání samotné nemoci COVID-19 u mých narátorek je proto prvním tématem, kterému se věnuji.

V médiích se dozvídáme, že coronavirová krize nasvítla některé dlouhodobé problémy spojené s postavením žen ve společnosti. Např. OECD upozorňuje na to, že ženy jsou více zastoupeny ve zdravotnickém a sociálním sektoru

¹ Viz např. Research – Život během pandemie: „Mezi ženami je i za běžného stavu více ekonomicky neaktivních a nezaměstnaných než mezi muži a platilo to i během epidemie. Pracující ženy také ve srovnání s muži častěji potkávalo omezení práce (kompenzované i nekompenzované), a to včetně letního období, kdy byly dopady epidemie na pracovní aktivitu nižší.“ PAQ Research – Život během pandemie – Jak dopadla pandemie na pracovní život? [Online] Dostupné z URL: < <https://zivotbehempandemie.cz/destabilizace-prace> > [Cit. 2021-21-04]

Nebo také viz také tisková zpráva NUDZ 12. 1. 2021: „První dílčí výsledky se týkají dvou oblastí – první z nich jsou psychosociální důsledky pandemie a druhou vztah k médiím a zprávám o pandemii a s nimi spojené strategie zvládání stresu. „Zajímavým zjištěním je fakt, že v mnoha ohledech se během pandemie daří hůře ženám: zatímco téměř tři ženy z deseti uvedly výraznější zhoršení stresu, u mužů byl rozdíl nevýrazný. Zároveň ženy zaznamenaly významnější zhoršení v pocitech osamělosti a vzteku než muži. Naopak u pětiny zúčastněných mužů byla zaznamenána zvýšená míra altruistického chování, zatímco u žen rozdíl patrný nebyl.“ NUDZ – První výsledky studie COH-FIT: V době pandemie se u žen zvýšil stres, u mužů se zvýšilo altruistické chování. Vzrostl čas strávený s médii. Tisková zpráva 12. 1. 2021 [Online] Dostupné z URL: < <https://www.nudz.cz/files/pdf/tz-cohfit-vysledky.pdf> > [Cit. 2021-21-04]

² COVID-19: Přehled aktuální situace v ČR – MZCR [Online] Dostupné z URL: <https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19> > [Cit. 2021-04-06]

(asi ze 70 %) ³, jsou proto celkově ohroženější nákazou nemoci než muži, ale jsou i vystaveny dlouhodobé psychické zátěži. Evropský parlament také poukazuje na nerovné postavení ženy na pracovním trhu a na to, že více než 47 milionů žen a dívek na celém světě se může dostat pod práh chudoby. Žena navíc musela efektivně spojit svoje zaměstnání s péčí o děti a o domácnost. Česká republika stále patří k regionům, kde postavení žen - oproti evropskému průměru - není příliš dobré.

„Česko je šestou zemí v EU v diskriminaci žen. Vyplývá to z indexu rovnosti pro letošní rok. České ženy mají například v průměru o 20 % nižší plat než muži. Spravedlivý přístup k oběma pohlavím se podle Radana Šafaříka z Úřadu vlády nepodařilo zajistit ani vládní strategií pro rovnost mezi lety 2014–2020.“ (Zprávy ČRo Plus, 30. 10. 2020) ⁴

Chtěla jsem také zjistit, zda mnou vybrané narátorky pociťují psychický a ekonomický dopad pandemie na svůj osobní život – pro zjištění této výzkumné otázky jsem si zvolila další tři podtémata, která blíže vysvětluji v metodologii.

Poslední okruh otázek jsem směřovala na celkovou spokojenost mých narátorek s fungováním české vlády a české reprezentace v době pandemie. Politické vedení sehrálo důležitou roli ve zvládnutí/nezvládnutí pandemické výzvy. Tento poslední tematický okruh vyplynul přímo z terénu, protože se ke krokům vlády narátorky opakovaně vracely. Také během rozhovorů upozorňovaly na to, jak vnímaly jednotlivé zásahy vlády do svého každodenního života, a proto jsem nakonec analyzovala i tuto problematiku, i když primárně na ni výzkum nebyl zaměřen.

Metodologie

Celkem bylo provedeno 8 rozhovorů s vybranými narátorkami. Rozhovory probíhaly v lednu a únoru 2021 v online prostředí za pomoci nástroje googlemeet. Se souhlasem narátorek byly rozhovory nahrány a dále analyzovány. Rozhovory byly vedeny empatickým způsobem a otázky byly zaměřeny především na psychické prožívání pandemie, každodenní život a ekonomické dopady narátorkami, jak již bylo uvedeno.

³ *Stěžejní postavení žen v boji proti krizi COVID-19*. OECD 2020. [Online] Dostupné z URL: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Aktuality/OECD_Stezejni-postaveni-zen-v-boji-proti-krizi-COVID-19.pdf> [Cit. 2021-04-06], Evropský parlament hovoří dokonce o 76 %. Viz Mezinárodní den žen: Jaké dopady měla krize koronaviru na ženy? 2021. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.europarl.europa.eu/news/cs/headlines/society/20210225STO98702/mezinarodni-den-zen-jake-dopady-mela-krize-koronaviru-na-zeny-infografika>> [Cit. 2021-04-06]

⁴ European Institute for Gender Equality. *Gender Equality Index*. [Online] Dostupné z URL: <<https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/compare-countries>> [Cit. 2021-04-06]

Základní předpoklady, podle kterých byl stanoven výběr narátorek.

- 1) Trvalé bydliště v Plzeňském kraji.
- 1) Alespoň jedno dítě v předškolním věku či na základní škole.
- 1) Věk narátorek 25-45 let.

Rozhovory byly strukturovány a zaměřeny na pět vybraných oblastí.

- 1) Vnímání rizik samotné nemoci COVID-19.
- 2) Psychický dopad pandemie na narátorky.
- 3) Ekonomický dopad na rodinu narátorky.
- 4) Vliv pandemie na každodennost narátorky.
- 5) Názor narátorek na fungování české vlády v době coronakrizy.

Na počátku kvalitativního výzkumu jsem si také stanovila tři základní hypotézy, které jsem se snažila ověřit.

V první hypotéze jsem předpokládala, že drtivá většina narátorek na jaře 2020 striktně dodržovala všechna protipandemická opatření. Naopak na podzim 2020 a v zimě 2021 již tato omezení nedodržovala. Tuto hypotézu jsem stanovila na základě celkového průběhu pandemie v České republice, jak jsem již nastínila výše a na základě výsledků sociologických výzkumů, které se této problematice věnují. Viz např. výsledky sociologického šetření společnosti PAQ Research – *Život během pandemie*. „Na jaře 2020 se podařilo snížit průměrné týdenní počty blízkých kontaktů z běžných 23 na 7, tedy zhruba na třetinu. Během podzimní vlny se kontakty omezily v největší míře na začátku listopadu, a to na 13, tedy téměř na polovinu normálu. Ve druhé polovině února byla míra kontaktů dokonce lehce nižší než v době největších podzimních omezení a zprísnění vládních restrikcí na počátku března počty dále stlačilo na přibližně 11 přímých osobních kontaktů týdně (a 4,5 delších bez roušky).“⁵

V druhé hypotéze předpokládám, že největší vliv na každodennost narátorky má právě sociální izolace, se kterou se musí vyrovnávat téměř každá člověk v současném světě. Jako důsledek sociální izolace můžeme vnímat nárůst úzkosti, deprese a jiných psychických poruch. Dopadům pandemie a sociální izolace se věnuje např. Debanjan Banerjee a Mayank Rai ve svém článku *Social isolation in Covid-19: The impact of loneliness*. „Miliardy lidí jsou umístěny do karantény ve svých vlastních domech, stejně tak jednotlivé národy se rozhodli

⁵ PAQ Research - Život během pandemie - *S kolika lidmi byli respondenti v bližším kontaktu?* [Online] Dostupné z URL: <<https://zivotbehempandemie.cz/kontakty>> [Cit. 2021-21-04]

pro sociální distanc, a to jako opatření k omezení šíření infekce. Všechny podezřelé případy (nákazy) jsou izolované. Tato sociální izolace vede k chronické osamělosti, ale také nudě, která, pokud je dostatečně dlouhá, může mít škodlivé účinky na fyzickou a duševní pohodu. Časový horizont pro trvání pandemie je stále nejistý a izolace je umocněna masovou panikou a úzkostí. Krize (obecně) často zásadním způsobem ovlivňuje lidskou mysl, násobí ohrožení a zvyšuje úzkost.“⁶ Předpokládala jsem tedy, že s určitou mírou sociální nepohody pramenící ze sociální izolace se setkám v každé analyzované výpovědi.

Poslední hypotéza se věnuje distanční výuce. Předpokládala jsem, že distanční výuka bude vnímaná jako další povinnost, se kterou se narátorka musí vyrovnat. V tomto ohledu jsem předpokládala negativní hodnocení této povinnosti, kterou musí narátorka denně zajišťovat. Na ženu-matku jsou v tomto smyslu kladeny vyšší nároky, tj. spojení péče o domácnost, zaměstnání a péče o děti.

Dále přiblížím výsledky jednotlivých tematických okruhů z provedených rozhovorů. V druhém kroku se pak pokusím ověřit pravdivost předložených hypotéz. V metodologickém přístupu se již několik let snažím o tzv. „chápatelický přístup“ nebo také „chápatelický rozhovor“. Tento přístup prosazuje např. Jean-Claude Kaufman či jeden ze zakladatelů metody orální historie Paul Thompson. Jedná se o to, že se výzkumník v rozhovoru angažuje a vede aktivní dialog s narátorem. Tento přístup vytváří pouto a skutečný zájem o diskutované téma. „Respondent musí cítit, že to, co říká, má pro tazatele velkou cenu, že ten ho upřímně poslouchá a že je přitom ochoten odchylnit se od svých otázek, aby mu dal prostor okomentovat důležitou informaci, kterou nadnesl příliš stručně.“⁷ Také další autoři neustále připomínají, že základní dovedností výzkumníka, který používá metodu rozhovoru, je umění empatie a naslouchání, viz např. Paul Thompson, Miroslav Vaněk, James Holstein, Jaber Gubrium⁸ a jiní.

Pandemie nicméně před nás postavila řadu výzev, např. jak dosáhnout kýžené empatie, pocitu vzájemnosti a souznění v online prostoru? Jak vést metodologicky správně právě takovýto typ rozhovoru a výzkumu? To byly otázky, který jsem v počátcích výzkumu musela vyřešit. Nakonec jsem výběr narátorek učinila právě na základě tohoto vnitřního metodologického předpokladu, tj. zvolila jsem si takové téma výzkumu a takový okruh narátorek, se kterými jsem mohla vést empatický rozhovor i v online prostředí. Vzájemné empatie i potřebné hloubky rozhovoru jsem se snažila dosáhnout následujícími nástroji:

⁶ Banerjee, Debanjan a Rai, Mayank. Social isolation in Covid-19: The impact of loneliness. *International Journal of Social Psychiatry*. Vol. 66. 2020. s. 1.

⁷ KAUFMANN, Jean-Claude. *Chápatelický rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. 2010. s. 57.

⁸ THOMPSON Paul. *The Voice of the past oral history*. 3. vyd. New York: Oxford University Press. 2000. s. 222, 238, VANĚK Miroslav. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 2007., HOLSTEIN J., GUBRIUM J., *The active interview*. 2004. s. 154.

- 1) Hledáním společných bodů – také jsem matka s několika dětmi, také se potýkám se všemi výše uvedenými výzvami, které před nás pandemie postavila. Zároveň se ale snažím o objektivní přístup, podobně jako u zúčastněného pozorování v antropologii je empatie důležitá, nicméně by se výzkumník měl neustále snažit o reflexi terénu a o sebereflexi.
- 2) Se všemi narátorkami jsem se v minulosti alespoň jednou setkala, s některými z nich mám samozřejmě i přátelský vztah, ale ne se všemi.
- 3) Při online rozhovoru jsme se snažily zajistit si v rámci možností alespoň chvíli úplného klidu, bez přítomnosti dalších členů rodiny, což se ukázalo jako daleko nejhůře splnitelný předpoklad.
- 4) Narátorky se účastnily dotazníkového šetření, které jsem provedla v lednu 2021, byly proto obeznámeny s jednotlivými tématy, kterým jsme se v rozhovoru věnovaly.

Výzkumný vzorek

Celkem bylo osloveno 8 narátorek, všechny s rozhovorem souhlasily. Rozhory probíhaly v únoru 2021 (první už 31. ledna) v online prostředí za pomoci nástroje googlemet. Se souhlasem narátorek byly rozhovory nahrány a dále analyzovány. Výpovědi narátorek jsou anonymizovány. Seznam rozhovorů a některé základní informace o narátkách uvádím zde:

N1 (31. 1. 21): vdaná, 26 let, 3 děti, na rodičovské dovolené, částečně pracuje v neziskovém sektoru.

N2 (1. 2. 21): vdaná, 4 děti, 41 let, na RD.

N3 (2. 2. 21): vdaná, 33 let, na RD.

N4 (3. 2. 21): vdaná, 2 děti, 30let, pracuje jako zdravotní sestra.

N5 (4. 2. 21): vdaná, 33let, dvě děti, na RD.

N6 (8. 2. 21): vdaná, 35let, 2 děti, na RD.

N7 (12. 2. 21): vdaná, 34let, 2 děti, pracuje v neziskovém sektoru.

N8 (15. 2. 21): vdaná, 34let, 1 dítě, pracuje v sociální sféře.

Vnímání rizik samotné nemoci COVID-19

Narátorky se v pohledu na nemoc COVID-19 většinově shodují. Šest narátorek uvedlo, že se podle nich jedná sice o vážnou nemoc, ale strach z ní v současnosti nemají. Dvě informátorky k nemoci stále přistupují s větší mírou obav. Ve všech výpovědích nicméně zaznělo, že na jaře v roce 2020 se nemoci obávaly daleko více než na podzim 2020. Ve všech výpovědích také zaznělo, že převládá obava o své okolí a o své blízké. Výrazný je také posun v tom, jak narátorky hodnotily nemoc COVID-19 na jaře a jak se jejich vnímání změnilo během podzimu 2020.

N5: Před rokem jsem se hodně bála, neuměla jsem si to představit a říkala jsem si, že se budu bát chodit ven, což je vtipný, protože teď to je tady mnohem horší a ven chodíme normálně...teď už se toho nějak moc nebojím, jako nemám z toho nějakou hrůzu, že bych to chytla, to ne.

N4: Ze začátku jsem měla strach, ale vždy spíše o rodinu, bála jsem se, že přicházím s nemocnými lidmi do kontaktu, hlavně jsem měla strach o babičku, ale i o ty naše pacienty, všechny jsme varovala, chraňte se, noste roušky, myjte si ruce, vyzývala jsem je.

N2: Manžel má rodiče přes sedmdesát, můj tatínek je mladší, ale má obezitu a všechny nemoci chytne...takže strach jsme měli...a hodně jsme to drželi a i teď, hlavně manžel na tom trvá.

N7: My už jsme si tím prošli na podzim a nebylo to nic strašného, trochu jsme předtím rozvolnili a zatáhli jsme si to do rodiny. Teď se spíš bojím různých mutací, takže se úplně nebojím, ale obava tu je.

N8: Ze začátku to byla neznámá, hrozivá nemoc, teď když toho víme víc je to pro mě nemoc, kterou vnímám pořád jako nebezpečnou nemoc, ale už se bojím méně. Nechtěla bych se nakazit, nechci ohrozit sebe ani okolí.

Tři výpovědi bych charakterizovala jako radikální, narátorky (N2 a N8) v rozhovoru sdělily, že jejich rodiny všechna opatření stále poměrně striktně dodržují, k výraznému rozvolnění u nich nedošlo ani na podzim 2020 ani v zimě 2021. Narátorka (N3) naopak tvrdí, že jí všechny opatření přijdou přehnaná a že si každý stejně budeme muset nemocí projít, ani očkování neshledává jako vhodnou cestu z pandemie. Všechny narátorky navíc uvedly, že v létě 2020 nepředpokládaly, že by se pandemie mohla vrátit v tak silné vlně jako na podzim 2020, většina z nich dále uvádí, že byly ovlivněny vládními kroky rozvolnění a návrat nemoci podcenily. Dvě narátorky (N2) a (N5) doslovně hovoří o tom, že vnímají u sebe určitě otupení citlivosti na počty nově nakažených a zemřelých.

N2: Předtím jsme si říkali, to jo dneska třicet nových případů (na jaře 2020) a teď si říkáme jenom tři tisíce (zima 2021)...

Psychický dopad pandemie na narátorky

V dalším tematickém okruhu jsem se věnovala psychickým dopadům pandemie na narátorky. Sedm nářatek uvedlo, že vnímají některé negativní vlivy, které spojují s pandemií. Jedna narátorka naopak uvedla, že u ní pandemie vytvořila podmínky, které vnímá jako lepší než před coronakrizí.

N5: Všechno je u mě v pořádku, já jsem spokojená, my jsme optimisti, takže se snažíme hledat na všem pozitiva. U nás je to lepší, manžel je

ted' hodně doma, předtím pořád někde byl, takže to mám vlastně lepší, protože manžel mi pomůže s hlídáním a taky vaří, baví ho to, mě ne. Myslím, že máme i lepší vztah, i pro děti to bylo lepší, je to vyváženější. I syn se zklidnil, když je ted' manžel doma.

Hlavní negativa spojená s pandemií a restrikcemi, kterými je společnost zasažena, vidí narátorky především v sociální izolovanosti jich samotných, ale také svých dětí nebo manželů, dále pak v dalších povinnostech, které na ně byly naloženy, takřka ze dne na den.

N1: U nás to bylo obráceně, děti chodily s náma odpoledne na ty kroužky. Děti potřebují řád a potřebují víc tu komunitu, ta nám vypadla, socializaci jsme měli právě přes tu komunitu, a to je chyba ty školy zavřít a pro nás ty kroužky. (Pozn. autora: Narátorka má domácí školu).

...Psychicky jsem spíš zoufalá z tý naší vlády. Vidím, jak to tady u nás hrozně řídí a že jinde by je za to vyhodili, někdo by si ve firmě takový lidi nedržel, takže mám spíš takový pocit zoufalosti.

N2: Na jaře to bylo hrozný, tak to jsem nezvládala a ty povinnosti, hlavně děti do školy, tohle bylo hrozný a náš pětiletý syn měl problémy, byl třeba i pětkrát denně „pokaděnej“ a to se vleklo a ta psychika byla na tom jaře hrozná. Takže ted' je to vlastně lepší, že vím, že by to mohlo být mnohem horší. A navíc teda na druhou stranu je nás tady hodně a nejsem sama. Ted' jsme v klidu oproti jaru.

Jako hlavní přetrvávající problém, který se podepisuje na psychické pohodě narátorek, je sociální izolace nejen jejich, ale také jejich dětí. Všechny narátorky, které musely zajistit distanční výuku, uvádějí, že distanční výuka pro ně byla především na jaře stresujícím faktorem. To se částečně změnilo na podzim po zavedení přímé online výuky. Online výuku a celkové zlepšení distanční výuky hodnotí kladně všechny dotázané narátorky, kterých se toto téma týkalo, tj. (N2, N3, N4).

N4: Ted je to lepší, ted' je přímo online výuka, je to lepší, jedou přes ty „teamsy“, sedí doma, funguje jim to dobře, já jsem doma po operaci a ted' to vidím, jak to funguje. Ráno mají třeba matiku a pak chvíli pauzu, a pak další předměty... To učení je ted' dobrý, i v tom, když je trochu nemocný, tak se může pořád učit a já nemusím řešit, jestli ho už poslat do školy nebo už ne.

Jako další zásadní vliv na psychiku uváděly narátorky, že nemají dostatek času samy pro sebe a také, že musejí zajistit chod domácnosti, pravidelně vařit a věnovat se distanční výuce svých dětí. Zde se během rozhovorů potvrdilo, že povinnosti ženám neúměrně přibýlo. Polovina dotázaných uvedla, že období coronakrizy vnímají doopravdy jako psychicky náročné.

Ekonomický dopad na rodinu narátorky

Přímý ekonomický dopad na chod domácnosti uvedly dvě narátorky. N8 dokonce v červnu 2020 dostala výpověď a pro manžela restrikce znamenaly zásah do jeho živnostenských aktivit. N1 zase uvádí, že museli hledat různé nové strategie v zajištění chodu jejich neziskové organizace. Příjmy si dokázali nějaké zajistit, ale museli aktivně změnit svůj přístup ke svému podnikání. Další narátorky uvádějí, že jejich příjmy jsou srovnatelné s obdobím před pandemií.

N1: Ekonomicky se nás to teď už nedotýká, protože jsme našli jiné příjmy. Ale kdybychom nebyli aktivní, tak nás to může přivést i do bankrotu. Všechno jsme museli přizpůsobit novému světu. Pro letošní rok je to udržitelný, nevím ale například, jestli to (neziskovou organizaci) obec bude chtít dotovat dál, tj. pomoci v hrazení nákladů na ten provoz. Takže jak to bude dál, nevíme.

N8: Tak na nás to mělo velký ekonomický vliv. Třeba při normálním příjmu bych byla ráda zůstala na OČR se synem, ale teď prostě nemůžu, my fakt jako ty peníze musíme řešit. Manžel si musel najít náhradní zdroje příjmu, aby nemusel zavřít svůj vysněný podnik, tak ho už rok dotuje, od státu nedostal skoro nic. Mně na jaře neprodloužili smlouvu, tak jsem musela hledat práci, teď našťástí pracuju v sociální sféře. Ale v dnešní době hledat normální práci je fakt těžký, myslím skoro nemožný. Nabídka zaměstnání je hodně omezená a znám i fakt inteligentní a solidní lidi, co teď dělají ve fabrice.

Vliv pandemie na každodennost narátorky

Pandemie a s ní zavedené restrikce před narátorky postavila řadu dalších povinností. Nejzásadnější změna byla spojena s distanční výukou, jak už bylo uvedeno. Narátorky dále uváděly, že daleko více času stráví vařením nebo péčí o děti (tam kde například vypomáhala babička). Nejméně se pandemie dotkala každodenního života narátorky N5, která má děti předškolního věku. Ta uvádí, že se pro fungování jejich domácnosti nic zásadním způsobem nezměnilo, o vaření se navíc stará manžel.

N3: Teď je to lepší, babička teďka také už hlídá (na jaře ne), ta z toho měla deprese, ale teď chodí k nám hlídat, MHD nejezdí, ale pohlídat přijde, když jsou všichni zdraví. Když teď babička funguje, je to znát, to hodně pomůže... Nás ta krize taky donutila, abysme koupili dům, takže tak, potřebujeme víc místa, zahradu, do většího. Už jsme o tom uvažovali, ale tak krize to uspišila.

O totální změně v běžném chodu domácnosti hovoří narátorka N1.

N1: Tak já jsem silně rozumovej typ, takže jsem udělala nějaké rozhodnutí do světa, kterej jako byl, ale ten svět jako už teď není a třeba nějaký další dva roky nemusí být. Prostě teď nemůžu spoléhat na to, že teď mám třeba kroužky a ty teď furt budou, protože třeba jako nebudou a nebudou třeba strašně dlouho. My to jako učíme, tak jsme děti učili dopoledne a odpoledne jsme měli ty kroužky a oni tam měli ty děti. A teď už to takhle nefungovalo, protože ty kroužky odpadly. Takže jsme to úplně reorganizovali, přestali jsme počítat s tím, že to třeba za týden otevrou a udělali jsme si takovej rozpis, že dopoledne si je střídáme (s manželem) a odpoledne jsme si domluvili kamarády, co něco s nima dělají, jako jeden na jednoho, třeba jako roboty, videa a společně děláme chemii. Víc jsme ten čas cíleně reorganizovali. Ty děti potřebují řád a tu komunitu, která nám vlastně úplně vypadla přes ty kroužky.

Více povinností a méně času přineslo většině náratek vyšší míru stresu a psychické nepohody. Až na výpovědi náratek N5 a N7 toto potvrzují výpovědi ostatních náratek. Náratorky byly také nuceny k vlastní aktivitě a přeorganizování zavedených stereotypů, což se mohlo také negativně odrazit na výši stresu, se kterou se náratorky potýkají.

Názor náratek na fungování české vlády v době coronakrizy

Při hodnocení toho, jak česká vláda zvládá coronakrizu se objevovala především slova nebo věty typu: *chaos, totální selhání, amatérismus, nepřehlednost* nebo také *upřednostňování vlastních zájmů před zájmy obyčejných lidí*. Negativní hodnocení propustovalo všemi odpověďmi.

N1: Mám pozitivní pohled na svět, ale s tím, co předvádí naše vláda, nejsem vůbec spokojená. Dělají kraviny, nelogický, nepřiměřené kroky. Rozhodují se podle svých zájmů a neberou ohled na společnost, takže můj pohled začíná být negativně zatížený.

N2: Absolutní chaos, nemůžu už o tom ani slyšet. To si snad dělají srandu, malá má třeba pozitivní učitelku a nepošlou je na testy. Co to jako má být? Proč se netestuje?

N3: Reakce světa je podle mě přehnaná a ty země to přebírají jedna od druhé. Nevím, jak moc se vláda spoléhá na odborníky, jedou si dost podle sebe, podle svých zájmů, místo toho, že by měli doopravdy ty odborníky poslouchat, není tam žádná systematickост, mění se to z hodiny na hodinu, je to hodně amatérský, i když zase kdo na to mohl být připravený?

N4: Ted' je to jen divadlo pro lidi. Hrozně mi vadí, jak se tam hádají, že v týhle době neumí sepnout a něco dohromady udělat pro ty lidi. Přijde mi, že jim jde jenom o to, kdo bude mít jakou funkci, vůbec mi to nepříjde, že by chtěli pomoc.

N5: Já to úplně nesleduju, takže to nechci moc hodnotit, ale lidi, kterejm věřím, tak nadávají dost. A například, jak je možný, že v Americe se můžou očkovat lidi našeho věku a tady můj 82letý děda ještě není naočkovaný?

N8: Myslím si, že to vláda vůbec nezvládá, a to mě štve víc než ta samotná situace. Taky na neštěstí jinech vydělávají a dívají se jen na svoje zájmy, takže proč něco otevřít jde a něco ne? Je to strašný.

Závěr a vyhodnocení hypotéz

Pandemie nemoci COVID-19 již více než rok zasahuje do našeho běžného života. Lidé se cítí být ohroženi nejen samotnou nemocí, ale také restrikcemi, které se se špatnou epidemiologickou situací neustále prodlužují. Ve svém výzkumu jsem se ptala svých narátorek na jejich názor, pocity, ale také, a to především, na popis jejich současného reálného života a na to, jak jejich každodenní život pandemie ovlivnila. Kvalitativní výzkum jsem rozdělila do pěti tematických celků, o kterých jsem s narátorkami hovořila. Výsledky jednotlivých témat jsou předmětem analýzy této studie. V jednotlivých oblastech můžeme vysledovat určitý kolektivní názor, či prožívání dané situace u většiny narátorek, nicméně dopad na prožívání coronakrizy je daleko různorodější, než jsem zprvu předpokládala.

Každá narátorka totiž vychází z vlastních specifických podmínek, které jsou dané především: počtem a věkem dětí, a tím zda je narátorka v pracovním poměru či na rodičovské dovolené a také přístupem jejího partnera k pandemii. Tyto tři parametry se ukázaly jako stěženi pro konečný náhled a přístup narátorky k pandemii.

Při závěrečném vyhodnocení stanovených hypotéz mohu konstatovat, že doopravdy drtivá většina narátorek na jaře 2020 striktně dodržovala všechna protipandemická opatření, na podzim 2020 i během doby, kdy jsem rozhovory nahrávala (únor 2021) již nikoli. Narátorky si především kvůli dlouhodobé sociální izolaci našly určité strategie, jak se opět alespoň s vybraným okruhem lidí potkat. Zde se tedy potvrdila i druhá stanovená hypotéza, totiž že narátorky začaly sociální izolaci obcházet, protože právě ta jim činila velkou psychickou nepohodu. Velice hezky to popsala narátorka N5 následovně:

N5: Ted' už chodíme a setkáváme se s lidmi více, s jednou kamarádkou pravidelně, ale na druhou stranu se snažíme potkat se venku. S rodinou (ve smyslu širší rodina – rodiče, bratr s rodinou, sestra pozn. autorky) bez omezení, takže tady vlastně asi měříme dvojím metrem, když si to tak

uvědomím. Když se scházíme u rodičů, tak to vlastně nedržíme vůbec, ale tam už to někteří měli.

Podobně to popisovaly téměř všechny narátorky. V tomto případě si dovolím zobecnit zvolenou strategii nářatek. K rozvolnění došlo především v rámci širší rodiny. Co se týká setkávání se s přáteli, tam již narátorky postupovaly opatrněji, resp. většinou si vybraly někoho, s kým se setkávají pravidelně, ale omezily náhodné kontakty s ostatními známými. V míře opatrnosti se pak jednotlivé výpovědi liší, některé narátorky tvrdily, že se setkávají s ostatními pouze venku, některé, že i občas doma. Výjimku tvoří narátorky N2 a N8, kde stále drží poměrně striktní sociální izolaci a distanc.

N2: Tak já vůbec nechodím nakupovat a s nikým se nevidáme, jsme fakt doma. Pak nám třeba psala paní učitelka, jestli může s dětma na vánoční trhy MHD – tak jsme psali, že ne. A dcera mi pak říkala, že prej jen dvoje rodiče nechť děti pustit, tak říkám, fakt jo? Takže spousta lidí na to kašle, takže spousta lidí je to dlouhý a nedodržují to. Třeba i můj tatínek šel na oslavu narozenin, takže jsem mu říkala, že si dělá srandu, že my tady všechno držíme a on se chce potom nakazit na oslavě? Takže my držíme všechno, všechno jsme omezili, i když já už bych to také někdy rozvolnila, třeba do kostela už bych šla, ale manžel řekne, doma budeme.

N8: Jediná změna byla v létě, když jsme to rozvolnili, kdy jsme se vidali a navštěvovali, ale jinak pořád opatření držíme. Nevidáme svoje blízké ani rodiny, třeba rodiče jsem viděla letos jednou, když jsem se otestovala. Chodíme na velký nákupy. Píšeme si i jídelníček, je to komický, abychom věděli, co jíme nakoupit.

Poslední hypotéza se věnuje distanční výuce. Předpokládala jsem, že distanční výuka bude vnímaná jako další povinnost, se kterou se nářátorka musí vyrovnat. V tomto ohledu jsem tedy předpokládala negativní pocity, které plnění této povinnosti budou doprovázet. Negativní hodnocení distanční výuky se také potvrdilo, nicméně i zde narátorky poukazují na to, že distanční výuka pro ně byla mnohem náročnější na jaře 2020, ale na podzim i v zimě již vše zvládají lépe. Zde se pokusím opět o určité zobecnění na základě získaných výpovědí. Narátorky především poukazují na to, že na podzim již byla zavedená pravidelná synchronní online výuka a také skutečnost, že výrazně ubylo domácích úkolů. To kladně ocenily doopravdy všechny narátorky, kterých se to bezprostředně týkalo a jejichž děti navštěvovaly základní školu již na jaře roku 2020.

Předkládaná studie je aktuální sondou do prožívání současné pandemické situace. Dává slovo ženám-matkám, které jsou pandemií ohroženy více, než si společnost připouští. Věrmě, že se k ní za pár let budeme vracet jako k výpovědi těžko uvěřitelné, ale pravdivé.

Použité zdroje / References

PAQ Research – Život během pandemie – *Jak dopadla pandemie na pracovní život?* [Online] Dostupné z URL: <<https://zivotbehempandemie.cz/destabilizace-prace>> [Cit. 2021-21-04]

PAQ Research – Život během pandemie - *S kolika lidmi byli respondenti v bližším kontaktu?* [Online] Dostupné z URL: <<https://zivotbehempandemie.cz/kontakty>> [Cit. 2021-21-04]

NUDZ – *První výsledky studie COH-FIT: V době pandemie se u žen zvýšil stres, u mužů se zvýšilo altruistické chování. Vzrostl čas strávený s médii.* Tisková zpráva 12. 1. 2021 [Online] Dostupné z URL: <<https://www.nudz.cz/files/pdf/tz-cohfit-vysledky.pdf>> [Cit. 2021-21-04]

Banerjee, Debanjan a Rai, Mayank. Social isolation in Covid-19: The impact of loneliness. *International Journal of Social Psychiatry*. Vol. 66. 2020. s. 1-3.

KAUFMANN, Jean-Claude. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. ISBN 978-80-7419-033-9

HOLSTEIN J., GUBRIUM J., The active interview. In: *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. SILVERMAN David (ed.). 2. vyd. London; Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications Ltd. 2004. ISBN: 9780761949343

THOMPSON, Paul. *The Voice of the past oral history*. 3. vyd. New York: Oxford University Press. 2000. ISBN 0-19-289317-3

VANĚK, Miroslav. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 2007. ISBN 978-80-7285-089-1

COVID-19: Přehled aktuální situace v ČR – MZCR [Online] Dostupné z URL: <<https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19>> [Cit. 2021-04-06]

Stěžejní postavení žen v boji proti krizi COVID-19. OECD 2020. [Online] Dostupné z URL: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Aktuality/OECD_Stezejni-postaveni-zen-v-boji-proti-krizi-COVID-19.pdf> [Cit. 2021-04-06]

Evropský parlament hovoří dokonce o 76 %. Viz Mezinárodní den žen: Jaké dopady měla krize koronaviru na ženy? 2021. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.europarl.europa.eu/news/cs/headlines/society/20210225STO98702/mezinarodni-den-zen-jake-dopady-mela-krize-koronaviru-na-zeny-infografika>> [Cit. 2021-04-06]

European Institute for Gender Equality. *Gender Equality Index*. [Online] Dostupné z URL: <<https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/compare-countries>> [Cit. 2021-04-06]

Orálně-historické rozhovory

Rozhovor autorky s narátorkou N1, prostřednictvím googlemeet, dne 31. 1. 2021. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor autorky s narátorkou N2, prostřednictvím googlemeet, dne 1. 2. 2021. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor autorky s narátorkou N3, prostřednictvím googlemeet, dne 2. 2. 2021. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor autorky s narátorkou N4, prostřednictvím googlemeet, dne 3. 2. 2021. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor autorky s narátorkou N5, prostřednictvím googlemeet, dne 4. 2. 2021. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor autorky s narátorkou N6, prostřednictvím googlemeet, dne 8. 2. 2021. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor autorky s narátorkou N7, prostřednictvím googlemeet, dne 12. 2. 2021. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor autorky s narátorkou N8, prostřednictvím googlemeet, dne 15. 2. 2021. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky.

O autorce

Mgr. et Mgr. Marie Fritzová, Ph.D. v současné době přednáší na Katedře historie na Fakultě pedagogické ZČU v Plzni. V roce 2016 obhájila doktorskou práci věnující se sociální identitě palestinských křesťanů na Fakultě filozofické ZČU v Plzni v doktorském programu Etnologie.

E-mail: fritzovamarie@gmail.com

Zprávy / Chronicle

Hradec po patnácté, tentokrát online – zpráva z konference České, slovenské a československé dějiny 20. století

Pavel Jonák a Marek Skála

Ve dnech 10. a 11. května se pod záštitou Filozofické fakulty Univerzity Hradce Králové a Muzea východních Čech v Hradci Králové konal XVI. ročník konference doktorandů a historiků mladší generace – tradičně s česko-slovenskou tematikou i účastí. Z překrásných prostor muzea se setkání muselo z důvodu epidemiologické situace přesunout do virtuálního interiéru platformy Google Meet.

Organizačně celý průběh zaštili doktorandi Historického ústavu Filozofické fakulty UHK (Mgr. et Mgr. Kateřina Hrušková, Mgr. David Mareček a Mgr. Jakub Seiner) pod vedením docentky Veroniky Středové. Všem patří dík za profesionální a příjemné prostředí i průběh celé akce.

Úvodní slovo u tentokrát pouze symbolického kulatého stolu (plocha monitorů a displejů naší pozornost diferencuje do plochých a hranatých pixelů) pronesli kromě již zmíněné docentky Středové také ředitel Muzea východních Čech, docent Petr Grulich, proděkan FF UHK pro vědu a výzkum, doktor Tomáš Mangel a ředitel Historického ústavu FF UHK, docent Zdeněk Beran.

I přes vynucený přesun do digitálního prostředí se konference těšila od zahájení až do konce hojné návštěvě. Pondělní program byl rozdělen do tří bloků. První úsek literárně-uměleckého zaměření otevřel příspěvek o socialistickém umění ve veřejném prostoru, na což navázal mikrohistorický výzkum knoflíku jakožto objektu vědeckého bádání. Posluchači se též mohli seznámit s novým digitálním projektem Historického ústavu AV ČR – Českým historickým atlasem. Z literárních témat je třeba jmenovat výzkum publicistického obrazu světa Erazima Koháka v exilové tvorbě a orálně-historický výzkum akademické disciplíny tvůrčího psaní. Výstupy uzavřela svými vlídnými komentáři docentka Veronika Středová, načež se plynule přešlo k druhé části pondělního turnusu, jehož komentářem byla pověřena Denisa Nečasová (FF MUNI). Druhý panel se orientoval na genderovou problematiku v časech minulých. Díky širokému množství přístupů se mohli posluchači dovědět mnohé z oblasti dějin prostituce v Československu, emancipaci českých spisovatelek a zobrazení ženské otázky

v jejich tvorbě. Slovenský pohled poskytly příspěvky o významu péče o děti a rodinu optikou dne slovenské rodiny a o problematice změny interrupčních zákonů v období první Československé republiky. Závěrečná směna prvního konferenčního dne byla svěřena doktoru Zdeňku Doskočilovi (FHS UK). Za převažující motiv bloku lze považovat metodu orální historie. Příspěvky mapovaly okruh problémů jak z konfliktních okamžiků církevního života v období normalizace, skautu či kolektivní paměti roku 1968 v případech Čechů a Rusů a jejich následné interpretaci.

Druhý den následovalo dvanáct příspěvků ve dvou skupinách. Přednášené disertační projekty v prvním panelu se točily především kolem silových složek států. Byla představena Československá četnická generalita, průnik tématu italských legií do české literatury po první světové válce. Druhoválečné dějiny zprostředkoval příspěvek o pobytu německé armády v Ochranné zóně na území Slovenského štátu. Z tematiky silových složek se vymykal výzkum vegetariánského hnutí v první Československé republice. Poslední blok nebyl nijak tématicky ukotvený, poslední tři hodiny tak přinesly témata rozkročená mezi obory právních, kulturních, regionálních či hospodářských dějin. Zajímavá byla pozdější diskuze vedená docentem Jaroslavem Pažoutem (ÚSTR), v níž bylo rozebráno především etické dilema vázající se k příspěvku o příslušnících šlechtických rodů spolupracujících se Státní bezpečností. Otázka se týkala především toho, zda práci publikovat, a vystavit se tak hrozbě nemožnosti dalšího orálně-historického výzkumu v řadách šlechtických rodů.

Konference dějin dvacátého století v československém prostoru tedy nabídla pestrrou škálu přístupů i zkoumaných témat od muzejnictví přes dějiny architektury, kartografie až ke kulturním dějinám. V závěrečném panelu pak byly výkony přednášejících zhodnoceny jako rámcově velmi dobré úrovně. Plochý prostor internetu bohužel všechny zúčastněné připravil o cenná setkání v kuloárech, proto bylo největšími pozitivy celé akce zachování tradice a zkušené posřehy všech komentátorů.

Jako výstup z celé konference by měl následovat recenzovaný stejnojmenný sborník. Všem zúčastněným, přednášejícím, komentátorům, ale zejména pořadatelům se ještě jednou sluší vyslovit závěrečný dík. Doufáme, že se příští rok sejdem v Hradci Králové osobně.

XVI. ročník konference

**ČESKÉ, SLOVENSKÉ
A ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY
20. STOLETÍ**

10.–11. KVĚTNA 2021

Vzhledem k nepříznivé epidemiologické situaci proběhne konference on-line.
Informace pro připojení ke konferenci naleznete na www.muzeumhk.cz

XIX. setkání historiků a příznivců orální historie na hradě Sovinci, 10. – 11. června 2021

Petra Schindler-Wisten

Již po devatenácté se uprostřed června na hradě Sovinci sešla necelá třicítka badatelek a badatelů při příležitosti konání orálně-historického workshopu. Přestože výkonný výbor COHA před dvěma lety rozhodl o organizování sovineckého workshopu jednou za dva roky, letos své rozhodnutí přehodnotil a akci spolu s dalšími pořadateli zorganizoval. Důvodem byl fakt, že kvůli pandemii se nekonala celá řada konferencí, a organizátoři chtěli zainteresovaným kolegům umožnit prezentovat výzkumy a projekty tradičním způsobem, a ne jen přes obrazovku počítače, jak se stalo poslední rok nutným zvykem.

Čtvrteční program se odehrál ve venkovních prostorách pátého nádvoří. Přednášející z Centra orální historie se zamysleli na možnostmi longitudinálního orálně-historického výzkumu a představili nový projekt zaměřený na generaci „Husákových dětí“. Další příspěvek byl věnován aktuálnímu projektu reflektující rok s Covidem-19. Závěrečné slovo prvního dne měla Jana Poláková, která k překvapení a úžasu přítomných na závěr svého příspěvku o rodinné paměti zazpívala kramářskou píseň na prezentované téma. Páteční dopolední program byl zahájen na bastionu, kde účastníci vyslechli příspěvky o vojenské službě v Československu a Severní Koreji. Letní bouřka se však přihnala rychleji, než se čekalo, a proto bylo nutné se uprostřed bloku přemístit do nově opravených prostor severního paláce, kde se odehrál i celý následující program. Před obědem byli přítomní seznámeni s projekty v různé fázi rozpracovanosti a tematické rozmanitosti: od života řádových sester v období komunistického režimu, vnitřní odsun německého obyvatelstva, přes biografii J. Nohavici a životní příběhy západních expatriantů po představení sbírek a projektů Gender studies či Muzea Auschwitz-Birkenau. Poobědový panel začal příspěvkem o proměnách maturit na středních odborných školách v období socialismu, následovaný dvěma příspěvky zaměřenými na výzkum v romském ghettu Luník IX a ve vybraných lokalitách Brna. Poslední příspěvek představil disertační výzkum o českých vědkyních. Závěrečný blok workshopu byl klasicky věnován studentským prezentacím diplomových prací studentek a studentů magisterského oboru Orální historie-Soudobé dějiny na FHS UK.

Organizátory opět velmi těšil fakt, že polovina účastníků byla na Sovinci poprvé, a že se neformální a zároveň tvůrčí hradní atmosféra příjemně promítlá do celého workshopu. Všechny zájemkyně a zájemci jsou srdečně zváni na příští jubilejní dvacátý ročník, na nějž organizátoři chystají řadu překvapení.

Vyhlášení výsledků historické soutěže SOHI 2021¹

Marie Fritzová

Katedra historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni a odborné středisko SOHI vyhlásily šestý ročník historicko-literární soutěže. Letošní ročník byl poznamenán coronavirovou pandemií a pořadatelé dlouho váhali, zdali jej vůbec uskutečnit. Nakonec i přes různé obtíže, které pandemie přinesla, se sešlo více než šedesát výborných prací. Téma bylo více než aktuální a to „Můj život v době COVIDOVÉ...“

„Letošní ročník byl velice náročný na organizaci, učitelé byli přetíženi online výukou, takže jsme očekávali, že o soutěž příliš velký zájem nebude, nakonec jsme byli příjemně překvapení,“ říká Aneta Čechová členka komise a spoluorganizátorka soutěže.

Předávání cen proběhlo v pondělí 31. 5. 2021 ve velké aule FPE ZČU. Vyhlášení se tentokrát mohli zúčastnit (kvůli proti pandemickým opatřením) pouze výherci. Přesto se podařilo vytvořit slavnostní a příjemnou atmosféru.

Děkujeme především všem, kteří se do soutěže zapojili. Také děkujeme všem organizátorům a odborné komisi, ale také Fakultě pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, která letos kromě organizačního zázemí poskytla také ceny všem účastníkům. Velice děkujeme také panu děkanovi doc. RNDr. Pavlu Mentlíkovi, Ph.D., který nad soutěží převzal záštitu.

¹ Více o všech ročnících soutěže můžete nalézt na našich webových stránkách: Středisko Orální Historie – Society of Oral History. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.sohi.maweb.eu>> [Cit. 2019-06-12].

Výsledky

1. kategorie

- 1. místo: Nicolas Jurčo, 22. ZŠ Plzeň**
- 2. místo: Monika Krotká, ZŠ Plasy
- 3. místo: Klára Valentová, Gymnázium a SOŠ Rokycany
- 4. místo: Eliška Smolová, 34. ZŠ Plzeň,
- 5. místo Karolína Junková, 34. ZŠ Plzeň
- 6. místo Filip Volný, Gymnázium a SOŠ Rokycany

2. kategorie

- 1. místo: Aisha Alwail, 22. ZŠ Plzeň**
- 2. místo: Eliška Balejová, Gymnázium a SOŠ Rokycany
- 3. místo: Veronika Studničková, Gymnázium a SOŠ, Rokycany
- 4. místo: Lucie Studničková, Gymnázium a SOŠ, Rokycany
- 4. místo: Anna Růžičková, Gymnázium a SOŠ, Rokycany
- 5.-6. místo: Kristýna Strnadová, Gymnázium Jaroslava Vrchlického,
Karolína Pichrtová, Gymnázium Jaroslava Vrchlického

POKYNY PRO AUTORY

Časopis MEMO (Časopis nejen pro orální historii) se zaměřuje zejména na výzkum historie metodou orální historie a aplikace této metody do vyučování dějepisu na základních a středních školách, ale i na výzkum soudobých dějin dalšími historickými, antropologickými či sociologickými metodami. Žádaná jsou témata dějiny totalitních režimů, dějiny druhé světové války v paměti lidí, dějiny každodennosti ve 20. století, problémy menšin, regionální dějiny, dějiny dějepisectví, biografie, ale také novodobá ústní tradice a novodobý folklór ve výzkumu dějin. MEMO je velmi vstřícný a otevřený časopis, vítáme i další související témata, výzkum i aplikace týkající se soudobé historie, výzkumu v archivech apod.

Formální požadavky na text: Články by měly být předloženy v elektronické podobě, v aplikaci Microsoft Word, e-mailem na adresu: mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Prosím, použijte pouze základní styl (typ a velikost písma Times New Roman 12, jednoduché řádkování). Poznámky a odkazy uvádějte pod čarou na příslušné stránce, ne v textu, ne za článkem. Měly by být průběžně očíslovány v celém článku.

První citaci uvádějte v plném rozsahu: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků. Plzeň: Západočeská univerzita, 2010, s. 22. Všechny následující odkazy by měly být uvedeny ve zkrácené formě: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků, s. 22. Použití latinského slova *ibid* nebo českého *tamtéž*, nebo zkratk jako *Loc. cit.*, *Op. cit.* apod. není povoleno. Je nutné přiložit abecední seznam plně citovaných zdrojů a literatury na konci článku.

Několik příkladů plných citací (téměř všechny uvedené citace jsou fiktivní):

Citace knihy: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

Citace kapitoly v knize nebo příspěvku ve sborníku: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9, s. 23 - 42.

Citace článku v časopisu: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, s. 37 - 55.

Citace z deního tisku: KOZA, Jan. První máj, *Plzeňský deník*, 12. března 2006, s. 5.

Citace rozhovoru s pamětníkem: Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ (odborná asistentka Západočeské univerzity v Plzni) s Kolomanem Gajanem (emeritní

profesor Karlovy univerzity v Praze), dne 8. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavínova 42.

Archivní zdroje: Národní archiv Praha. Fond Osobní pozůstalosti. Fol. Josef Macek. *Korespondence 1970 - 1975*. Inv. č. OP 654.

Citace internetového zdroje: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Dostupné z URL: < <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [Cit. 2010-09-12].

Přílohy: Obrázky, fotografie, nákresy, tabulky, grafy, grafika, mapy, atd. musí být očíslovány a odkázány poznámkami pod čarou a umístěny za textem se správným číslem a popiskem. Zdroj musí být uveden.

Další pokyny: Rozsah studií je omezen na max. 30 stran (54.000 znaků včetně poznámek pod čarou a mezer). Rozsah recenze: max. 1-2 strany. Každý článek by měl mít: název (česky i anglicky), abstrakt (česky i anglicky, max. 10 řádků), klíčová slova (česky i anglicky, v počtu od 3 do 8), informace o autorovi (jméno a příjmení, rok narození, pozice a zaměstnavatel nebo škola, oblast výzkumu, e-mailovou adresu). Články publikované v časopisu MEMO procházejí nezávislým recenzním řízením a musí být schváleny redakční radou. Editoři děkují příspěvatelům za to, že pokud možno respektují výše uvedená doporučení.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

MEMO magazine focuses especially on the history of research using oral history and its application in teaching history. Preferred are the themes of modern history, especially history of totalitarian regimes, the history of the Second World War in memory of people, the history of everyday life in the 20th century, problems of minorities, regional history, history of historiography, biographies, also the modern oral tradition and folklore in the modern history of research. MEMO is a very open and obliging journal, we welcome any other related and interesting topics.

Format and Style: Articles should be submitted electronically, in Microsoft Word, by e-mail to the address mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Please use the basic style only. Notes should be footnotes not endnotes. They should be numbered consecutively throughout the article. Citations of references should be made only in the notes and not in the text, first references should be given in full: SMITH, Robert. *History of Diary Products*. Pilsen: University of West Bohemia Press, 2010, pp. 22 - 23. All subsequent references should be given in abbreviated form: SMITH, Robert. *History of Diary Products*, pp. 30 - 32. It is necessary to attach a list of full references at the end of the article. The use of the latin word *ibid*, or abbreviation like *Loc.cit.*, *Op. cit.* etc. is not allowed.

Some Practical Examples for Full References (Almost all examples are fictive.):

The reference to a book: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

The reference to a chapter in a book or to a contribution in collection of papers: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9. 465 p.

The reference to an article in a journal: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, pp. 37 - 55.

The reference to an article in a newspaper: COETZEE, Paul. Namibia's liberation struggle, *Die Transvaler*, 12th March 2006, p. 5.

The interview reference: The interview of KOTZEL, Charles (lecture of Charles University in Prague) with BIBIKOVA, Leona (exlecture of University of West Bohemia in Pilsen, living in Pilsen), 22nd October 2008. The transcript is filed in the archives SOHI Pilsen, Veleslavinova 42.

The archives reference: Czech National Archives, Prague, fund: Inheritance, file: Josef Macek, document: Letters to Frantisek Graus 1970 - 1975, catalogue number: OP 456.

The reference to an internet source: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Available from URL:

<<http://translate.google.cz/#cs|en|dokument>> [2010-09-12].

Illustrations: Pictures, photos, sketches, tables, diagrams, graphics, maps etc. Should be numbered consecutively with the footnotes and placed behind the text with correct number and labeled. The source must be given.

Further notes: Scope of article: max. 30 pages. Scope of review: max. 1-2 pages. Every article should have: Title, Abstract (maximum of 10 lines), Keywords (from 3 to 8), Information about Author (name and surname, year of birth, position and address of employer or school, field of research, e-mail address). Notification: The articles submitted to the MEMO must be editorial revised and approved. The editors would be grateful if contributors kept closely to journal's style and format conventions.

CALL FOR PARTNERS

SOHI - The Center for Oral History in Pilsen

The Center for Oral History SOHI was founded within the Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen in 2009. Workplace focuses mainly on creating a database of interviews with eyewitnesses - a database of oral sources to recent history. SOHI has ambitions to serve as a methodological base for oral history research and joint projects of regional institutions interested in method of oral history and its use in contemporary historiography and to collect and provide the experience of partner institutions in the field of oral history.

Some of SOHI partners:

The Czech Oral History Center COH within the Institute of Contemporary History AS CR, Department of Oral and Contemporary History (Faculty of Humanities, Charles University in Prague), The Czech Association of Oral History, IOHA, Baylor University Institute for Oral History, The Centre for Oral History and Cultural Heritage (University of Southern Mississippi), The Oral History Center (Department of History, University of Zululand, Kwadlangezwa, South Africa), Columbia University - Oral History Research Office and etc.

Some important tasks of SOHI:

collection of narratives of survivors, presentation of contemporary history in the memories of survivors, educational activities, publications, interviews, organization of experts meetings, research and publication of methodological and theoretical texts in the field of oral history, providing consultation and service to researchers and to everyone interested in oral history, monitoring teaching aspects of interviews with eyewitnesses in modern school history, organization workshops and methodological seminars for primary and secondary schools.

Some current SOHI projects:

Using Oral History in the History of Modern Historiography, Oral History at School, Everyday Life under Socialism, The Iron Curtain - Czechoslovak Border in 1948 - 1989, The History of SSM - Socialist Youth Union in Czechoslovakia, Eyewitnesses of the Holocaust, Memories of Totalitarian Prisoners, Czechoslovak Totalitarian Emigrants.

The Center SOHI is open to the general cooperation with experts and the public and welcomes those interested in this method. Thank you for your interest in the partnership and contact us.

Contact:

The Center for Oral History SOHI, Department of History,
Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen,
Veleslavínova 42, Pilsen, Czech Republic (www.khi.zcu.cz)

Contact person: Nadezda Moravkova

Tel.: +420 377 636 603

Fax: +420 377 636 612

E-mail:

sohi@khi.zcu.cz;

moravkov@khi.zcu.cz;

mmaja.fritzova@gmail.com

SOHI Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň

<http://www.sohi.maweb.eu/>